

ในสมัยสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดเกี่ยวกับ “ชาติไทย” ที่เน้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และการพูดภาษาไทยในชีวิตประจำวันเปิดโอกาสให้ “การกลายป็นไทย” เป็นเรื่องที่สามารถกระทำได้ง่าย การทำให้คนไทยชาติพันธุ์ในเมืองไทย “กลายป็นไทย” นี้เป็นความต้องการที่แท้จริงของชนชั้นนำไทยตั้งแต่สมัยสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จึงเป็นธรรมดาที่การสถาปนาความหมายของ “ชาติไทย” จะปูทางที่กว้างขวางพอสมควรให้แก่ “การกลายป็นไทย”

ในรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความไม่พอพระทัยเป็นอย่างมากในคนจีนหลายจำพวก ได้แก่ “พวกหัวหน้านักสมรสลับ” “พวกจีนครึ่งไทยครึ่ง...” ซึ่งตั้งตนเป็นหัวหน้าในความคิดสมัยใหม่” และ “คนซึ่งป็นไทยโดยกำเนิด เป็นจีนโดยอาชีพจะเป็นอังกฤษโดยทะเบียน” แต่ทรงยอมรับคนจีนที่กลายป็นไทย ทรงพระราชดำริว่า “ลูกจีนที่ตั้งใจจะกลายป็นไทยแท้ก็มี แต่...น้อยนัก” เกณฑ์ในการแบ่งว่าเป็นคนชาติใด ได้แก่กำเนิด นิสัย ความเห็น ภาษา และโดยความสมัครใจ ในบรรดาเกณฑ์เหล่านี้ ภาษาสำคัญที่สุด เพราะ “ภาษาเป็นเครื่องผูกพันมนุษย์ต่อมนุษย์แน่นแฟ้นยิ่งกว่าสิ่งอื่น” ทำให้ “รู้สึกเป็นพวกเดียวกัน” การพูดภาษาใดแสดงว่ารักชาติต่อชาตินั้นโดยจริงใจอย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญที่สุดคือความจงรักภักดีซึ่งหมายถึงความเสียสละ “ถ้าเราจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เราจึงจะป็นไทยแท้” ดังนั้น “ความป็นไทย” จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับเชื้อชาติ เท่ากับว่าได้กลายป็นไทย

^{๕๔} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปกเกล้าคดี กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2515, หน้า 227-228.

ในทางจิตใจอย่างแท้จริง

เป็นที่น่าสังเกตว่าในรัชกาลที่ 6 ปัญหาเกี่ยวกับ “ลาว” ในภาคเหนือและภาคอีสานลดลงไปมากแล้ว ส่วนภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกก็คลี่คลายลงระดับหนึ่ง หลังจากที่มีกระแสชาตินิยมลัทธิเอกราชซึ่งทำให้อำนาจในการเก็บภาษีและอำนาจทางการศรัทธาเหนือคนในบังคับของชาติตะวันตกดีขึ้น ในขณะที่ความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจไทยขึ้นกับชาติตะวันตกมากขึ้นแต่ขึ้นกับจีนน้อยลง เพราะในทศวรรษ 2450 เป็นต้นมาทุนจากตะวันตกได้ไหลเข้ามาสู่ธุรกิจเหมืองแร่และป่าไม้ในสัดส่วนที่สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากราคาดีบุกและไม้สักในตลาดโลกสูงขึ้นมาก การลดความสำคัญของทุนจีนในประเทศเห็นได้ชัดจากกิจการป่าไม้ ซึ่งผู้รับสัมปทานชาวจีนลดลงจากร้อยละ 58 ของพื้นที่ป่า ในปี พ.ศ. 2438 เหลือเพียงร้อยละ 14 ในปี พ.ศ. 2472 โดยที่ธุรกิจส่งออกไม้สักก็อยู่ในมือของอังกฤษมากขึ้น ในด้านกิจการรถไฟ ในต้นรัชกาลที่ 6 คือปี 2456 โรงสีข้าวสยามและโรงสีข้าวในเครือต้องปิดกิจการลงถึง 34 แห่ง เนื่องจากแหล่งทุนคือธนาคารสยามปิดกิจการเพราะความบกพร่องของระบบบริหารที่ไม่รัดกุม ส่วนรายได้จากอากรสุมันและอากรบ่อนเบี้ยซึ่งเคยสร้างรายได้แก่รัฐบาลถึงร้อยละ 40 ก็ลดความสำคัญลงเรื่อยๆ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรัฐบาล ในปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาได้พบว่ารายได้ของรัฐบาลจากอากรเหล้าไม่คุ้มค่า เพราะส่วนใหญ่อำนาจได้ตกเป็นของเจ้าภาษีนายอากรนั้น มิได้ถูกนำมาลงทุนหมุนเวียนในประเทศสยาม แต่ถูกส่งกลับไปประเทศจีน หากยกเลิกการผูกขาด ภาษีแล้วปล่อยให้เงินไหลเวียนอยู่ในระบบเศรษฐกิจของประเทศ จะเป็นผลดีต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

มากกว่า ดังนั้น การยกเลิกการฝิ่นและอากรบ่อนเบี้ยจึงเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปจนหมดไปอย่างสิ้นเชิงใน ปี พ.ศ. 2462^{๕๕}

ในบริบทเช่นนี้กล่าวข้างต้นเมื่อประกอบกับพระราชประสงค์ที่จะสร้างความสามัคคีในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในประเทศภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเน้น “ความเป็นอื่น” ของชาวจีนและเปิดโอกาสให้ชาวจีน “กลายเป็นไทย” ไปพร้อมกัน ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว การ “กลายเป็นไทย” ทางจิตใจและทางวัฒนธรรมมีข้อจำกัดอยู่มาก เช่น ชาวจีนส่วนใหญ่ในเวลานั้นเป็นผู้ที่ต้องการมาทำงานหาเงินแล้วเดินทางกลับไปบ้านเกิด และการดำรงชีวิตก็ต้องพึ่งพา “ชุมชนจีน” อยู่มาก นอกจากนั้นการสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ที่เน้นอดีตอันยาวนานของชนชาติไทยก็ทำให้เกิดความลำบากในเรื่องการสืบสายเลือดซึ่งเป็นบรรพบุรุษดั่งนั้น เมื่อมีการตอกย้ำว่าเป็น “ยิวแห่งบูรพาทิศ” ความรู้สึกชาวจีนเป็น “คนอื่น” จึงเกิดขึ้นในหมู่คนไทย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในรัชกาลที่ 6 ทุนเงินจะลดความสำคัญลงแล้ว แต่ทุนเงินและแรงงานก็ยังมีความสำคัญอยู่มากต่อเศรษฐกิจของประเทศ สมเด็จพระมหากษัตริย์ทรงพระราชูปถัมภ์และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ซึ่งมิได้ทรงตกอยู่ภายใต้แรงกดดันของกระแสชาตินิยม-สาธารณรัฐนิยมเท่ากับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) จึงยังคงทรงเน้นหลักการ “ความมรดก

^{๕๕} สุทธิ มณีพฤกษ์, “เศรษฐกิจไทยในช่วง พ.ศ. 2452-2475” ใน เศรษฐกิจไทย พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535, หน้า 201-203.

ในการประสานประโยชน์” กับชาวจีน ถึงกับเน้นความเป็นพี่น้องระหว่างชาวไทยกับชาวจีน ทั้ง ๆ ที่ทรงสำนึกในความเป็นอื่นของกลุ่มทุนจีนเป็นอย่างมาก และตัดสินพระทัยไม่ช่วยเหลือธุรกิจจีนที่ประสบปัญหาในการแข่งขันกับธุรกิจของชาติตะวันตกด้วยเหตุผลว่าธุรกิจจีนนี้ๆ ใช้ทุนและแรงงานเงินในการประกอบกร^{๕๖}

เพื่อความสะดวกในการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ รัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้พยายามดำเนินการเปลี่ยนแปลงคนทุกชาติพันธุ์ให้กลายเป็นไทย วิธีการสำคัญที่เลือกใช้คือการจัดการการศึกษาและการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ ในกรณีกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นปัญหาใหญ่ของรัฐบาลคือชาวมุสลิม, ชาวลาว และชาวจีน กรณีของชาวมุสลิมรัฐบาลตระหนักว่าการทำให้ “กลายเป็นไทย” ยังไม่อยู่ในวิสัยที่จะกระทำได้ รัฐบาลจึงใช้นโยบายประนีประนอมอยู่มาก และพยายามไม่ให้เกิดการกระทบกระทั่งกันขึ้นระหว่างข้าราชการกับชาวมุสลิม

กรณีชาวลาว ภายหลังการปราบปรามกบฏในภาคเหนือและภาคอีสานที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ปัญหาก็ลดลงไปมาก การปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ในภาคอีสานประสบความสำเร็จด้วยดี ส่วนในภาคเหนือ นั้น รัฐบาลสามารถจัดการปัญหาความวุ่นวายได้ไม่มากนัก ในกลางรัชกาลที่ 6 ก็ล้มการปกครองภาคใต้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลพายัพ ปัญหาใหญ่

^{๕๖} สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระมหาธรรมราชาญาณ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม กรุงเทพฯ: มติชน, 2546, หน้า 291-304.

ในการกลืนชาติพันธุ์จึงเหลือแต่ชาวจีน

ปัญหาเศรษฐกิจที่ยังอยู่ในมือจีน ซึ่งไม่เพียงแต่จะกระทบความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยตรง (ดังเช่นเกิดการบีบรัดเงินทุนของจีนเพื่อประท้วงการเลิกเก็บเงินค่าผูกปิ่นเปลี่ยนมาเก็บเงินค่าราชการเท่ากับคนไทย) แต่ยังมีผลให้การเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งกลายเป็นฐานทางเศรษฐกิจของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (แทนระบบเศรษฐกิจแบบพ่อค้าในอดีต) ต้องต้องชะงักลงอีกด้วย ทั้งนี้เพราะเงินมหาศาลส่วนที่ชนชั้นนำเห็นว่าควรจะกลายเป็นทุนในประเทศสยามได้ถูกส่งกลับไปประเทศจีน เมื่อถึงทศวรรษ 2470 ชาวจีนส่งเงินกลับประเทศเฉพาะโดยทางไทยก็วนทางเดียวก็เป็นเงินเฉลี่ยถึงปีละ 26.6 ล้านบาท นอกจากวัฒนธรรมในการส่งเงินกลับไปสร้างหมู่บ้านที่เป็นบ้านเดิมของบรรพบุรุษให้เจริญรุ่งเรืองแล้ว การต่อสู้ทางการเมืองภายในประเทศจีนและการต่อสู้กับต่างชาติล้วนทำให้เกิดการปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมเพื่อระดมเงิน จากชาวจีนโพ้นทะเลทั้งสิ้น เป็นต้นว่าเมื่อจีนทำสงครามกับญี่ปุ่น การส่งเงินทางไทยก็วนจากสยามในปี พ.ศ. 2475 เพียงปีเดียวเป็นเงินถึง 37 ล้านบาท และยังมีกำไรใช้วิธีอื่นๆ เพื่อส่งเงินกลับประเทศ เช่น การโอนเงินในรูปแบบของการซื้อ ขาเขียนค่าและการว่าผลกำไรจากการค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับจีนไปเก็บไว้บริษัทในประเทศจีนซึ่งรัฐบาลสยามไม่สามารถจะตรวจสอบได้เลย^{๑๖}

ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นจากพ่อค้าชาวจีนมาตั้งแต่ปีสุดท้ายในรัชกาลที่ 5

^{๑๖} พรรณ บัณเฑาะ, ลักษณะของนายทุนไทยในสงครามระหว่าง พ.ศ. 2475-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่ตกต่ำ บทเรียน พงษ์เทพฯ, หน้า 45-46, 2545, หน้า 403-407

เป็นต้นมา ซึ่งรัฐบาลรับรู้และพยายามหาทางแก้ไขด้วยการขยายตัวของนายทุนจีนในเขตชนบท นายทุนเหล่านี้จะอาศัยอยู่ทั่วชนบทไทย กีดขวางการขึ้นชื่อข้าวงจากชาวนาและคือนายทุนเงินกู้ที่ติดต่อกับเจ้าขุนมูลนายซึ่งทำให้ชาวนาเป็นหนี้มากและสูญเสียที่ดินให้นายทุนกลุ่มนี้มาก^{๑๗} พระยาประสิทธิศิลปการ หนึ่งในคณะกรรมการหนึ่งเป็นเจ้าของตลาดนั้นอย่างหนึ่ง" อีกทั้งยังผูกขาดด้วยวิธีการแบบ ผู้มีอิทธิพล เช่น เมื่อมีพ่อค้าขากจร ก็ "ช่วยด้วยยกระประท้วง" พร้อมกันนั้น ก็ตั้งโรงสีที่สืบลำด้วยเทคโนโลยีต่ำและทำการปลอมปนข้าว ซึ่งทำให้ข้าวที่ส่งออกจากประเทศสยามมีคุณภาพต่ำอีกด้วย นาย Galsok ซึ่งเขียนหนังสือ Riak ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2467 ระบุว่าพ่อค้าคนกลางที่ซื้อข้าวจากชาวนาเป็นผู้ทำงานหนัก รอบคอบและหลักแหลมเชิงธุรกิจ พวกเขาทำนคราคว้ารับซื้อที่ทำได้กำไรอย่างมาก แต่เสียภาษีอากรน้อยมาก และโอนรายได้เกือบทั้งหมดกลับไปยังบ้านเกิดในประเทศจีน พฤติกรรมเหล่านี้ทำให้รัฐบาลสยามไม่พอใจ^{๑๘}

ที่สำคัญก็คือ ชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมามีความแตกต่างจากบรรดาเจ้าภวษานายอากรในสมัยก่อนหน้า กล่าวคือ พวกเจ้าภวษานายอากรจะผูกพันตนเองกับวัฒนธรรมศักดินาของชนชั้นสูงเพราะได้อภิสิทธิ์จากระบบศักดินา แต่ชาวจีนรุ่นใหม่ในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมานี้ ยังคงผูกพันกับวัฒนธรรมเดิมของตนเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังมีความพยายามที่จะปลุกฝังวัฒนธรรมจีน

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 166-167.

แต่ถูกหลอกลวงอย่างเห็นชัดเห็นได้ชัดจากการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ปรากฏว่าเมื่อถึง พ.ศ.2468 คือปลายรัชกาลที่ 6 ก็มีโรงเรียนขึ้นจำนวนถึง 48 แห่ง และอีกสามปีต่อมาก็เพิ่มขึ้นเป็น 188 แห่ง ทำให้รัฐไทยต้องสร้างความรู้สึกชาตินิยมขึ้นมาต่อต้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อโรงเรียนขึ้นเหล่านี้กลายเป็นแหล่งเผยแพร่ลัทธิการเมืองพร้อมกันไปกับการปลูกฝังความจงรักภักดีต่อชาติจีน^๓

ภายใต้ปัญหาข้างต้น ทางออกหนึ่งที่ชนชั้นนำไทยพยายามทำก็คือการทำให้ชาวจีน “กลายเป็นไทย” ให้มากที่สุดนั่นเอง

พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.2454 ยอมให้ผู้ที่อาศัยอยู่ในประเทศสยามไม่น้อยกว่า 5 ปี สามารถแปลงชาติได้โดยกำหนดคุณสมบัติไว้ว่าจะต้องเป็นผู้มีความประพฤติดีและมีรายได้พอเลี้ยงตัวได้ส่วนพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.2456ระบุบุคคลใดที่ถือกำเนิดในพระราชอาณาจักรให้ถือว่าเป็นคนไทย^๔ ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่ทำให้ “ความเป็นคนไทย” ตามกฎหมายเปิดกว้างสำหรับลูกจีน ข้อกำหนดเช่นนี้เพื่อให้ “การกลายเป็นไทย” กระทำได้สะดวกขึ้นหากมีความต้องการ แต่ชาวจีนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ส่วนใหญ่ยังไม่มีความจำเป็นและความต้องการที่จะกลายเป็นไทยทั้งในทางกฎหมายและในทางวัฒนธรรม การเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสจะเล็ดลอดไปไหนมากกว่า ในขณะที่ผู้ประกอบอาชีพและผู้ขายแรงงานส่วนใหญ่ก็เป็นจีน การใช้ชีวิตจึงดำเนินไป

^๓ เรืองชัยกัม, หน้า 423-442.

^๔ เรืองชัยกัม, หน้า 429-430.

ท่ามกลางชาวจีนด้วยกัน ในสภาวะเช่นนี้ การรักษา “ความเป็นจีน” เอาไว้จึงมีความสำคัญกว่าการ “กลายเป็นไทย”

ปัญหาชาวจีนที่ไม่กลายเป็นไทย ซึ่งหิวจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วจากการเพิ่มประชากรตามธรรมชาติและการอพยพ และยังมีภาระการทำบางอย่างที่ไม่เป็นประโยชน์หรือถึงกับเป็นโทษต่อผู้กุมอำนาจรัฐนี้ได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ของชนชั้นนำทั้งในสมัยก่อนและหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจำนวนชาวจีนส่วนที่มีได้อพยพกลับประเทศทวีจำนวนขึ้น ดังปรากฏว่าภายในระยะเวลา 30 ปีเศษ เฉพาะชาวจีนอพยพกลับประเทศที่จำนวนขึ้น ได้เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก คือใน พ.ศ.2462 สยามมีประชากรราว 6 ล้านคน เป็นคนจีนราว 370,000คน ใน พ.ศ.2480 สยามมีประชากรราว 14 ล้านคน เป็นคนจีนราว 696,000คน ใน พ.ศ.2490 สยามมีประชากรราว 17 ล้านคน เป็นคนจีนราว 750,000คน จำนวนชาวจีนในที่นี้เป็นชาวจีนอพยพ ไม่นับรวมลูกจีน ซึ่งมีสัญชาติไทย เพราะจากตัวเลขที่เป็นทางการนั้น ในระหว่างกลางทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2490 จำนวนชาวจีนที่อพยพกลับประเทศมีจำนวนน้อยกว่าคนที่อพยพเข้ามาประมาณ 6 แสนคนเศษ^๕ ดังนั้น หากนับรวมลูกจีนด้วยแล้วจำนวนชาวจีนในประเทศไทยก็เป็นส่วนที่สูงมาก ที่ล้าหลังชาวจีนเหล่านี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเขตเมืองจึงมีบทบาทที่กระตือรือร้นต่อสถานะของรัฐไทยได้มาก ความพยายามที่จะทำให้ชาวจีนเหล่านี้ “กลายเป็นไทย” ในทางจิตใจและใน

^๕ วิลเลียม สกิมเมอร์, สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ แปลโดย พรรณี ภัทรนที จัดพิมพ์โดยคณะ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529. หน้า 203.

ทางวัฒนธรรมจึงมีอยู่อย่างมาก

พระราชชนินพน์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมักได้รับการตีความเพียงว่าพระองค์ทรงใจเมตตี่จีน แต่หากอ่านระหว่างบรรทัดให้ดี จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระองค์ทรงเน้นปัญหาเรื่องชาวจีนไม่ยอมกลายคนไทย และทรงยอมรับ “การกลายคนไทย” ในทางจิตใจและทางวัฒนธรรม โดยที่ทรงแบ่งคนจีนออกเป็นหลายจำพวก และทรงประมาณกลุ่มที่ไม่มีความจริงรักกักตื้อชาติไทยและพระมหากษัตริย์ไทยมากเป็นพิเศษ

ใน พ.ศ.2457 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ พกยวณ่งบุรพาหิต พระองค์ทรงเน้นโดยนัยถึงปัญหาที่ชาวจีนไม่ยอมกลายคนไทยโดยทรงมีพระบรมราชธิบายว่าเป็นเพราะชาวจีนเป็นคนรักบ้านเกิด ถือโคตร ไม่ยอมลืมนโคตร ซึ่งทำให้ชาวจีนไม่มีประโยชน์ต่อประเทศที่ตนเข้าไปอาศัย เมื่อชาวจีนไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิงแต่งงานกับคนไทยก็จะทำให้คนไทยต้องกลายเป็นคน และลูกที่เกิดขึ้นมาก็เป็นจีนไปต่อย” การที่ทรงเน้นเรื่องคนจีนไม่ยอมกลายเป็นคนไทยนี้ สะท้อนว่าหากคนจีนยอมกลายเป็นคนไทยก็จะเป็นที่พอพระราชหฤทัย

ต่อมาเมื่อทรงพระราชนิพนธ์ เมืองไทยงตึนเกิด พระองค์ทรงจำแนกชาวจีนเป็นหลายพวกโดยให้แก่นชวว่าชาวจีนเหล่านั้นกลายเป็นคนไทยหรือตึนทลนนกับคนไทยมากน้อยเพียงใด ทรงเน้นการประมาณไปที่จีนในกรุงเทพฯ ซึ่งรักษาความเป็นจีนแท้ๆ เอาไว้ แต่ที่ทรงประมาณมากที่สุดคือพวก “จีนครึ่งไทยครึ่ง”

^{๖๖} อัครพาทู, พกยวณ่งบุรพาหิต พระนคร: เจริญรัฐ, 2457. หน้า 21-25.

ซึ่งเปลี่ยนสีเหมือนกิ่งก่าเงลาอยู่ในหมู่คนไทยก็คนไทย แต่เมื่อเข้าไปในพวกจีนก็เปลี่ยน ไม่มีความรักในชาติไทยอย่างแท้จริง” พระราชชนินพน์เรื่องนี้จะสะท้อนปัญหาเรื่องชาวจีนไม่ยอมกลายเป็นคนไทยเช่นเดียวกัน

ส่วนพระราชชนินพน์ “ความเป็นชาติไทยโดยแท้จริง” พระองค์ทรงเน้นว่าบุคคลผู้โดยอมเปลี่ยนภาษาเดิมของตนมาเป็นภาษาไทย จึงจะถือว่าเป็นการแปลงชาติโดยแท้จริง มิใช่แปลงบนกระดาษเท่านั้น แต่ที่สำคัญกว่าภาษาก็คือความจริงรักกักตื้อต่อพระมหากษัตริย์หากมีความรักกักตื้อถือว่าเป็นคนชาติไทย”

พระราชประสงค์ที่จะกลั่นคนจีนให้กลายเป็นคนไทยปรากฏชัดในพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 และพระราชบัญญัติสมุดออกตราและหนังสือพิมพ์ พ.ศ.2465 ซึ่งกำหนดให้ลูกหลานจีนต้องเข้ารับการศึกษานี้เพื่อผสมกลมกลืนลูกหลานจีนให้กลายเป็นไทย ก่อนหน้านั้น คือ ใน พ.ศ.2461 พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรก็มุ่งควบคุมดูแลให้โรงเรียนจีนจัดการศึกษาเพื่อให้ลูกหลานชาวจีนกลายเป็นคนไทยให้มากที่สุดโดยกำหนดให้ครูผู้สอนทางการศึกษาประถมศึกษามูลหรือชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 และต้องสอนวิชาภาษาไทย พงศาวดารและภูมิศาสตร์ไทยด้วย”^{๖๗}

^{๖๗} อัครพาทู, เมืองไทยงตึนเกิด และ ลัทธิเอวอย่าง อมฤตนิงานฉกบนิคตพทงพท้อม ชวธิญญจัทธ ๓ ณัฐวณ่งบุรพาหิต พท. 2513. หน้า 12-14.

^{๖๘} อัครพาทู, ความเป็นชาติไทยโดยแท้จริง กรุงเทพฯ: รวมสาธิต, 2520. หน้า 1-16.

^{๖๙} ปุริสสุวาทะจะเอยคณิ กวตล ทรงประเสริฐ “นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย” (พ.ศ.24๖5-2500) วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519. หน้า 12-14.

นัย : ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลในระบอบใหม่ ยังคงเห็นว่าบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนเป็นต้นเหตุสำคัญประการหนึ่งของ ปัญหาการสะสมทุนภายในประเทศและปัญหาความยากจนของกสิกร จึงได้ตั้ง คณะกรรมการขึ้นมาคณะหนึ่งเพื่อหาทางแก้ปัญหาเกี่ยวกับชาวจีนอย่างทั่วถึง และจริงจัง หลังจากนั้นได้มีการออกพระราชบัญญัติหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติการธนาคารและการประกันภัย (พ.ศ. 2475) พระราชบัญญัติห้ามเรียก ดอกเบี้ยเกินอัตรา (พ.ศ. 2475) พระราชบัญญัติว่าด้วยการยกยอทรัพย์ของ กสิกร (พ.ศ. 2475) พระราชบัญญัติควบคุมการจับสัตว์น้ำในสยาม (พ.ศ. 2477) และพระราชบัญญัติการค้าไร่เกินควม (พ.ศ. 2480) เป็นต้น” พระราชบัญญัติ เหล่านี้มุ่งแก้ปัญหาการส่งเงินออกนอกประเทศและปัญหาความยากจนของ ชาวนา นอกจากวิธีเหล่านี้แล้ว รัฐบาลยังมุ่งแก้ปัญหาในกระบวนการการค้าข้าว เพื่อให้พ้นจากภาวะที่รายได้ราวดังหนึ่งในการะบวนการผลิตและการค้าข้าว ตกอยู่ในมือชาวจีน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจเสนอให้หาชาวจีนที่ “ใจไทย” เข้ามาทำงานเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องนี้ พร้อมกับกำหนดทางสนับสนุนให้ พ่อค้าไทยหรือลูกจีนหรือจีนที่มีภรรยาเป็นไทยและมีควมรู้สึกเป็นไทยให้มี โอกาสทำการค้าก่อนชาวจีนแท้ ๆ^๗

เอธิจิ มูราชิม่าได้จำแนกผู้นำชาวจีนในทศวรรษ 2480 ออกเป็น 3 ประเภท

^๗ พรหมณี บัวเล็ก, วิเคราะห์นโยบายธนาคารพาณิชย์ของไทย, กรุงเทพฯ: สว่างธรรม, 2529, หน้า 40.
^๘ น.จ. (2) สร. 0201.57.1/2 ถึงกระทรวงเศรษฐกิจเสนอโครงการตั้งโรงสีข้าว หนังสือของรัฐมนตรีกระทรวง เศรษฐกิจถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2480, อ้างใน พรหมณี บัวเล็ก, ลักษณะของ นายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2467-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่ความถดถอย หน้า 436-437.

โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นเป็นหลักหนึ่งคือชาวจีนที่กลายเป็นไทย แล้ว ซึ่งชาวจีนเหล่านี้ทำธุรกิจกับญี่ปุ่นโดยเห็นเป็นเรื่องปกติธรรมดา สองคือ ชาวจีนที่ยังคงความเป็นจีนและเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่น และสามคือชาวจีนที่มี บทบาทสองด้านไปพร้อมกัน คือต่อต้านญี่ปุ่นอย่างลับๆ แต่จะทำธุรกิจเกี่ยวข้องกับ ญี่ปุ่นเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจซึ่งผู้นำชาวจีนส่วนใหญ่จะเป็นประเภท ที่สามนี้^๘ อย่างไรก็ตามลูกจีนที่ “มีใจเป็นไทย” และเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่น ในขบวนการเสรีไทยก็คงมีจำนวนไม่น้อย เช่น นายบ่วย อึ้งภากรณ์ เป็นต้น

เนื่องจากตระหนักในความรู้ความชำนาญของชาวจีนในการค้าข้าวทุก ระดับ ทำให้รัฐบาลมีความหวังว่า “จีนที่มีใจเป็นไทย” จะช่วยลดปัญหาต่างๆ ปัญญาชนและรัฐบาลจึงยังคงดำเนินนโยบายทำให้จีนกลายเป็นไทยและเปิด โอกาสให้การแปลงชาติกระทำได้อย่าง

หลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นจีนที่ใจเป็นไทยคนหนึ่ง (เพราะตั้งแต่อายุได้ 5 ขวบก็บวชเณรและเติบโตขึ้นในวัด ในวัยหนุ่มได้บวชเรียนที่วัดมหาธาตุจน สอบได้เปรียญ 5 ประโยคก็ทั้งยังรับราชการและเป็นสมาชิกของชนชั้นปกครอง) เป็นปัญญาชนสำคัญที่เห็นว่าชาวจีนเป็นยิ่งกว่าภัยเพราะภัยในประเทศต่าง ๆ มิได้ส่งเงินออกนอกประเทศ^๙ หลวงวิจิตรวาทการสนับสนุนการทำให้จีนกลายเป็นไทยเป็นอย่างมาก โดยเห็นว่าในอดีตไทยประสบความสำเร็จในการกลืนจีน

^๘ เอธิจิ มูราชิม่า, การเมืองจีนสยาม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ. 1924-1941, กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539, หน้า 185.

^๙ ตายล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาท การ, หน้า 173.

ในกลายคนไทย หนังสือ การเมืองการปกครองของกรุงสยาม ซึ่งตีพิมพ์ภายหลังการปฏิวัติ 2475 เพียง 1 เดือน กล่าวว่

รัฐบุรุษของเราในกาลก่อนได้พยายามด้านทานการถูกกลืน โดยวิธีชักชวนให้จีนมาเป็นไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงใช้วิธีพระราชทานบรรดาศักดิ์...อาญาพของวัฒนธรรมและชนปะเทศไทยเคยช่วยชาติของเราเป็นอย่างดี ท่านผู้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เช่นนี้ ต้องมุ่งฝ่าวมองใจกระเบนเข้าเฝ้า...ท่านต้องทำบุญให้พระ...ต้องวางตัวเป็นไทย...กลายเป็นคนละกมลสำคัญและทำงานเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่มากประเทศชาติ...

...ฉะนั้นเมื่อ 50 ปีมาแล้ว ชาวจีนจึงมิได้คุมกันเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากไทย ตรงกันข้ามชนทั้งสองชาติได้สร้างสัมพันธ์ทางเชื้อสายและร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา"

ในทัศนะของหลวงวิจิตรวาทการสถานการณ์ได้เปลี่ยนไปแล้ว "ในเวลาไม่ถึงครึ่งศตวรรษมานี้สิ่งที่เคยได้ก็ความดีอันเป็นปฏิปักษ์ระหว่างชาติ โดยเฉพาะจีนกับไทยยังมีอยู่เสมอ...ยิ่งเสริมยมนเป็นลัทธิสนับสนุนการแข่งขันด้วยแล้ว ความคิดเป็นปฏิปักษ์ก็มีขึ้นทุกที^{๕๔} แต่ชาวจีนเป็นปัจเจกสำคัญในระบบเศรษฐกิจไทย ดังนั้น นอกจากการเปิดโอกาสให้ "แปลงชาติ" ซึ่งจะ

^{๕๔} หนังสือวิจิตรวาทการ: การเมืองการปกครองของกรุงสยาม. พระนคร: มปพ., 2475. หน้า 176-189.

^{๕๕} สังเกตได้จาก หน้า 190.

ทำให้คนจีนที่แปลงชาติ "ได้สิทธิเสรีภาพเหมือนคนไทย" แล้ว ใน พ.ศ.2491 หลวงวิจิตรวาทการยังเสนอแนวทางการที่จะกลืนคนจีนให้กลายเป็นคนไทยอย่างแนบเนียน นั่นก็คือวิธีการสหกรณ์ ซึ่งเป็นวิธีดึงเอาคนจีนไปทำการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ประมง เพราะ "ถ้าจีนทุกคนเป็นพ่อค้าก็หมายถึงการที่ไทยจะต้องถูกไล่ไปอยู่ป่า" ดังนั้น

ต้องใช้วิธีการสหกรณ์ทุกอย่าง...ซึ่งจะต้องมีคนไทยเข้าร่วม...คนจีน...จะอยู่ในสภาพเดียวกับคนไทย...ซึ่งด้วยกันนี้ถ้าใครช่วยกัน ขาดทุนด้วยกัน ความรักใคร่กันนอกเหนือจากนี้ย่อมจะมีขึ้นเป็นธรรมดา งานเกษตรกรรมจะช่วยให้ชาวจีนคิดฝักรกรากอยู่ในประเทศไทย เพราะเกษตรกรรมย่อมรักแผ่นดินรักประเทศที่ตนอาศัยมากกว่าพ่อค้าและกรรมกร...^{๕๖}

ปัญหานี้เกี่ยวกับอีกบทหนึ่งก็พยายามทำให้วิพากษ์วิจารณ์ไป

คือ บ.ร.อ.ทิศาภิรมย์

การนิยามความหมายของ "ชาติไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เริ่มเขียนอย่างจริงจังในทศวรรษ 2490 ในระยะต้นทศวรรษดังกล่าวนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการดำรงตำแหน่งทางการเมืองด้วยการสนับสนุนของจอมพล ป. อีกทั้งกระแสสังคม

^{๕๖} หนังสือวิจิตรวาทการ: อนาคตของชาติ ใน อนาคต พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร: เฉลิมพระปกเกล้า, 2502. หน้า 189-193.

ก็ค่อยตามมติเชื้อชาตินิยมอย่างมากมาย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเน้นความเป็น “ชาติไทย” ในแง่ของเชื้อชาติไทยที่สืบสายเลือดกันมาแต่โบราณ เช่น ในนวนิยาย สากกิก จักรยานายทุน ตอนบังเอิญผู้ถูกกลืนทั้งเป็น อย่างไรก็ตามเมื่อถึงกลางทศวรรษเดียวกัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตระหนักว่าจอมพล ป. มิได้มีอำนาจที่แท้จริงอยู่ในมืออีกแล้ว และพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 9 ก็ได้เสด็จกลับมาประทับในเมื่องไทยเป็นการถาวรแล้ว ในขณะที่ปัญหาชนฝ่ายนิยมเจ้าได้นำเสนออุดมการณ์ “แบบไทย” อีกครั้งหนึ่งนับตั้งแต่ปีแรกที่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง อุดมการณ์ “แบบไทย” นี้ให้ความสำคัญอย่างสูงแก่การปกครองและวัฒนธรรมไทยที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหัวใจ ว่าเป็นที่มาของระเบียบความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า ในบรรยากาศเช่นนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงลดการสนับสนุนจอมพล ป. ลงเป็นลำดับ และหันไปสนับสนุนกลุ่มอำนาจที่ยกย่องสถาบันตามประเพณีแทน^๘

เพื่อให้ฐานทางอุดมการณ์ของฝ่ายนิยมเจ้าหรือฝ่ายจารีตนิยมแข็งแกร่งขึ้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เลือกสรรเอาแนวคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเสนออีกครั้งหนึ่ง แต่ปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายเพื่อตอบสนองสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป พร้อมกันนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ตระหนักว่าชาวจีนในประเทศไทยจะไม่สามารถเดินทางกลับประเทศจีนได้อีกเนื่องจากกาวยึดครองของพรรคคอมมิวนิสต์

^๘ โปรดดูรายละเอียดใน ศาสตร สัตยานุรักษ์, การเมืองและการนิยาม “ความเป็นไทย” โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, รายงานการวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเปลี่ยนมาเน้นเรื่อง “ความเป็นไทย” ทางจิตใจและทางวัฒนธรรมแทนการเน้นเชื้อชาติ พร้อมกับเน้น “การกลายเป็นไทย” ของชาวจีนไปพร้อมกัน ทั้งนี้เพราะ “ความเป็นไทย” ทางจิตใจและทางวัฒนธรรมไม่เพียงแต่จะเปิดโอกาสให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สามารถอิงตัวเองเข้ากับ “ความเป็นไทย” จนมีอำนาจทางปัญญาในฐานะผู้รอบรู้ในวัฒนธรรมไทยชั้นสูง พร้อมกับเลื่อนสถานะจาก “เจ้าหางแถว” ขึ้นมาเป็นผู้คนที่ใกล้ชิดกับสถาบันหลักอันเป็นหัวใจของ “ความเป็นไทย” เท่านั้น แต่การทำให้ความเป็นสมาชิกของ “ชาติไทย” ขึ้นอยู่กับ “ความเป็นไทย” ในทางจิตใจและทางวัฒนธรรม (แทนที่จะเป็นเชื้อชาติ) เช่นนี้ ยังเปิดโอกาสให้ชาวจีน “กลายเป็นไทย” ได้ง่าย และชาวจีนที่ “กลายเป็นไทย” โดยมีความเลื่อมใสในตัว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในฐานะของผู้รอบรู้ใน “ความเป็นไทย” นี้เองที่จะกลายมาเป็นฐานคะแนนเสียงให้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในการเลือกตั้งที่จะมีขึ้นในภายหน้า นอกเหนือจากบรรดาข้าราชการที่ยกย่อง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ อย่างสูงเช่นเดียวกัน

การเสนอแนวคิดเรื่อง “กลายเป็นไทย” ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นได้ชัดเจนนับแต่ พ.ศ.2494-2495 ในนวนิยาย สี่แผ่นดิน นวนิยายเรื่องนี้สร้างให้พระเอกคือคุณเปรม เป็นจีน “ลูกหลานพระยาไชยิก” ที่ได้ “กลายเป็นไทย” อย่างสมบูรณ์ คือมีความรักใน “ความเป็นไทย” อย่างลึกซึ้ง ความมิดเรื่อง “กลายเป็นไทย” นี้ ได้รับการเน้นอย่างเข้มข้นในปลายทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เพื่อเปลี่ยนนักศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสถาบันอุดมศึกษาให้ “กลายเป็นไทย” ซึ่งเห็นได้ชัดในการจัดตั้งคณะโขนธรรมศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ.2509 และการสอนวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยตั้งแต่ พ.ศ.2514 แม้แต่หนังสือ โครงการกระดูกในตู้

ซึ่งเขียนแจกใน พ.ศ. 2514 ก็เน้น “ความเป็นจีน” ที่ “กลายเป็นไทย” ของบรรพบุรุษสกุลปราโมชได้มาก โดยเล่าผ่านเรื่องราวของเจ้าจอมมารดาอาภา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พร้อมกับเน้นถึงการที่เจ้าจอมมารดาอาภาบุตรสาวของมหาเศรษฐีชาวจีนให้การอุปถัมภ์ทางการเงินแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก นอกจากนี้หนังสือโครงการศึกษาในคู่มือแสดงถึงการ “กลายเป็นไทย” ของบรรพบุรุษเชื้อสายอื่นๆ ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เช่น เปอริเซียและมอญ ซึ่งกลายเป็นไทยด้วยการเข้ารับราชการและยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ของไทย

จะเห็นได้ว่า ชนชั้นนำของรัฐมีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะทำให้ชาวจีน “กลายเป็นไทย” การโจมตีชาวจีนอย่างรุนแรงในสื่อต่างๆ เป็นการโจมตีชาวจีนที่ไม่กลายเป็นไทย ซึ่งในทางกลับกันก็เท่ากับเป็นความพยายามที่จะกดดันให้ชาวจีนที่ยังไม่กลายเป็นไทย ต้องกลายเป็นไทยโดยเร็วที่สุดนั่นเอง

เป็นที่น่าสนใจด้วยว่า นอกจากประเด็นนี้เกี่ยวกับผลประโยชน์ทางการเมืองเมื่อแล้ว นโยบายยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์รวมทั้งวัฒนธรรม ย่อมไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ในเวลาที่มีรัฐบาลพิจารณาเห็นว่าคนชาติพันธุ์อื่น โดยเฉพาะชาวจีนส่วนใหญ่ ยังคงมีเจเนอรัล มีความผูกพันกับประเทศจีนมากกว่าประเทศไทย และเคลื่อนไหวทางการเมืองพร้อมกับส่งเงินมหาศาลออกจากประเทศไทย ต้องรอเวลาอีกหลายทศวรรษ คือหลังการเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนและชาวจีนในประเทศไทยได้ “กลายเป็นไทย” ไปมากแล้ว และ “คนไทยเชื้อสายจีน” ได้กลายเป็นผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางแล้ว

การยอมรับ “ความเป็นจีน” ในสังคมไทยจึงเกิดขึ้นอย่างเต็มที่ ในขณะที่อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ กลับยังไม่ถูกยัดเยียดว่าเป็นสมาชิกที่เท่าเทียมกันใน “ชาติไทย” บางชาติพันธุ์ยังคงพยายามกลายเป็นไทย และอีกบางชาติพันธุ์ที่ไม่ต้องการและ/หรือไม่สามารถจะ “กลายเป็นไทย” ก็ยังคงถูกกดขี่และถูกเบียดขับให้เป็นคนชายขอบตลอดมา

ดังนั้น แม้ว่าในปัจจุบันคนไทยจะมีแนวโน้มยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมใน “ชาติไทย” มากขึ้นกว่าเดิม เพราะอย่างน้อยที่สุดความหลากหลายทางวัฒนธรรมก็เป็นประโยชน์ต่อธุรกิจการท่องเที่ยวอย่างมาก แต่คนไทยยังมิได้ยอมรับความแตกต่างหลากหลายถึงระดับที่เห็นว่าการพัฒนาธรรมมีสถานะเท่าเทียมกัน การแบ่งชั้นทางวัฒนธรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้จินตนาการ “ชาติไทย” กระแสหลักยังคงห่างไกลจากการเป็น “ประชาชาติไทย” อย่างแท้จริง

4. สถานะของราษฎรและ “ชุมชน” ใน “ชาติไทย”

เป็นที่ทราบกันทั่วไปว่าในทัศน “ชาติไทย” กระแสหลัก มิได้เป็น “ชาติไทย” ที่ประชาชนเป็นเจ้าของชาติ (หรือเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยของรัฐชาติ) และมิใช่ “ชาติไทย” ที่คนทุกกลุ่มมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ “ชุมชนชาวนาน” ก็มีได้มีพื้นที่อยู่ใน “ชาติไทย” อย่างไรก็ดี ความมีทัศน “ชาติไทย” ที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้มีที่มาจากข้อเท็จจริงที่ว่าความเข้าใจให้ชัดเจน เพื่อเป็นฐานความรู้สำหรับการปรับเปลี่ยนความหมายของ

"ชาติไทย" ที่มีมิติของความเสมอภาคและภราดรภาพมากขึ้นในอนาคต

ในรัชกาลที่ 6 เนื่องจากมโนทัศน์ "ชาติไทย" เป็นของใหม่ที่ไม่มีใครเคยมีมาก่อน จะทำให้คนเข้าใจในทัศนียภาพนี้ได้อย่างจริงจังเป็นปัญหาใหญ่ โดยเฉพาะในยุคที่สื่อมวลชนและการศึกษายังจำกัดอยู่ในวงแคบและสื่อมวลชนส่วนหนึ่งก็นิยามความหมายของ "ชาติ" แตกต่างออกไปจากปัญญาชนของรัฐด้วย

วิธีหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ คือการสร้างภาพพจน์ให้คนเข้าใจได้ง่าย โดยทรงเปรียบ "ชาติ" กับวัตถุที่เห็นได้ด้วยตาเป็นต้นว่า ทรงเปรียบเทียบคนไทยแต่ละคนเป็นเหมือนเมล็ดงูที่ลอยไปตามลมอย่างไร้ค่า ชีวิตจะมีความหมายก็ต่อเมื่อรวมกันเป็นชาติ

ผู้ที่ถึงแล้วซึ่งความเจริญชั้นสูง จึงจะเข้าใจสมิทราบว่า
ตนของตนนั้นแท้จริงเปรียบเหมือนปรางค์มุกอันเล็ดกันเดียว
ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งภูเขาใหญ่ อันเราสมมุติเรียกว่าชาติ และถ้า
ชาติของเราแตกสลายไปแล้ว ตัวเราซึ่งเป็นผองก้อนเดียวกันก็
จะต้องล่องลอยตามลมไป...แท้จริงราคาของตนนั้นที่มีอยู่แม้แต่
เล็กน้อยปานใด ก็เพราะอาศัยเหตุที่ยังคงเป็นส่วน ๑ แห่งชาติ
ซึ่งยังเป็นเอกราช ไม่ต้องเป็นข้าใครอยู่เท่านั้น^{๕๘}

อีกวิธีหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คือทรงสร้างสถาบันหรือ "ชุมชน" ใหม่ ๆ ขึ้นมา เพื่อให้คนเรียนรู้ที่จะรักสถาบันหรือ "ชุมชน"

^{๕๘} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปกิณคดี, 25 หน้า 122-123.

เหล่านั้น ทรงเรียกสถาบันหรือ "ชุมชน" เหล่านี้ว่า "คนชน" ที่สำคัญได้แก่
เสือป่า ลูกเสือ ดุสิตธานี นามสกุล โรงเรียน ฯลฯ

ก็ชาตินั้นคืออะไรเล่า คือคนชนหลาย ๆ คนรวมกัน
เข้าจนเป็นคนใหญ่ จึงไดนามาว่าชาติ เพราะฉะนั้น คนชนทุก ๆ
คนจะร่วมกันต้องมีสามัคคีปรองดองกันในระดับ
คนชนต่อคนชน ชาติจึงจะตั้งอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคงได้^{๕๙}

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหาทาง "เพาะ" ความรัก
ชาติด้วยการ "เพาะ" ความรักใน "คนชน" ย่อย ๆ ให้เกิดขึ้นก่อน โดยที่ผู้มีความ
รักใน "คนชน" ของตนจะต้องตระหนักว่าทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของ "ชาติไทย" ซึ่ง
เป็นคนใหญ่ที่สุด ทรงมีพระบรมราชธิบายในเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน ดังต่อไปนี้

"ความรุ่งเรืองของชาติเรานั้นมีอะไรเป็นมูลเป็นรากเหง้า?
ต้องมีความรู้สึกรักบ้านเกิดเมืองนอนของตัวจริง ๆ แต่ก่อนที่จะ
มีความรู้สึกรักชาติบ้านเกิดเมืองนอนได้เช่นนั้นต้องเพาะขึ้นมา
เหมือน เพาะต้นไม้มือหนึ่งกัน ก็สิ่งที่จะเพาะให้เขาใจบังเกิดความ
รักชาติบ้านเมืองได้ต้องเริ่มเพาะจากความรักคนชนของตัวเอง
ก่อน ต้องให้รู้สึกอยู่เสมอว่าตัวอยู่ในคนชนนั้นแล้วต้องเอาใจใส่
เท่าที่ปากน้ำใจของตัวไว้ในคนชน และต้องหวังดี หวังประโยชน์

^{๕๙} อังโน นศรีพร ณศรีไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมเริ่มเมื่อรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยนัย:
ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" หน้า 45.

ของคณะมากกว่าหวังประโยชน์ของตัวเอง บางทีประโยชน์
ของคณะอาจจะต้องการให้ตัวบุคคลประพฤติสิ่งที่ไม่พอใจหรือ
ไม่สะดวกใจ หรือแม้บางทีอาจถึงกับขอความเสียสละบางอย่าง
ผู้ที่รักคณะจริงต้องยอมเสียสละให้ เสียสละความสุข เสียสละ
ความสะอาดของตัวเอง ที่สุดเสียสละร่างกายชีวิตเพื่อประโยชน์
ของคนๆ นี้เป็นธรรมเนียมหนึ่งซึ่ง ข้างฝ่ายยุโรปเรียกเป็นภาษา
ฝรั่งเศสว่า "เอสเปริต เดอ คอปรัส" (Esprit de Corps... คำที่เคย
พูดกันมาแล้วว่า "ความรักคณะ" "ความเห็นแก่คณะ" แต่ไม่
เกิน ความลึกซึ้งเท่าศัพท์ "เอสเปริต เดอ คอปรัส" ...เพราะคำ
แปลของศัพท์นั้น แปลว่าเหมือนเป็นดวงใจ หรือเป็นวิญญาณ
คือวิญญาณหรือดวงใจของคนๆ หนึ่งหมายความว่าบุคคลที่มีธรรมะ
อย่างนั้นต้องมอบหมดทุกอย่างให้แก่คณะ ถ้าอาจารย์และครู
ฝึกสอนให้นักเรียนรู้จัก "เอสเปริต เดอ คอปรัส" รู้จักรักคณะ
ของตัวเอง ไม่ใช่แต่ในเวลาที่ยังคงเป็นนักเรียนอยู่ ถึงแม้ออกจาก
โรงเรียนไปแล้ว เมื่อไปพบผู้ใดที่เคยเป็นคณะโรงเรียนเดียวกัน
ก็ยังมีมิตรจิตเมตตาเสมอ... และยิ่งไปกว่านั้นเมื่อรู้จักรักคณะ
แล้ว ต้องรู้จักเมตตาต่อการรักคณะนั้นเองคือรักชาติ บ้าน
เมือง เพราะชาติเราคืออะไร ก็คือเหมือนคณะไทยคณะ
ใหญ่ที่สุด เราเป็นสมาชิกของคณะนั้นทุกคน ควรต้อง คิด
อ่านช่วยเหลือคณะของเราอย่างดีที่สุด... คณะของเรา
ก็จะยืนยาว และชาติของเราก็จะรุ่งเรือง จะมีผู้นำให้เกื้อหนุน

ไปช่วยกาลนาน^๒

จะเห็นได้ว่าการนิยามของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
เน้นชาติที่ประกอบด้วยคนหลาย "คณะ" หรือหลาย "ชุมชน" แต่ไม่ใช่ "ชุมชน"
แบบที่คนมีความสัมพันธ์กันอันเนื่องมาจากการที่ได้พึ่งพากันในเวลาหลาย
มิติของชีวิต ทั้งในการจัดการทรัพยากร การผลิต การดำรงชีวิตประจำวัน และ
ในทางความคิดความเชื่อ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ แต่เป็น "ชุมชน"
ที่รัฐสร้างขึ้นมา เป็นต้นว่า กองทัพ คณะลูกเสือ คณะเสือป่า ดุสิตธานี โรงเรียน
นามสกุล วรรณคดีสโมสรและสโมสรอื่นๆ ฯลฯ ความรักความผูกพัน ต่อ "คณะ"
ขนาดเล็กเหล่านี้ จะช่วยให้คนเรียนรู้ที่จะรักในคณะที่ใหญ่ที่สุดอันได้แก่ "ชาติ
ไทย" และสามารถถ่ายทอดความรักความภักดีจากคณะเล็กๆ ของแต่ละคน
ไปสู่คณะใหญ่ที่สุด คือ "ชาติไทย" ได้อย่างแท้จริง ส่วนความสัมพันธ์ระหว่าง
คณะทั้งหลายที่รวมชาติเดียวกันก็มีอยู่แต่เพียงให้ "คณะทุก ๆ คณะที่ร่วมชาติ
กันนั้นยังได้ทรงเน้นพระราชอำนาจและความสำคัญของพระมหากษัตริย์เหนือ
"คณะ" ทั้งหลายซึ่งรวมกันเป็นชาติไทย ในแง่ที่บุคคลใน "คณะ" ทั้งหลายซึ่ง
เป็นเจ้าของอำนาจนั้น ได้ "มอบ (อำนาจ) ถวายให้พระราชชาติบริหารเป็นผู้ถือ
ไว้" และพระองค์ทรง "ให้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคนๆ
ไว้"

^๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชโองการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่
ราษฎรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วันที่ 28 ธันวาคม 2465) ใน พระราชดำรัสหรือคำสั่ง, กรุงเทพฯ:
มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2559 หน้า 212-
214. แปลโดยผู้เขียน

ทำให้อาณาจักรเดิมมีบริบูรณ์มีอิศราภาพเต็มที่...ตั้งมั่นคงอยู่...เป็นชาติที่มีสง่าราศี เป็นที่นับถือยำเกรงแห่งชาตินั้น” ดังความว่า

พระราชธาภิเษก คือ ผู้ที่ได้รับมอบให้ถืออำนาจแห่งคณะไว้ และใช้อำนาจ นั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคณะ เพราะฉะนั้นการที่นับถือฤๅเคารพพระราชธาภิเษก ก็คือการเคารพนับถืออำนาจแห่งคณะบุคคลทุก ๆ คนที่เป็นส่วนหนึ่งของคณะ ก็เป็นเจ้าของส่วนหนึ่งแห่งอำนาจ ซึ่งได้รวบรวมมอบถวายให้พระราชธาภิเษกเป็นอยู่ถือไว้...ชาติใดเมืองใดมีพระราชาธิบดีครอบครองอยู่ โดยมั่นคง จึงนับว่ามีพยานแน่ชัดอยู่ว่ามีอำนาจเต็มบริบูรณ์ มีอิศราภาพเต็มที่อยู่ ตั้งมั่นคงอยู่ ก็นับว่าเป็นชาติที่มีสง่าราศี เป็นที่นับถือยำเกรงแห่งชาติอื่น ๆ พระราชาธิบดี เป็นเครื่องหมายแห่งอำนาจ...เป็นสง่าของเมืองและชาติ^{๘๓}

เหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงเน้น “คณะ” หรือ “ชุมชน” ที่มีอยู่แล้วในระดับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นเขตเมืองหรือในเขตชนบท ก็เพราะต้องการดึงเอาความจงรักภักดีจากคนทั้งปวง ให้มารวมศูนย์อยู่ที่ “ชาติไทย” และ “ประมุขของชาติ” คือองค์พระมหากษัตริย์ หากให้ความสำคัญแก่ “ชุมชน” แบบเดิม จะยิ่งทำให้คนผูกพันกับ “ชุมชน” ของตนมากขึ้น จนไม่

^{๘๓} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปฐกถาเสด็จปา กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530, หน้า 49-51.

ล้าสมัยในควมมีอยู่หรือความสำคัญของ “ชุมชนชาติไทย” กล่าวได้ว่าการสร้าง “คณะ” หรือ “ชุมชน” ชนิดใหม่ขึ้นมา จะเปิดโอกาสให้ปัญญาชนของรัฐเข้าไปนิยามความหมายและปลูกฝังอุดมการณ์ใหม่ได้โดยสะดวก ดังจะเห็นได้ว่าอุดมการณ์ “ชาติไทย” ได้รับการถ่ายทอด-ปลูกฝังผ่าน “คณะ” ทั้งหลายอย่างเข้มข้นตลอดมา รวมทั้ง “คณะ” ที่อยู่ในรูปของ “ลัทธิ” ซึ่งนอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานนามสกุลเพื่อเน้นให้คนที่เป็นสมาชิกในสายสกุลมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แล้ว ยังทรงเน้นความรักในสกุลของตนที่จะส่งผลให้รักรัก “ท่านผู้ปกครองชาติ” ดังความว่า

“การปกครองสกุลนั้น...ย่อมเป็นเรื่องเฉพาะความเคารพ ในผู้ปกครองผู้น้อยย่อมอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เพราะเป็นกุลเชษฐาและยอมได้โดยสิ้นตา เพราะผู้ใหญ่นั้นเป็นบิดาหรือญาติผู้ใหญ่ จึงมีความรักใคร่อยู่ตามธรรมดาโลกแล้ว...นับว่าเป็นมูลแห่ง ความจงรักภักดีต่อผู้ที่เป็นหัวหน้าปกครองสกุลชั้น ๑ และเลยเป็นเครื่องจูงใจให้รู้จักความกตัญญูต่อท่านผู้ปกครองชาติอีกชั้น ๑^{๘๔}

ในขณะที่เปรียบกับที่ไม่ให้ความสำคัญแก่ “ชุมชน” หรือ “ท้องถิ่น” ในฐานะองค์ประกอบสำคัญของ “ชาติไทย” ศาสนาของชาวบ้านในชุมชนและท้องถิ่นก็ย่อมไม่มีพื้นที่อยู่ใน “ความเป็นไทย” เช่นกัน เฉพาะศาสนาพุทธแบบที่ชนชั้นสูงนับถือเท่านั้นที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของ “ความเป็นไทย” เพราะ

^{๘๔} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปกิณกะคดี, หน้า 89-90.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ “ศาสนาเป็นเหมือนธงของคน” คือเป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏว่าเป็นคนละหรือชาติอันรุ่งเรือง ไม่ใช่ธงของโจรหรือคนละคนปากคนดง”^{๖๐} นอกจากนี้ยังทรงร่วมกับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการทำให้พุทธศาสนา รัชใช้ชาติ ดังที่พระไพศาล วิสาโลได้วิเคราะห์ไว้ว่า มีการผสมหลักศีลธรรมทั้งเก่าและใหม่ โดยมุ่งให้คนจงรักภักดีต่อชาติและพระมหากษัตริย์ เช่น กติบัญญัติ กตเวทิตาธรรม กุติความในให้หมายถึงความจงรักภักดีต่อชาติ เป็นต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเทศนาให้คนยึดมั่นในชาติ และให้รักชาติอยู่ เสมอ เช่น “ท่านทั้งหลายควรถือชาติเป็นสำคัญ ... ควรช่วยกันอุดหนุนชาติของตนไว้เพื่อความเป็นไทยสมชื่อ ไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ” ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้ชาติที่เป็นของใหม่กลายเป็นที่รักที่หวงแหนของคนไทยโดยการเชื่อมโยงชาติเข้ากับของเดิมที่คนไทยผูกพันมานานแล้ว คือพุทธศาสนา พระราชพนมพันธ์จาแนกมากนั้นให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียว กับระหว่างพุทธศาสนากับชาติ (และความเป็นคนไทย) เช่น “พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาสำหรับชาติเรา เราจำเป็นต้องถือด้วยความภักดีอยู่บิดา มารดา และโคตรวงศ์ของเรา ... บรรดาหัวเมืองปวงซึ่งเป็นคนไทย เมื่อรู้สึกแค้นแล้ว ว่า ศาสนาในสมัยนี้เป็นของที่แยกจากชาติไม่ได้... จะต้องมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา” นอกจากนี้

^{๖๐} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทปลุกใจร้อยประการ, รวมรวมโดยฐานันท์ นภกรพร และสุทธิลักษณ์ อ้าพวงศ์ กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 110.

นี้ยังทำให้พุทธศาสนาเป็นรอง ชาติด้วยการตีความคำสอนในคัมภีร์ของชาตินั้น เช่น การตีความว่า “การรบเพื่อป้องกันชาติบ้านเมือง ไม่เป็นข้อที่พระพุทธองค์ทรงห้ามปรามเลย” เป็นต้น^{๖๑}

“ชาติไทย” ที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม มิใช่ชาติที่คนมีความเสมอภาคกันดังเช่น “ชาติ” ที่เกิดจากการนิยามของชนชั้นกลางในสังคมตะวันตก “ชาติไทย” เป็นชาติที่ประกอบไปด้วย “ผู้ใหญ่” กับ “ผู้น้อย” มากมายหลายชั้น แม้ว่าพระองค์จะทรงเห็นว่าไม่เพียงสองชนชั้นเท่านั้น

ในเมืองไทยเรามีคนสองชั้นเท่านั้น ไม่น่ากว่าสองชั้นหนึ่งคือพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นหัวหน้า ซึ่งเขาชอบให้ทรงไว้ซึ่งอำนาจทุกอย่าง ... อีกชั้นหนึ่งคือ คนไทยทั่วไป ถ้าใครจะมาแทรกแซงในระหว่างคนไทยกับพระเจ้าแผ่นดิน ก็ไม่มีใครได้ความรักนับถือยกย่องของคนไทยนัก ... ข้อนี้พอสังเกตหลักฐานในพงศาวดารของเราเองได้ คือถ้าเมื่อใดขุนนางหรือบุคคลชั้นใดก็ได้แย่งชิงหรือยึดถือเอาอำนาจไว้และเข้าแทรกแซงในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับราษฎร ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเดชานุภาพก็ได้ปราบปรามพวกนั้นให้ราบคาบไป แต่ถ้าถูกครหาที่พระเจ้าแผ่นดินอ่อนแอ พวกที่แทรกแซงอำนาจมาก ก็เกิดความอับอาย ย่อเยยกับกันทุกที^{๖๒}

^{๖๑} ปรัชญาและเอธิคใน พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในบอาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต กรุงเทพฯ: มูลนิธิสันติศึกษา, 25๔6. หน้า 34-41.

^{๖๒} ส. วัฒนศิริ, ราชพระบรมกฏ กรุงเทพฯ: จักรกษา, 2506. หน้า 129-130.

การเน้นว่าชาติไทย “มีคนสองชนชั้นเท่านั้น” พร้อมกับเน้นว่า “ธรรมเนียมไทยเรานั้นพระเจ้าแผ่นดินกับราษฎรสนิทชิดเชื้อกันมาก” ดังปรากฏในพระราชพิธีพืชมงคลฯ นี้ เกิดขึ้นในบริบทที่พระองค์ทรงพยายามทำให้ชนชั้นข้าราชการซึ่งทวีอำนาจและมีสถานภาพสูงส่งขึ้นและเริ่มมีการเคลื่อนไหวในทางท้าทายพระราชนาจอ (ดังกรณี “กบฏ ร.ศ. 130”) กลายเป็นเพียงกลไกที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ ดังที่ทรงใช้คำสรรพนาม “ผู้รับใช้” “คนใช้” “ผู้รับใช้” แทนข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนอยู่เสมอ นอกจากนั้นยังพระราชทานพระบรมราโชวาทอยู่เนืองๆ โดยทรงย้ำให้เห็นว่าข้าราชการอยู่ในสถานะที่อาภะกระทำผิดได้มาก^๓

ในกรณีของสมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ทรงนิยาม “เมืองไทย” ที่ประกอบขึ้นด้วยคนหลายชั้น แต่การสร้างความสำนึกทางอัตลักษณ์ให้แก่คนใน “เมืองไทย” เป็นความสำนึกในฐานะของปัจเจกบุคคล ซึ่งจะตระหนักว่าตนเป็นคนใน “ชั้น”ใด จนสามารถปฏิบัติหน้าที่และประพฤติตนตามสถานะทางสังคมได้อย่างถูกต้อง มิใช่การสร้างอัตลักษณ์ให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในแต่ละ “ชั้น” แต่อย่างใด แม้ว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงสร้างอัตลักษณ์ของเจ้า ข้าราชการ พ่อค้า พระสงฆ์ และราษฎร แต่มิได้ทรงสร้างความสำนึกในความเป็น “ชุมชน” ของคนแต่ละชั้น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์กับ “ชาติ” หรือ “เมืองไทย”

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า 131.

^๔ โปรดดู เรื่องเดียวกัน หน้า 146, 216 เป็นอาทิ.

เป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล และระหว่างปัจเจกบุคคลกับ “ชาติ” แม้แต่ความเป็นญาติ พระองค์ก็ทรงเน้นเฉพาะความเป็นญาติในหมู่ชนชั้นสูง มิได้ให้ความสำคัญแก่ความเป็นญาติในระดับราษฎร หน่วยงานที่กระทรวงมหาดไทยติดต่อสัมพันธ์ด้วย เป็นหน่วยงานระดับ “ครอบครัว” และเป็นครอบครัวเดียว มิใช่ครอบครัวขยาย “ชุมชนเครือญาติ” จึงไม่มีพื้นที่อยู่ในชุมชน “ชาติไทย” เช่นเดียวกับ “ชุมชนชาวบ้าน”

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น “ชาติไทย” ที่เป็นชาติของ “ชนชาติไทย” (หรือ “ชาติ” ของคน “เชื้อชาติไทย” ในความหมายที่เป็นกลุ่มคนซึ่งมีวัฒนธรรมเดียวกันและสืบเชื้อสายกันมา) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงเน้น “ชาติไทย” ที่เป็นชาติของชนชาติไทยเท่านั้น แม้ว่าจะทรงเน้นว่า “เมืองไทย” มีชนชาติไทยเป็นใหญ่ แต่ “เมืองไทย” มีชนชาติอื่นๆ อีกหลายชนชาติ โดยที่ชนชาติไทยไม่เบียดเบียนชนชาติต่างๆ เหล่านั้น อีกทั้งชนชาติไทยยังมีความฉลาดในการประสานประโยชน์อีกด้วย^๕

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น “ชาติไทย” ที่เป็นของคนไทย แต่พระองค์ทรงยอมรับ “การกลายเป็นไทย” ไปพร้อมกัน ทรงตรา “พระราชบัญญัติแปลงสัญชาติ” ใน พ.ศ. 2454 แล้วทรงย้ำว่าการแปลงสัญชาติมิได้ทำให้ใครกลายเป็นไทยอย่างแท้จริง ผู้ที่กลายเป็นไทยอย่างแท้จริงนั้นอย่างน้อยที่สุดจะต้องพูดภาษาไทยในชีวิตประจำวัน และต้อง

^๕ โปรดดูรายละเอียดใน ตำนานลัทธิสยามรัฐฯ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชั้น” ของชาวสยาม. กรุงเทพฯ: มติชน. 2546.

มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยที่คุณสมบัติในการหลังนั้นเป็นคุณสมบัติอันสำคัญที่สุดสำหรับผู้ที่เป็นสมาชิกของชาติไทย

อนึ่ง เพื่อสร้างความภาคภูมิใจใน “ชาติไทย” ซึ่งถูกสร้างขึ้นใหม่ในจินตนาการของคนทั้งหลาย และเพื่อให้คนทั้งหลายสามารถเสียสละเพื่อชาติไทย มีความพยายามอย่างต่อเนื่องของปัญญาชนภาครัฐในการเน้นความเป็นชาติเก่าแก่ที่เจริญรุ่งเรือง และคนไทยมีคุณสมบัติต่างๆ ที่ทำให้สามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ซึ่งนำมาสู่แนวความคิด “เมืองไทยนี้ดี” ที่กลายเป็นโลกทัศน์ของคนไทยและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยอย่างลึกซึ้ง

ในการเลือกสรรคุณลักษณะต่างๆ เพื่อนั้นว่าเป็นองค์ประกอบของ “ความเป็นไทย” ที่ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” ปัญญาชนภาครัฐมิได้มองว่าคุณลักษณะที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชาวบ้านหรือในวัฒนธรรมชุมชน เพราะมุ่งเน้น “ภูมิธรรม” ที่จะทำให้ “ชาติไทย” มีความศิวิไลซ์ทัดเทียมกันหรือเหนือกว่าชาติตะวันตก ตลอดจนเน้น “ภูมิธรรม” ที่จะทำให้คนไทยเกิดความภาคภูมิใจใน “ชาติไทย” และเกิดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ มิใช่ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ที่จะเอื้อให้ชาวบ้านมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองหรือมีความสัมพันธ์ทางสังคมในทางช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังนั้น “วัฒนธรรมชาวบ้าน” หรือ “วัฒนธรรมชุมชน” จึงไม่มีพื้นที่อยู่ใน “ความเป็นไทย” เช่นเดียวกับที่ “ชุมชนชาวบ้าน” ไม่มีพื้นที่อยู่ใน “ชาติไทย”

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 หลวงวิจิตรวาทการได้เสนอแนวความคิดในการแก้ปัญหาความยากจนของราษฎร ว่าควรมีการจัด

ตั้งสหกรณ์ของเกษตรกรและจัดตั้งสมาคมอาชีพของช่างฝีมือและผู้ประกอบการอาชีพอิสระต่างๆ เช่นผู้รับรถรับจ้าง แนวความคิดนี้เกี่ยวกับสหกรณ์ที่หลวงวิจิตรวาทการเสนอ ไม่ได้ปรากฏความคิดที่ให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมชาวบ้านหรือวัฒนธรรมชุมชนเพื่อเป็นฐานสำหรับการร่วมมือกันหรือการช่วยเหลือเกื้อกูลกันแต่อย่างใด ทั้งนี้ก็เพราะการจัดตั้งเป็นสหกรณ์และสมาคมอาชีพนั้นมีจุดมุ่งหมายให้เกิดเป็น “ชุมชน” เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่างๆ ปัจจัยการผลิตที่นำมาวางรวมกันในสหกรณ์หรือสมาคมวิชาชีพหนึ่งๆ ยังคงเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนบุคคลอย่างสมบูรณ์ การจัดตั้งเป็นสหกรณ์และสมาคมวิชาชีพขึ้นเพื่อให้สะดวกแก่การที่รัฐบาลจะเข้าไปให้ความช่วยเหลือแก่ราษฎรเท่านั้น เพราะหากไม่มีการรวมตัวกันเป็นสหกรณ์หรือสมาคมอาชีพ ก็เป็นการยากที่รัฐบาลจะเข้าไปช่วยเหลือราษฎรเป็นคนๆ ไป^๙

คำหรับสภานะของราษฎรแต่ละคนในชาติ นับตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา ปัญญาชนที่มีบทบาทในการสถาปนาความคิด “ชาติไทย” กระแสหลัก ล้วนแต่เห็นว่าราษฎรยังคงขาดการศึกษาและขาดประสบการณ์ในการปกครองตนเอง จึงควรอยู่ภายใต้การนำของผู้รู้แห่งชาติอย่างสมบูรณ์ โดยแต่ละคนต้องทำหน้าที่ของตนเอง ไม่เอื้อเฟื้ออ้อมกอดแก่หน้าที่ของผู้อื่น ต้องสามัคคีกัน ต้องเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อความมั่นคงและความวัฒนาถาวรของ “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” ตลอดไป

^๙ ราชสดับตรับฟัง ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยหลวงวิจิตรวาทการ. หน้า 84-98.

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2531 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังยังคงเห็นว่า ราษฎรไทยตกอยู่ในวัฏจักร “ไม่-จน-เจ็บ” โดยที่ทั้งสามส่วนนี้เป็นปัจจัยการต่อกัน^๗ ในไม่ช้า “ชาติไทย” กระแสหลักราษฎรจึงอยู่ในสถานะต่ำต้อย เป็นผู้คอยรับความเอื้ออาทรจากผู้นำแห่งชาติตลอดมา ทั้งนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้มีบทบาทอย่างมากระหว่างทศวรรษ 2500-2510 ในการสถาปนาแนวความคิดเรื่อง “การปกครองแบบไทย” ซึ่งผู้นำเป็นผู้เสียสละความสุขส่วนตัวมาทำงานเพื่อบ้านเมือง ทำการปกครอง ด้วยอำนาจเด็ดขาดสูงสุด แต่กลับไปช่วยคุณธรรมที่มาจาก การนับถือพุทธศาสนา โดยเฉพาะความเมตตาเอื้ออาทรต่อคนในชาติ นอกจากนั้น ศาสนาพุทธยังทำให้ชนชั้นสูงเมตตากรุณาต่อคนชั้นต่ำส่งผลให้รัฐไทย เป็นรัฐที่เมตตาและสังคมไทยก็เป็นสังคมที่เมตตา^๘ การครอบงำของมโนทัศน์นี้ เกี่ยวกับการปกครองแบบไทย และลักษณะพิเศษของสังคมไทยดังกล่าวนี้ ทำให้คนไทยเห็นว่า “สังคมที่ไม่มีการเมือง” เป็นสังคมที่ดี และมองว่าประชาชนใน “ชาติไทย” ไม่พึงยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่ควรอดออมความเมตตาเอื้ออาทร จากผู้ปกครองรัฐด้วยความอดทน^๙

5. ความคิด “ชาติไทย” กระแสหลักกับโครงสร้างความรุนแรงในปัจจุบัน

มโนทัศน์ “ชาติไทย” (และ “ความเป็นไทย”) กระแสหลัก ก่อให้เกิด

^๗ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่ กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2543, หน้า 120.

^๘ โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, การเมืองและการสร้าง “ความเป็นไทย” โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช รายงานการวิจัยโครงการประวัติศาสตร์วิถีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ. 2435-2535, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

^๙ เรื่องเดียวกัน.

โครงสร้างทางวัฒนธรรมที่ส่งผลให้เกิด “ความรุนแรง” ขึ้นในหลายมิติของสังคมไทยในหลายทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งอาจสรุปโดยสังเขปได้ดังนี้

ประการแรก “ชาติไทย” ที่เน้นคุณสมบัติในด้าน “เชื้อชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ไปพร้อมกันด้านหนึ่งเป็นการกีดกันและเบียดขับคน “เชื้อชาติ” อื่น หรือ “ชาติพันธุ์” อื่น ที่ถือกำเนิดและมีชีวิตอยู่ในประเทศ ให้กลายเป็นคนชายขอบ ทำให้คนเหล่านั้น (ซึ่งหลายกลุ่มอาศัยอยู่ในประเทศมาก่อนคน “เชื้อชาติไทย” เสียอีก) ไม่มีสิทธิ เสรีภาพ และอำนาจเท่าเทียมกันกับคน “เชื้อชาติไทย” อีกด้านหนึ่งเป็นการกดดันและบังคับให้คน “เชื้อชาติ” อื่น หรือ “ชาติพันธุ์” อื่นต้องกลายเป็นไทยซึ่งเป็นปัญหาทั้งในแง่ที่คนบางกลุ่มไม่ต้องการจะ “กลายเป็นไทย” ตามคำนิยามของชนชั้นสูง (เช่น ชาวมลายูมุสลิม) และคนบางกลุ่มต้องการ “กลายเป็นไทย” แต่มีเงื่อนไขแวดล้อมที่ทำให้ไม่สามารถ “กลายเป็นไทย” ได้อย่างสมบูรณ์ (เช่น คนลาวกับชาวเขาที่ไม่มีทุนรอนเพียงพอที่จะเข้ารับการศึกษาในระดับสูงพอที่จะอ่าน เขียน และพูดภาษาไทยได้อย่างถูกต้อง หรือไม่สามารถเข้าถึงศิลปะไทยชั้นสูงได้ เป็นต้น) ยิ่งไปกว่านั้น แม้แต่คนที่ “กลายเป็นไทย” ทางจิตใจหรือทางวัฒนธรรมแล้ว แต่การที่มีโนทัศน์ “ชาติไทย” กระแสหลักยังคงให้ความสำคัญแก่ “เชื้อชาติไทย” ก็ทำให้กลุ่มคนที่มีลักษณะทางกายภาพแตกต่างจากคนไทยทั่วไปไม่สามารถจะ “กลายเป็นไทย” ได้อย่างแท้จริง ส่วนใหญ่แล้วต้องตกอยู่ในพื้นที่ชายขอบของ “ชาติไทย” ตลอดมา ซึ่งแน่นอนว่าคนที่ไม่มี “เชื้อชาติไทย” หรือไม่สามารถ “กลายเป็นไทย” เหล่านี้ ย่อมจะมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรของรัฐได้ไม่เท่าเทียมกับคนกลุ่มอื่นใน “ชาติไทย”

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อมองอัตลักษณ์ไทยในแง่ “รัฐชาติ” และ “ความเป็นไทย” จะเห็นได้ว่าในระยะสองทศวรรษที่ผ่านมา ชาวชนซึ่งมีความแตกต่างกับคนไทยน้อยกว่าชาวมุสลิมและชาวเขาและม้งมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยมากกว่าพร้อมกับการถดถอยอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองเอาไว้ในมือได้สำเร็จ เป็นกลุ่มที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการ “กลายเป็นไทย” ในขณะที่ยังสามารถรักษาและแสดง “ความเป็นจีน” ในบางด้านออกมาสู่การรับรู้และการยกย่องของสังคมไปพร้อมกัน เห็นได้ชัดว่าประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ปฏิสัมพันธ์กับอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองสื่อมาลงชนไทยยังมิได้ตระหนักในเรื่องนี้อย่างเพียงพอ จึงมักเสนอข้ออ้างเกี่ยวกับคนที่ “ยังไม่กลายเป็นไทย” โดยเฉพาะชาวมาลายูมุสลิมและชาวเขาชาติพันธุ์ต่างๆ ให้มีอัตลักษณ์เป็นคนร้าย ที่คอยทำลายความเป็นระเบียบ และความสงบสุข และความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติ เปิดโอกาสให้มีการใช้ความรุนแรงต่อคนที่ “ยังไม่กลายเป็นไทย” อยู่เสมอ ไม่ว่าจะด้วยความรุนแรงต่อร่างกายหรือจิตใจ

ประการที่สอง เมื่อมีการนิยามความหมายของ “ชาติไทย” โดยเน้นว่า “เมืองไทยนี้ดี” และเน้นว่า “ความเป็นไทย” (เช่น การปกครองแบบไทย พุทธศาสนา ศิลปะไทย ฯลฯ) เป็นปัจจัยที่ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” ด้านหนึ่งทำให้ “ความเป็นอื่น” หรือ “วัฒนธรรมที่ไม่ใช่ไทย” ของคนชาติพันธุ์ต่างๆ ไม่มีพื้นที่อยู่ใน “ชาติไทย” และเป็นการบีบบังคับหรือกดดันให้คนทุกชาติพันธุ์ต้อง “กลายเป็นไทย”

รัฐและสังคมไทยมิได้ตระหนักว่าคนทุกชาติพันธุ์มีวัฒนธรรมแตกต่างออกไป จึงมีวิธีคิดหรือมุมมองเกี่ยวกับ “ความจริง ความดี ความงาม” เป็นของ

ตนเอง แต่ “ชาติไทย” ไม่มีพื้นที่ให้แก่วิถีคิดและมุมมองของคนเหล่านั้น แต่ได้เบียดขับ “ความจริง ความดี ความงาม” ในทัศนะของคนชาติพันธุ์อื่นๆ ให้กลายเป็นชายขอบ หรือ “ไม่ใช่ไทย” ผู้ถูกอำนาจรัฐซึ่งใช้อำนาจในการกระจายทรัพยากรไม่เคยคำนึงว่าอะไรคือ “ความรู้” หรือ “ความจริง” ที่คนชาติพันธุ์ต่างๆ ให้ความสำคัญอยู่ อะไรคือชีวิตและสังคมที่ “ดี” ที่คนเหล่านั้นปรารถนาอะไรคือ “ความงาม” อันมอบความอิ่มเอมใจให้แก่คนเหล่านั้น ยิ่งไปกว่านั้นคนเหล่านั้น ยังถูกกดดันให้เปลี่ยนวิถีคิดและมุมมองของตนคือ “ความจริง ความดี และความงาม” ซึ่งทำให้มีทั้งความรู้ที่แตกแยกและถูกเหยียดหยามตนเองพร้อมกับมีความทุกข์อันเนื่องมาจากการถูกคนที่มีวิถีคิดและมุมมอง “แบบไทย” เหยียดหยาม โดยที่การเหยียดหยามจากคนที่มีวิถีคิดและมุมมอง “แบบไทย” นี้ ได้ส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์จำนวนมากต้องกลายเป็นกลุ่มคนที่เสียเปรียบและด้อยโอกาสในทุกทาง

อนึ่ง การที่ในทัศนะ “เมืองไทยนี้ดี” ได้รับการผลิตซ้ำในหลากหลายรูปแบบ รวมทั้งในแบบเรียนทุกระดับ^{๓๐} ทำให้กลายเป็นโลกทัศน์ของคนไทยและมีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีคิดและมุมมองของคนไทยต่อสังคมและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งต่อการที่คนไทยมีความคิดว่ารัฐไทยเป็นรัฐที่เมตตาและสังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา โลกทัศน์เช่นนี้ทำให้ไม่ยอมรับความขัดแย้งและความไม่เป็นธรรมที่มีอยู่ในรัฐหรือในสังคมไทยอันเนื่องมาจากโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง

^{๓๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา” ใน ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ กรุงเทพฯ: มติชน, 2538, หน้า 47-88.

และวัฒนธรรม และทำให้คนไทยมองเห็น “สังคมที่ไม่มีการเมือง” เป็นอุดมคติ และคิดว่าประชาชนคือผู้รับความเมตตาเลือกเอาหรือจากผู้ปกครอง มิใช่ผู้มีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองและการบริการอย่างเป็นธรรมจากรัฐ และมีผู้ใช้ที่สงวนสิทธิและเสรีภาพตามธรรมชาติของตนโดยที่รัฐไม่มีสิทธิจะละเมิด เว้นแต่จะได้พิสูจน์อย่างแน่ชัดว่าการกระทำของประชาชนเป็นการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นหรือจะเป็นอันตรายต่อส่วนรวม

เห็นได้ชัดว่าโลกทัศน์ “เมืองไทยนี้ดี” ไม่เปิดโอกาสให้ผู้เสียเปรียบหรือผู้ด้อยโอกาสสามารถเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิหรือทำการต่อรองให้ตนได้รับความเป็นธรรม ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์กับความเดือดร้อนมากมายสักเพียงใด การเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของชาวบ้านมักจะถูกมองว่ามี “มือที่สาม” คอยยุยง¹⁰¹ และถูกมองว่าเป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัว สร้างความวุ่นวาย ทำลายความเป็นระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติ ส่งผลให้ผู้กล้าอำนาจรัฐมีความชอบธรรมที่จะใช้ความรุนแรงเข้าปราบปราม และสั่งคมไทยก็จะยอมรับการใช้ความรุนแรงโดยคณะนี้ไม่ว่าการปราบปราม “ผู้ก่อความไม่สงบ” หรือ “ผู้เป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ” นั้น จะเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างร้ายแรงเพียงใดก็ตาม

¹⁰¹ ปิรตดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ความจริงและการปฏิบัติคือความจริง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนภายใต้วัฒนธรรมมือที่สาม รายงานการวิจัยโครงการความจริงและการจัดการความจริง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

ที่สำคัญ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการเน้นในช่วงเวลาหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้หล่อหลอมให้คนไทยมีจิตใจและวัฒนธรรมที่ยอมรับความสัมพันธทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และโครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ในมือของผู้นำแห่งชาติ ดังนั้น คนไทยจึงยอมรับโดยเห็นว่าการถูกต้องเหมาะสมแล้วที่คนส่วนน้อยจะมีอภิสิทธิ์ ในขณะที่คนส่วนใหญ่หรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจะถูกรอนสิทธิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ถูกมองว่าเป็นศัตรูหรือเป็นอันตรายต่อชาติไทย จะถูกรอนสิทธิเป็นอย่างมาก โดยที่คนไทยส่วนใหญ่ไม่ได้เห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง เช่น กรณีที่คนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ถูกรอนสิทธิจากการประกาศกฏอัยการศึก เป็นต้น

นอกจากนี้ “การปกครองแบบไทย” ได้ให้อำนาจแก่ผู้นำไว้อย่างสูงไม่ว่าจะเป็นการปกครองแบบ “เชื้อผู้นำชาติพันธุ์” ซึ่งถือว่าความคิดของผู้นำย่อมสะท้อนมติมหาชนเสมอ หรือการปกครองระบอบ “ประชาธิปไตยแบบไทย” ที่ไม่ต้องมีรัฐธรรมนูญและไม่ต้องมีการถ่วงดุลอำนาจ หรือ “การปกครองแบบไทย” ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยาม ซึ่งเน้นให้อำนาจเด็ดขาดสูงสุดโดยไม่ต้องมีการควบคุมตรวจสอบ โดยอธิบายว่าศาสนาทูธได้ทำให้ผู้นำแบบไทยมีคุณธรรมประจำใจอยู่แล้ว ความคิดเหล่านี้แม้ว่าได้รับการเน้นต่างยุคต่างสมัยกันแต่ทุกความคิดมีอิทธิพลต่อการรับรู้ของคนไทยเกี่ยวกับคุณความดีของ “การปกครองแบบไทย” และของ “ผู้นำแบบไทย” ส่งผลให้ผู้นำสามารถใช้อำนาจเผด็จการกำหนดนโยบายและโครงการต่างๆ “เพื่อประโยชน์ของชาติ” ได้ตามที่ผู้นำเห็นสมควร ก่อให้เกิดนโยบายและโครงการต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อกันส่วนใหญ่ เป็นต้นว่า แผนพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุล อันทำให้เกิดการแย่งชิง

ทรัพยากรและการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง ฯลฯ

ประการที่สาม มโนทัศน์ "ชาติไทย" ไม่ให้ความสำคัญแก่ประชาชน และชุมชนในฐานะเจ้าของชาติ นอกจากการเน้นว่าประชาชนต้องเสียสละ ความสุขและผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าของ ชาติ รัฐชาติไทยจึงมิได้ประกันสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในฐานะปัจเจก บุคคล และมิได้รับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลและจัดการทรัพยากรตลอดจน ศิลปวัฒนธรรมของตน แม้จะมีรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ.2540 ที่มีบทบัญญัติ รับรองและคำประกันสิทธิดังกล่าว แต่ก็ไม่มีผลทางสังคมที่เข้มแข็งในการ ผลักดันให้เกิดผลขึ้นจริงในทางปฏิบัติ ดังนั้น ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภูมิปัญญา หรือความรู้ ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมของชาวบ้าน จึงถูกแย่งชิงโดยรัฐและ กลุ่มทุน รวมทั้งนายทุนน้อยในหมู่บ้านหรือท้องถิ่น โดยที่ชาวบ้านไม่มีอำนาจ ตามกฎหมายที่จะจัดการแก้ไขปัญหา ต้องพึ่งพาอำนาจจากภายนอกในการ เคลื่อนไหวกดดันให้เกิดผลตามที่ต้องการ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจรัฐ นักพัฒนา เอกชน นักวิชาการ ฯลฯ^{๙๒} ทำให้ชีวิตของชาวบ้านขาดความมั่นคงและต้องพึ่ง พึ่งภายนอกมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในการผลิตซ้ำมโนทัศน์ "ชาติไทย" เพื่อปลุกฝังให้อยู่ในจินตนาการของ "คนไทย" ปัญหาชนของรัฐนั้นอยู่เสมอว่าชาวบ้านตกอยู่ในวัฏจักร "จึงจน เจ็บ"

^{๙๒} โปรดดู วิจิตร พัทธกิจ, "การเมืองภาคประชาชน : การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ พ.ศ. 2530-2547" วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.

ไม่เคยสร้างมโนทัศน์ว่าชาวบ้านมี "ชุมชน" ซึ่งมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากร มีศักยภาพในการสั่งสมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิตและปัญหาสังคม และมีทางเลือกเป็นของตนเอง ผลการวิจัยเรื่องหนึ่งยังชี้ให้เห็นคำว่า "การเมือง" ในชุมชนชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน^{๙๓} ซึ่งแสดงว่าชาวบ้านมิได้ขาดประสบการณ์ทางการเมืองจนกระทั่งต้องรอคอยแต่ ความเมตตาจากภาครัฐ อย่างไรก็ตามปัญหาชนของรัฐยังคงแน่นอนอยู่เสมอว่า ชาวบ้านยังขาดการศึกษา ไม่สามารถจะปกครองตนเองได้อย่างแท้จริง เพื่อ เป็นเหตุผลสำหรับการรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลางต่อไป การกระจาย อำนาจอย่างแท้จริง จึงยากที่จะเกิดขึ้นได้ในรัฐไทย

เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะสามทศวรรษที่ผ่านมา นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนแนววัฒนธรรมชุมชน ได้ให้ความสำคัญกับ "ชุมชน" ในฐานะที่เป็นหัวใจของ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" อย่างไรก็ตามการมองชุมชน ชาวบ้านยังคงอยู่ในกรอบมโนทัศน์ "เมืองไทยนี้ดี" ดังนั้น จึงเสนอภาพชุมชน ชาวบ้านที่ "ไม่มีการเมือง" เช่นเดียวกัน ภาพเช่นนี้อาจจะใกล้เคียงความจริง ในช่วงเวลาที่กลไกอำนาจรัฐและทุนนิยมยังไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตของ ชาวบ้านมากนัก ซึ่งทำให้ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรไม่รุนแรง แต่ในระยะหลัง มีการแตกตัวทางชนชั้นในหมู่บ้านซึ่งทำให้การแย่งชิงทรัพยากรต่าง ๆ รุนแรงขึ้น ทั้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน และระหว่างชาวบ้าน กับนายทุนจากภายนอก "การเมือง" จึงเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่เป็นช่องทางให้การจัดการทรัพยากรมีความเป็นธรรมมากขึ้น^{๙๔}

^{๙๓} เช่นเดียวกัน.

^{๙๔} เช่นเดียวกัน.

อย่างไรก็ตาม ในมินท์คัน "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" กระแสหลัก ยังคงมองว่าการเมืองเป็นเรื่องไม่ดี ถ้า "การเมืองนี้" ผู้ใดจะมีเวลามากขึ้นในการแก้ปัญหาและการพัฒนาชาติ ทั้งนี้เพราะมองการเมืองในความหมายแคบ คือหมายถึงการแย่งชิงอำนาจ ไม่ได้มองว่าเป็นการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจเพื่อการจัดการทรัพยากร ชาวบ้านจึงยังคงถูกกีดกันออกจาก "การเมือง" ไม่สามารถเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิต่างๆ อันพึงมีพึงได้ พร้อมกันนั้นมินท์คัน "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" กระแสหลัก ยังเน้นว่ารัฐไทยและสังคมไทย มีความแตกต่างจากความขัดแย้งและความตึงเครียดว่าเป็นความแตกแยกและการแตกสามัคคี แทนที่จะมองว่าเป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่จะต้องเกิดขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องมีเวทีที่เป็นกลางและเป็นธรรมสำหรับการแก้ปัญหาอย่างยุติธรรม แม้แต่การเคลื่อนไหวโดยสงบของชาวบ้านก็ได้ถูกมองว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมของประชาชนแต่ถูกมองว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการสร้างความปั่นป่วนวุ่นวายเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ส่วนตัว ทางที่ดีแล้วชาวบ้านควรจะยอมเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อชาติ หากมีปัญหากเกิดขึ้นก็ควรอดทนรอคอยความเมตตาเอื้ออาทรจากรัฐและสังคม เมื่อเป็นเช่นนี้การผูกขาดอำนาจของผู้นำแห่งชาติโดยไม่ดำเนินการกระจายอำนาจตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ จึงยังคงดำรงอยู่อย่างชอบธรรมสืบมาจนถึงปัจจุบัน อันทำให้ประชาชนได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากนโยบายประชานิยมในขณะที่ "ชุมชน" รูปแบบต่างๆ ของชาวบ้านอ่อนแอลงไปเรื่อยๆ

ประการที่สี่ มินท์คัน "ชาติไทย" กระแสหลักทำให้คนไทยจินตนาการถึง "ชาติ" ที่ประกอบขึ้นด้วยคนหลายชั้น ความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างคน

ชั้นต่างๆ คือความสัมพันธ์แบบผู้ใต้ที่สูง การเข้าถึง "ความเป็นไทย" ในทางวัฒนธรรม เช่น ภาษาไทย มารยาทไทย ศิลปะไทย ฯลฯ หมายถึงการมีจิตใจและมีพฤติกรรมที่ผู้ใต้ที่สูง สามารถประพฤติปฏิบัติตนถูกต้องตามแบบแผนหรือขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้น "คนไทย" ไม่ได้รับสิทธิ์ที่จะมีทางเลือกอื่น นอกจากการคิดและกระทำในกรอบของ "ความเป็นไทย" อันดีงาม การมองหาทางเลือกใหม่ๆ ให้แก่ชีวิตและสังคมจะถูกมองว่าเป็นกฎมิใช่เป็นสิทธิอันชอบธรรมที่รัฐและสังคมหรือคนอื่นๆ จะต้องเคารพ ผลก็คือคนไทยและสังคมไทยไม่มีทางเลือกมากนัก แม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการจะกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ว่าเพื่อให้เด็กเรียนคิดเป็นแต่เด็กเรียนยังคงถูกสอนให้คิดอยู่ในกรอบ "เมืองไทยนี้ดี" ไม่มีสิทธิคิดเป็นอย่างอื่น และต้องยอมรับความสัมพันธ์ในเชิงสูง-ต่ำระหว่างครูกับนักเรียนซึ่งหมายความว่าสิ่งที่ครูคิดย่อมถูกเสมอ ส่วนในวงวิชาการมนุษยศาสตร์แม้ว่าจะเริ่มพูดถึงการเสริมสร้างพลังทางปัญญาด้วยการวิจารณ์ศิลปะ แต่นักวิชาการหลายคนก็ยังคงหลีกเลี่ยงที่จะศึกษาถึงการครอบงำทางความคิดและความขัดแย้งระหว่างคนที่อยู่ในสถานภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองต่างกัน สังคมไทยและคนไทยจึงไม่รู้รักตัวเองอย่างแท้จริง และไม่อาจมองเห็นปัญหาเชิงโครงสร้างทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมได้เลย ปลอ่ยให้โครงสร้างที่เป็นอยู่ทำร้าย "คนไทย" และสังคมไทยอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ไม่ว่าจะเป็นการเมืองที่ผู้นำสามารถผูกขาดอำนาจโดยปราศจากการควบคุมตรวจสอบ เศรษฐกิจที่ถูกกำหนดโดยอำนาจทางการเมืองซึ่งทำให้เต็มไปด้วยผลประโยชน์ทับซ้อนและความไม่เป็น

ธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรและการกระจายรายได้ และวัฒนธรรมที่จริงจัง
ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เสมอภาค โดยที่เงินและการบริโภคมีความสำคัญ
มากขึ้นเรื่อยๆ ในการกำหนดสถานะทางของคน

สังคมที่ไม่มีทางเลือก จึงเป็นสังคมที่ต้องใช้อำนาจและความรุนแรงใน
การแก้ปัญหา อย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ และเพื่อทำลายโครงสร้างของความ
รุนแรง การนิยามความหมายใหม่แก่ “ชาติไทย” ก็เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้
เช่นกัน

บทสรุป

คำว่า “ชาติไทย” ถูกใช้มากและเสมอๆ จนดูเหมือนว่าคำๆ นี้
มีความหมายที่ชัดเจน และทุกคนเข้าใจตรงกัน จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้ จึง
เกิดการตั้งคำถามกับความหมายของ “ชาติไทย” เกิดการวิพากษ์ว่าความหมาย
เดิมนั้นก่อให้เกิดปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความไม่เป็นธรรมทางสังคมทั้ง
ระหว่างคนไทยกับคนชาติพันธุ์อื่น และระหว่างคนไทยด้วยกัน ต่างศาสนา
กัน ต่างเพศกัน และต่างวัยกัน บ้างก็วิจารณ์ว่า ความคับแคบของความคิด
“ชาติไทย” ทำให้เกิดการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา และบ้างก็กล่าวว่า
ความคิด “ชาติไทย” กระแสหลักที่ไม่มีพื้นที่ให้กับประชาชนและและชุมชน
ชาวบ้าน ดังนั้น จึงมีข้อเสนอว่าควรจะมีการนิยามความหมายของ “ชาติไทย”
เสียใหม่ และปัญหาชนร่วมสมัยหลายคนที่ได้เสนอความหมายใหม่ของคำว่า

“ชาติไทย” บนพื้นฐานความคิดที่เน้นความเป็นประชาธิปไตย ความเสมอภาค
และภราดรภาพของคนในชาติ และยอมรับความแตกต่างหลากหลายทาง
วัฒนธรรม โดยที่ทุกๆ วัฒนธรรมมีสถานะเท่าเทียมกัน (เคยไม่มีคนกลุ่มใดต้อง
“กลายไปไทย”) เพื่อให้เป็น “ชาติไทย” ที่ประกอบด้วยความหลากหลายอันมีสิทธิ
เลือกวิถีชีวิตของตนเอง อันหมายถึงสิทธิในการจัดการทรัพยากรและการ
นับถือศาสนา อย่างไรก็ตาม นิยามใหม่ของ “ชาติไทย” ยังไม่เป็นที่ยอมรับของ
สังคมทั่วไป ในขณะที่ความคิด “ชาติไทย” แบบเดิมยังคงมีอิทธิพลอย่างสูง
หรือยังคงเป็นความคิดกระแสหลักที่ครอบงำอยู่

บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ความคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ “ชาติไทย” เพื่อ
เข้าใจชัดเจนขึ้น ถึงมูลเหตุที่ทำให้ความคิดนี้มีพลังตลอดจนผลกระทบสำคัญ
ที่ตามมา โดยค้นหว่า ความคิดของคนไทยในเรื่องนี้มีที่มาอย่างไรและก่อให้เกิด
ปัญหาในเชิงโครงสร้างแก่สังคมไทยอย่างไรบ้าง ด้วยความหวังว่าจะนำไป
สู่การตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์ความคิดกระแสหลักอย่างกว้างขวางและรอบด้าน
และเกิดความเห็นต้องตั้งคำถามถึงเวลาที่จะต้องร่วมกันนิยามความหมายของ
“ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เสียใหม่ ที่ทุกคนใน “ชาติไทย” จะสามารถ
เป็นเจ้าของชาติและมีสิทธิต่างๆ ในชาติอย่างเสมอภาค อันจะนำไปสู่ความรู้สึก
มีพันธะร่วมกันที่จะสร้างความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า
อย่างยั่งยืนให้แก่ “ชาติไทย” เพื่อให้ทุกคนในชาติมีสิทธิอย่างเสมอภาค
เป็นมนุษย์ และเพื่อให้ “ชาติไทย” สามารถมีบทบาทในสังคมโลกอย่าง
สร้างสรรค์และเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งปวง

ข้อสรุปสำคัญ ๆ ที่ได้จากการศึกษามีดังนี้

1. ความคิด “ชาติไทย” กระแสหลัก มิได้เน้นอย่างต่อเนื่องตายตัวว่า การเป็น “ชาติ” เกิดจากการมี “เชื้อชาติ” เดียวกัน หรือว่าเป็น “ชาติ” ที่เกิดจากการมี “ความเป็นไทย” ทางจิตใจหรือทางวัฒนธรรม เฉพาะทศวรรษ 2470 และ 2480 ที่รัฐเน้นเชื้อชาติอย่างมาก อย่างไรก็ตาม การที่ความคิดเรื่อง “เชื้อชาติไทยที่สืบสายเลือดกันมา” ปรากฏอยู่ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ พงศาวดาร และเพลงปลุกใจ ทำให้ความคิดนี้มีพลังยาวนาน

ปัญหาชนส่วนใหญ่เน้น “ชาติ” ในแง่ที่เกิดจากการมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม หรือมี “ความเป็นไทย” และยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” ร่วมกัน แม้แต่หลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2490 ก็ยังหันมาเน้น “ชาติไทย” ในความหมายที่รวมคุณสมบัติทางเชื้อชาติคู่กันกับวัฒนธรรม ซึ่งแน่นอนให้เข้าใจว่า “เชื้อชาติไทย” กับ “วัฒนธรรมไทย” เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ก็มิได้เน้นประเด็นนี้ให้ปรากฏอย่างชัดเจน

2. การที่รัฐและปัญญาชนส่วนใหญ่เน้นความหมายของ “ชาติไทย” ในแง่ที่เป็นชาติของคนไทยที่ยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” ทางจิตใจหรือทางวัฒนธรรม ร่วมกัน เช่น การมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การยอมรับระบอบการปกครองแบบไทย การใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง การนับถือพระพุทธศาสนา การเข้าใจศีลธรรมไทย และการมีมารยาทแบบไทย ฯลฯ เปิดช่องให้แก่นการ “กลายเป็นไทย” อย่างกว้างขวาง

= การทำให้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ “กลายเป็นไทย” นี้รัฐส่งเสริมเป็นอย่างมาก

เพราะเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของประเทศและทำให้สะดวกแก่การปกครองด้วย แม้กระนั้น คติเชื้อชาตินิยมก็มีอิทธิพลควบคู่กัน ทำให้ “การกลายเป็นไทย” อย่างแท้จริงยากจะเกิดขึ้นได้ในหมู่คนที่มีลักษณะทางกายภาพแตกต่างจากคนที่มี “เชื้อชาติไทย” ส่วนใหญ่ ปัญหานี้รัฐมิได้คิดจะแก้ไข เพราะในด้านหนึ่งผู้กุมอำนาจจริงรัฐต้องการกีดกันคนจีนซึ่งกุมอำนาจทางเศรษฐกิจออกไปจากพื้นที่ทางการเมืองจะได้สามารถเรียกค่าอุปถัมภ์คุ้มครองจากธุรกิจของชาวจีน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2517 จึงได้ยอมให้ลูกคนต่างด้าวมีเอกสารต่างตำแหน่งทางการเมือง

3. “การกลายเป็นไทย” ไม่เป็นที่ต้องการของคนบางกลุ่มที่ไม่ต้องการจะ “กลายเป็นไทย” หรือไม่สามารถจะ “กลายเป็นไทย” อย่างแท้จริง เมื่อชาวจีนกลายเป็นส่วนใหญ่ของชนชั้นกลางในสังคมไทย และเข้าไปมีบทบาทสำคัญในวงวิชาการและสื่อมวลชน เสี่ยงเรียกร้องให้ยอมรับความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นอย่างหนาแน่น จุดมคติดีเกี่ยวกับความเป็นธรรมทางสังคมที่คนเหล่านี้มีอยู่ทำให้ขยายการเคลื่อนไหวไปสู่การเรียกร้องให้คนชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น ชาวเขา ชาวมลายู ฯลฯ มีโอกาสเป็นส่วนหนึ่งของ “ชาติไทย” เท่าเทียมกับคนกลุ่มอื่นๆ แต่คติ “เชื้อชาตินิยม” และ “ความเป็นไทยทางวัฒนธรรม” ที่ยังมีอิทธิพลอยู่มาก ทำให้เสี่ยงเรียกร้องนี้ยังไม่บรรลุผลมากนัก จะมีก็แต่ “ชาวไทยเชื้อสายจีน” ซึ่งสามารถสถาปนาอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมเท่านั้นที่รัฐและสังคมไทยยอมให้มีพื้นที่อยู่ใน “ชาติไทย” อย่างเต็มที่ แต่คนไทยส่วนใหญ่ยังคงกีดกันและเบียดขับคนอื่นหลายชาติพันธุ์ไม่ให้เป็นส่วนหนึ่งของ “ชาติไทย” เท่าเทียมกับตนในการก่อสร้าง “ชาติไทย”

เพื่อปลดปล่อยคนอีกมากให้พ้นจากความเป็นคนขายของของ “ชาติไทย” จึงยังมีความสำคัญอยู่ในปัจจุบัน

4. เนื่องจากความคิด “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กระแสหลักเป็นฐานทางอุดมการณ์ที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ซึ่งก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมและไม่อาจเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในขณะที่จะทะลุมิติทางวัฒนธรรมที่เข้มข้น จึงมีความจำเป็นที่นิยามความหมายของ “ชาติไทย” ใหม่

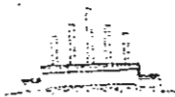
เป้าหมายของ “ชาติไทย” อาจเป็นเป้าหมายเดิม คือ ระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า แต่ต้องนิยามความหมายของคำต่างๆ เหล่านี้เสียใหม่ว่าหมายถึงความอย่างไร้ และต้องเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ด้วยการกระทำบางอย่างที่เคยถือว่าทำลายระเบียบและความสงบสุข เช่น การชุมนุมประท้วงโดยสันติ จะต้องมองว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมของประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยของรัฐชาติไทย “ความมั่นคงของชาติ” ไม่ควรหมายถึงความมั่นคงของผู้ใด แต่ควรหมายถึงการที่คนทั้งหลายนี้อาศัยร่วมกันในชีวิตว่าจะมีทุกสิ่งทั้งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ส่วน “ความเจริญก้าวหน้า” ก็ต้องคิดใหม่ว่าควรมีความหมายอย่างไร จะทำให้คนไทยทั้งปวงมีคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นต้น

เป้าหมายใหม่โดยทั่วไป ในปัจจุบันเมื่อความสำคัญในความผูกพันทางสายเลือดในหมู่คนไทยเริ่มจางลงมากแล้ว แม้แต่ในระหว่างเครือญาติใกล้ชิด ก็มีความผูกพันกันน้อยลง อันเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์และวิถีชีวิตในสังคมทุนนิยมที่ทำให้คนมีจิตสำนึกปัจเจกชนสูงขึ้น พร้อมกันนั้นความสำคัญ

อรรถ ฤทธิชัย

ถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างคนในชาติพันธุ์ต่างๆ ตลอดจน “วัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม” ในสังคมแยกย่อย (fragmented society) ล้วนทำให้ความคิดเรื่อง “เชื้อชาติ” ที่จะผูกพันคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยสายเลือดเริ่มหมดความหมายลงไปเรื่อยๆ การเน้นความเป็น “ชาติ” ที่เกิดจากการที่ทุกคนมีส่วนได้ส่วนเสียกับผลประโยชน์ในทุกด้านของชาติ และเน้นเอกลักษณ์ของ “ชาติ” ในชื่อ “ความปราศจากวิหิงสา” และ “ความฉลาดในการประสานประโยชน์”^{๑๘} น่าจะมีความหมายต่อสมาชิกทั้งปวงของชาติมากกว่า เพราะการนิยามเช่นนี้จะเอื้อให้คนทุกกลุ่มในชาติมีความสัมพันธ์กันด้วยสันติวิธีและด้วยความที่เป็นธรรมมากขึ้น และทำให้ “ชาติไทย” เป็นของ “พลเมืองไทย” ทุกคนเท่าเทียมกัน โดยไม่ต้องมีผู้ใดต้องถูกเบียดขับให้เป็นคนขายของของ “ความเป็นไทย” หรือถูกกดขี่ให้ต้อง “กลายเป็นไทย” อีกต่อไป

^{๑๘} วัฒนธรรมของชนชาติไทยทั้งสองขั้วนี้ สืบเนื่องจากมรดกทางภาษาทางขนานที่พ้องกับคุณธรรมในชื่อ “ความจงรักภักดีต่อชาติ” แต่ได้ถูกละเลยโดยปัญญาชนสมัยหลัง ซึ่งหันมาเน้น “ศัตรูของชาติ” ซึ่งทำให้นับแต่เรื่อง “ความจงรักภักดีต่อชาติ” ลอดมา ในยุคปัจจุบัน “ความจงรักภักดีต่อชาติ” ก็อาจได้รับการเน้นด้วย แต่อาจจะมีการนิยามความหมายใหม่ เพราะปัญญาชนในอดีตเน้นความจงรักภักดีต่อชาติในเชิงการเมือง แต่ในปัจจุบันความหมายในเชิงของการสร้างศักดิ์ภาพของ “ชาติ” ที่จะต้องพาการแบ่งทรัพยากรภายในกลุ่มชนชาติให้มากขึ้น

วิวาทะระหว่าง
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาสภิกขุ:
ความหมายทางการเมือง^๑

:::: สายชล สัตยานุรักษ์ ::::

ในกลางทศวรรษ ๒๕๐๐ นั้น สังคมไทยรับรู้ว่ ปราชญ์ที่มีความรอบรู้เกี่ยวกับ พุทธศาสนามากที่สุด มีอยู่สองท่าน คือท่านพุทธทาสภิกขุ กับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อปราชญ์สองท่านนี้แสดงทัศนะทางพุทธศาสนาแตกต่างกัน จึงกลายเป็น “วิวาทะ” สำคัญ ที่นำไปสู่การถกเถียงสืบต่อมาอีกนาน ว่าทัศนะใด “ถูก” และทัศนะใด “ผิด” และตราบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ก็ยังไม่มี “คำตอบสุดท้าย” ที่ทุกฝ่ายเห็นพ้องต้องกัน เนื่องจากเป็นเรื่องของ “ทัศนะ” ไม่ใช่ “ข้อเท็จจริง” ดังนั้น การทำความเข้าใจในเชิงการเมืองวัฒนธรรม ว่ามีความหมายอะไรอยู่เบื้องหลัง “วิวาทะ” ระหว่างปราชญ์ทั้งสอง จึงน่าจะมีประโยชน์อยู่ไม่น้อย

เป็นที่ทราบกันดีว่า “วิวาทะ” ระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็น “วิวาทะ” ระหว่างความคิดกระแสหลักกับความคิดทวนกระแส แต่อะไรคือความคิดกระแสหลักที่ฝ่าย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นตัวแทน และอะไรคือความคิดทวนกระแสที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอ ยังเป็นเรื่องที่น่าจะทำความเข้าใจให้ชัดเจน เพื่อจะมองเห็นมรรควิธีที่จะสืบทอดปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุอย่างมีพลัง

^๑ ผู้เขียนวิเคราะห์จากหนังสือที่รวบรวมโดย อรุณ เวชสุวรรณ วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาสภิกขุ พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๒๙.

ในที่นี้ ใคร่ขอหยิบยกความคิดกระแสหลักและความคิดทวนกระแสขึ้นมาวิเคราะห์เพียงสองเรื่อง โดยที่ความคิดทั้งสองเรื่องนี้สะท้อนทั้งปัญหาหลักของสังคมการเมืองไทย และทางเลือกสำหรับการหลุดพ้นจากปัญหาดังกล่าวด้วย

เรื่องแรก คือ เรื่องการเมืองการปกครอง

ในทศวรรษ ๒๕๐๐ คือในยุคของจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอม (และตราบจนกระทั่งปัจจุบัน) การปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจเป็นลักษณะเด่นของสังคมการเมืองไทย การปกครองแบบนี้ ดำรงอยู่ได้ด้วยความชอบธรรมที่มาจากอุดมการณ์ทางการเมืองที่เรียกว่า “ประชาธิปไตยแบบไทย” และ “การปกครองแบบไทย” อุดมการณ์นี้ได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังจนครอบงำสังคมไทยตลอดมา แม้ว่าคนไทยในปัจจุบันจะมีได้ใช้ข้อข้างต้นในการเรียกร้องการเมืองการปกครองของตนอีกแล้วก็ตาม

ตามอุดมการณ์ “ประชาธิปไตยแบบไทย” หรือ “การปกครองแบบไทย” นั้น “ผู้นำ” หรือฝ่ายบริหารพึงมีอำนาจสูงสุดเด็ดขาด ด้วยเหตุผลว่าคนไทยส่วนใหญ่ยังขาดการศึกษา และไม่พร้อมที่จะปกครองตนเอง

จะเห็นได้ว่าจนถึงปัจจุบัน คนไทยส่วนใหญ่ก็ยังให้ความสำคัญอย่างสูงแก่ “ผู้นำ” ทั้งในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศ แต่ไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการทำให้ภาคสังคมเข้มแข็ง ในขณะที่สภาผู้แทนราษฎรในทัศนะของคนไทย ก็เป็นองค์กรที่ “สร้างปัญหา” มากกว่าจะช่วยแก้ปัญหาหรือสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมือง ความไม่ไว้วางใจของคนไทยที่มีต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีมาก จนกระทั่งรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๐ พยายามสร้างข้อกำหนดต่างๆ เพื่อกีดกันและควบคุม “เสรีภาพ” และ “อำนาจ” ของผู้แทนราษฎร ในกรณีที่ให้ “อำนาจ” และความมั่นคงอย่างสูงแก่ฝ่ายบริหาร

คนไทยโจมตีผู้แทนราษฎรอยู่เสมอ โดยไม่ตระหนักว่า การเรียกร้องและการต่อรองของผู้แทนราษฎร (จะเป็นไปเพื่อบรรลุประโยชน์ส่วนตัวหรือส่วนรวมก็ตาม) เป็นปัจจัยสำคัญในการควบคุมฝ่ายบริหาร เมื่อผู้แทนราษฎรทำผิดพลาด คนไทยจะมุ่งโจมตีที่ตัวผู้แทนราษฎร โดยไม่มีความสำนึกเท่าที่ควร ว่าการมีผู้แทนราษฎรที่เลวร้ายนั้น เป็นผลมาจากความเลวร้ายของภาคสังคมเองเป็นสำคัญ แม้แต่ในปัจจุบัน เมื่อความล้มเหลวของระบอบรัฐสภาได้รับการอธิบายว่าเป็นผลมาจากการที่ชาวชนบทเป็นฝ่ายเลือกผู้แทนราษฎร และคนชั้นกลางในเมืองเป็นฝ่ายโค่นล้มรัฐบาลที่มีผู้แทนราษฎรเสียงข้างมากหนุนหลัง แต่ก็

ยังไม่มีองค์กรใดที่สามารถเสนอนโยบายที่เป็นรูปธรรม ในการทำให้ชาชนบทได้รับความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรโดยไม่ต้องพึ่งระบบอุปถัมภ์ จะมีก็แต่่นโยบายประชานิยมของรัฐบาลที่ทำให้ “ผู้นำ” กลายเป็นวีรบุรุษในสายตาของชาวบ้านทั่วไป

ปัญญาชนกระแสหลักที่สนับสนุนส่งเสริมความคิดเกี่ยวกับการปกครอง “แบบไทย” มักจะพยายามผูกขาดอำนาจในการนิยามความหมาย เพื่อให้คนในชาติยอมรับอุดมการณ์ทางการเมืองที่จรรโลงการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ เช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งไม่เพียงแต่จะนิยามความหมายของ “การปกครองแบบไทย” เพื่อจรรโลงระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจในยุคจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมเท่านั้น หากยังต้องการสถาปนา “Dogma” ของพระพุทธศาสนา (ดังจะกล่าวเพิ่มเติมข้างหน้า) เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการให้สังคมไทยสืบทอดพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ที่ได้รับการเน้นมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (รัชกาลที่ ๕-๗) เพราะพระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมนี้ ทำให้คนไทยยอมรับ “ระเบียบ” ของสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์แบบ “รู้ที่ต่ำที่สูง” ซึ่งทำให้ “ระบอบการปกครองแบบไทย” (ที่ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด) ดำรงอยู่ได้อย่างมีเสถียรภาพ

เห็นได้ชัดเจนว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามรักษา “จิตใจแบบไทย” ที่มาจากการยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” ด้านต่างๆ เช่น ความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อพระมหากษัตริย์, การนับถือพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม, การใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง, ความซาบซึ้งในศิลปะไทย อันวิจิตรอลังการ แต่เติมไปด้วยความประณีตอ่อนช้อย และการประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามแบบแผนของมารยาทไทย ฯลฯ “ความเป็นไทย” ทั้งหลายเหล่านี้ ทำให้เกิดระเบียบและความสงบสุขในสังคม เพราะคนต่างชั้นกันมีความสัมพันธ์กันอย่าง “รู้ที่ต่ำที่สูง” ภายใต้กรอบศีลธรรมของพระพุทธศาสนา และยังทำให้ “การปกครองแบบไทย” เป็นการปกครองที่ดี เนื่องจากผู้นำมีคุณธรรม ทำการปกครองด้วยความเมตตาเอื้ออาทรเสมือนบิดาปกครองบุตร จนส่งผลให้เกิดสภาวะ “เมืองไทยนี้ดี” คือ เติมไปด้วยระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า และประชาชนก็อยู่เย็นเป็นสุข

“ความเป็นไทย” ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยาม ช่วยสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นระบอบการเมืองที่มีสมรรถภาพในการพัฒนาและสร้างความมั่นคงแก่ชาติไทย รวมทั้งทำให้ชาติไทยรอดพ้นจากการครอบงำของลัทธิคอมมิวนิสต์ “ความเป็นไทย” นี้มีพุทธศาสนาเป็นหัวใจสำคัญอย่างหนึ่งนอกเหนือจากพระมหากษัตริย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ใช้พุทธศาสนาในการสร้างคำอธิบายถึงคุณค่าหลายอย่างใน “ความเป็นไทย” เช่น พุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาของทศพิธราชธรรม ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพลัง

ทางศีลธรรมของสังคมและทรงเป็นที่พึ่งสุดท้ายของประชาชน ทรงดูแลให้รัฐบาลปกครองประเทศในวิถีทางที่ถูกต้องเพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ขณะเดียวกันธรรมะของพุทธศาสนาก็ทำให้ “ผู้นำแบบไทย” มีความเมตตาเอื้ออาทร สามารถเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อบ้านเมือง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามแสดงให้เห็นด้วยว่าพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาของ “ความเป็นไทย” อันสูงส่งดั่งมโนในด้านอื่นๆ อีกหลายด้าน เช่น ศิลปะไทย ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ภาษาและวรรณคดีไทย มารยาทไทย ฯลฯ แม้แต่เสรีภาพแบบไทยก็ดีกว่าเสรีภาพตามลัทธิเสรีนิยม เพราะเป็นเสรีภาพทางใจที่มาจากบรรลุมรรคของพุทธศาสนา นอกจากนี้ธรรมะของพุทธศาสนายังทำให้คนไทยไม่มีความทุกข์มากจนเกินไป และหากผู้ใดมีความทุกข์จนทนไม่ได้ พุทธศาสนาก็ให้ทางออกไว้แล้ว (โดยไม่จำเป็นต้องหันไปหาลัทธิคอมมิวนิสต์) นั่นคือการบวช

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นด้วยว่า แม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทย จะมีการแบ่งชั้นอย่างละเอียดซับซ้อน และคนไทยต้องสัมพันธ์กันโดย “รู้ที่ต่ำที่สูง” ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาค แต่พุทธศาสนาก็ช่วยให้ไม่เกิดการกดขี่ขูดรีด เพราะ “ผู้ใหญ่” ให้ความเมตตากรุณาต่อ “ผู้น้อย” ในขณะที่ “ผู้น้อย” ก็ซื่อสัตย์และกตัญญูทวนเวียนต่อ “ผู้ใหญ่” ทำให้สังคมไทยมีระเบียบและความสงบสุข นอกจากนี้ความเชื่อในกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนา คือ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ยังส่งผลให้สังคมไทยไม่เกิดการแบ่งชั้นอย่างตายตัว แต่เปิดโอกาสให้มีการเลื่อนชั้นได้ และบุคคลที่อยู่ใน “ที่สูง” หากทำชั่วก็จะถูกลดชั้นลงมา

เมื่อพิจารณาบทบาทของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในการสร้าง (construct) “ความเป็นไทย” ดังกล่าวข้างต้น^๒ ก็จะช่วยให้เข้าใจได้ง่ายว่า เพราะเหตุใด ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเน้นแต่โลกียธรรม นั่นก็คือ เฉพาะโลกียธรรมก็เพียงพอแล้วสำหรับการทำความเข้าใจความหมายของ “ความเป็นไทย” ช่วยตอบสนองวัตถุประสงค์ทางการเมืองของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ การเน้นโลกุตระธรรมเสียอีกที่จะทำให้ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กลายเป็น “มายา” คือปราศจากแก่นสารอันพึงยึดถือ และ “ความรักชาติ” ก็จะกลายเป็นมัจฉาทิฐิที่เกิดแต่อวิชชาไป ในขณะที่ “การพัฒนา” เพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุแก่ชาติก็จะปราศจากความหมาย เพราะหลักไตรลักษณ์ของโลกุตระธรรมทำให้ทุกสิ่งไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดทั้งสิ้น

^๒ โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สายชล สัตยานุรักษ์, *การเมืองและการสร้าง “ความเป็นไทย”* โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (อยู่ในระหว่างดำเนินการจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มติชน)

ในเรื่องการเมืองการปกครองนี้

ท่านพุทธทาสเสนอทัศนะที่ตรงกันข้ามกับความคิดกระแสหลัก

ท่านพุทธทาสให้ความสำคัญอย่างสูงแก่เสรีภาพ รวมทั้งเสรีภาพทางปัญญา หรือเสรีภาพในการ “ตีความ” (อันมีผลอย่างลึกซึ้งต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจ) เห็นได้ชัดในทัศนะเกี่ยวกับ Dogma ทางศาสนา ท่าน “วิพากษ์” ว่า

ข้อที่อาจารย์คึกฤทธิ์เสนอว่า ในพุทธศาสนานี้ ควรจะมีค็อกม่า (Dogma) กันขึ้นเสียที่

เรื่อง Dogma นี้ อาตมารู้สึกว่ามีความเห็นตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวงกับอาจารย์คึกฤทธิ์...

...ในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาอิงปัญญานั้น สิ่งซึ่งเรียกว่า Dogma หรือ Dogmatic System นี้มีไม่ได้ ...

สิ่งที่เรียกว่า ค็อกม่า (Dogma) นั้น ก็คือ มติที่องค์กรที่ทรงอำนาจของศาสนานั้นบัญญัติขึ้น ให้ถือกันอย่างที่ไม่ให้วิพากษ์วิจารณ์ แต่ประการใด ให้เชื่อ ให้ยอมรับด้วยอำนาจหรือ Authority ของศาสนา นั้น เขาเรียกว่า Settled opinion แปลว่า มติตายตัว และก็ตั้งไว้อย่างที่เรียกว่าผูกขาด

ขอให้นึกถึงคำว่า Dogma หรือ Dogmatic ในภาษาพุทธธรรมดา คือการพูดอย่างปิดปากคนอื่น...มีอำนาจพูดได้ข้างเดียว คนอื่นพูดไม่ได้...

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านจงเป็นอิสระในการที่จะคิด จะนึก จะพิจารณา จะเข้าใจในข้อปฏิบัตินั้นๆ และมีหลักในการที่จะพึ่งตัวเองเสมอ...ปล่อยให้เป็นอิสระที่จะคิดจะวินิจฉัย

(หน้า ๑๔๕ - เน้นโดยผู้เขียน)

กล่าวได้ว่า การปฏิเสธ Dogma ก็คือการปฏิเสธอำนาจเผด็จการนั่นเอง ที่สำคัญก็คือ ท่านพุทธทาสปฏิเสธอำนาจเผด็จการทางความรู้ลึกลับมืดมน ซึ่งเป็นอำนาจเผด็จการที่เข้มลึกที่สุด และมีผลอย่างลึกซึ้งที่สุดต่อพฤติกรรมทางสังคมของผู้คน

ในเรื่องสภาผู้แทนราษฎร ม.ร.ว.คึกฤทธิ์โจมตีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่เสมอ โดยเฉพาะในแง่ที่ขาดความรู้ความสามารถและแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ในการสนทนาธรรมกับท่านพุทธทาสภิกขุ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ตั้งข้อปจนาว่า “จะให้สภาของเราเป็นหลักฐานของแผ่นดินโดยเรียบร้อย ต่อไปวันข้างหน้าก็ควรจะมืวิธีการอย่างไรต่อไป ที่จะให้คนทั่วไปได้เลือกสัดบุรุษเข้ามานั่งในสภา” (หน้า ๑๑) ท่านพุทธทาสภิกขุได้วิสัชนาโดยให้ความสำคัญแก่ภาคสังคมเป็นอย่างมาก คือนั้นฝ่าย “ผู้มีสิทธิเลือก” มากกว่าฝ่ายผู้เสนอตัวให้เลือก ดังความว่า

“...ปัญหาข้อนี้เป็นปัญหาของประเทศชาติทีเดียว...คือเรื่องสำคัญอยู่ที่ผู้เลือก ถ้าผู้เลือกไม่เป็นธรรมเสียเอง ตัวผู้มีสิทธิเลือกนั้นไม่ประกอบด้วยธรรมเสียเอง ก็ย่อมเหลือวิสัย สุดวิสัยที่จะไปเลือกผู้ที่ประกอบไปด้วยธรรมมาเป็นที่ประชุม หรือเป็นสภาได้”

(หน้า ๑๑-เน้นโดยผู้เขียน)

ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นด้วยว่า

“ถ้าส่วนมากของคนไทยเราประกอบด้วยธรรม กฎหมายก็ย่อมจะประกอบไปด้วยธรรม... เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องกลัว หรือไม่ต้องสงสัยว่าจะไม่มีกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่มีธรรมเข้ามานั่งในสภา เพราะฉะนั้นเราช่วยกันเป็นผู้ประกอบไปด้วยธรรมไปตั้งแต่ต้น ตั้งแต่ประชาชนพลเมือง”

(หน้า ๑๓-เน้นโดยผู้เขียน)

ระบอบการปกครองที่ดีตามทัศนะของท่านพุทธทาส จึงเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วย การที่ “ประชาชนพลเมือง” ประกอบไปด้วยธรรม มิใช่ระบอบการปกครองที่ให้ความสำคัญแต่เฉพาะ “ผู้นำ” เพราะเชื่อว่าประชาชนตกอยู่ในวัฏจักร “โง่-จน-เจ็บ” ดังที่เป็นอยู่ในความคิดกระแสหลัก ประชาธิปไตยในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นับเป็นประชาธิปไตยที่มีประชาชนเป็นหัวใจ มิใช่เป็นเพียงผู้ถูกปกครองที่เฝ้ารอคอยความเมตตาจากผู้นำ

เรื่องที่สอง คือเรื่องวัฒนธรรมบริโภคนิยม

ในขณะที่เน้นการธำรงรักษา “ความเป็นไทยทางจิตใจ” ความคิดกระแสหลักในสังคมไทยให้ความสำคัญแก่ “การพัฒนาทางวัตถุแบบตะวันตก” อย่างเต็มที่ การเน้นพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมและการปฏิเสธโลกุตระธรรมของปัญญาชนกระแสหลัก (ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นหนึ่งในบรรดาคนเหล่านั้น) นับเป็นความพยายามที่จะทำให้คนไทยทำงานตามคำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” อันเป็นการส่งเสริมให้คนไทยมองเห็นการบริโภค (หรือการใช้เงินซื้อความสุข) เป็นอุดมคติของชีวิต มีใช้การทำงานด้วย “จิตว่าง” เพื่อให้การทำงานหมายถึงการปฏิบัติธรรม ที่มีความหลุดพ้นจากความทุกข์เป็นเป้าหมาย

หัวข้อธรรมที่อภิปรายในวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๖ คือ “ธรรมในฐานะเครื่องมือสร้างคน สร้างชาติ และสร้างโลก” ประเด็นที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยกขึ้นมาพิจารณา คือความหมายของ “การพัฒนา” อันเป็นการ “สร้างคน สร้างชาติ และสร้างโลก” ในแนวทางที่ถือว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ความหมายของ “การพัฒนา” เช่นนี้ จึงทำให้พุทธบริษัท “อยู่ๆ ไปก็บังเกิดความท้อใจ คือเห็นว่าจะทำอะไรไปก็ไม่มีความประโยชน์...อยู่ไปก็เหนื่อยหน่ายใจ” (หน้า ๓๒)

ท่านพุทธทาสภิกขุได้ปฏิเสธความคิดกระแสหลักที่กล่าวมาข้างต้นอย่างถึงรากถึงโคน ด้วยการวิพากษ์ความหมายของ “การพัฒนา” ในกระแสหลัก พร้อมกับเสนอคำนิยามใหม่ด้วย

พุทธศาสนาก็มีความมุ่งหมายที่จะพัฒนา แต่ระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะให้เป็นการพัฒนาจริงๆ ภาษาบาลีคำนี้สืบสน พัฒนาแท้คือเจริญจริงๆ นั้น ท่านใช้คำว่า “ภว” เช่น สุวิชาโน ภว โหติ - ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ส่วนคำว่า “วฑฺฒนา” ที่มาเป็นภาษาไทยว่า “วัฒนา” ที่เราใช้กันอยู่นี้ กลับเป็นความเจริญที่ไม่พึงปรารถนา คือหมายถึงรกรุงรัง เช่น น ลียา โลกาวฑฺฒโนอย่าทำโลกให้เจริญ นี่หมายความว่าอย่าเป็นคนรกโลก...ฉะนั้น ต้องระมัดระวังให้ดีว่า จะต้องพัฒนาชนิดที่ให้ เป็น “ภว” นี่คือการเจริญ ไม่ใช่พัฒนาอย่างรกรุงรังมากๆ ขึ้น เหมือนหญ้ารกเขาก็เรียกว่าเจริญเหมือนกัน

เห็นได้ชัดว่า ท่านพุทธทาสพยายามทวนกระแสการนิยามความหมายคำว่า “การพัฒนา” ในความคิดกระแสหลัก ท่านระบุอย่างตรงไปตรงมาว่า “ที่สำคัญ...ก็คือว่า พัฒนานี้ พุทธศาสนามีได้มุ่งหมายให้พัฒนาทางวัตถุ มุ่งหมายให้พัฒนาในทางจิต” (หน้า ๓๕)

เมื่อ “การพัฒนา” มุ่งไปที่เรื่องจิตใจ ทศนะของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับการทำงาน หรือการทำหน้าที่ใดๆ ก็ตาม ย่อมเน้นให้พยายามกระทำด้วยจิตว่าง ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น “เราจะต้องถือหลักว่า ทำงานเพื่องาน คือเพื่อปฏิบัติธรรม แล้วได้เงินด้วย ได้บุญด้วย” (หน้า ๕๓)

ท่านพุทธทาสภิกขุเตือนว่า “ถ้าเราจะพูดว่า งานคือเงิน เงินคืองานนี้ เราจะต้องอธิบายกันให้ดี เพราะว่าถ้าแปลชนิดเดียว มันเป็นงานเพื่อเงิน” (หน้า ๕๔) ท่านเน้นด้วยว่าความเข้าใจผิดว่า “งานเพื่อเงิน” นี้เองที่ทำให้เกิดลัทธิคอมมิวนิสต์ เพราะ “ถ้างานเพื่อเงินแล้วจะกระเด็นไปในทางหลงเงินบูชาเงิน จะเลยเป็นอุดมคติที่ว่ากรรมกรจะยึดแย่งนายทุน นายทุนก็ไม่เผื่อแผ่ และแล้วลัทธิคอมมิวนิสต์ก็เกิดขึ้น นี่ถ้าว่างานเพื่องานมันได้บุญด้วย และเงินก็ได้ด้วย แล้วนายทุนก็เผื่อแผ่ และกรรมกรก็สันโดษ พอใจในการปฏิบัติธรรมของตัวเอง และไม่ยึดแย่งแล้ว ลัทธิอย่างลัทธิคอมมิวนิสต์ก็ไม่อาจเกิดขึ้นในโลก” (หน้า ๕๔)

ท่านพุทธทาสภิกขุ ปฏิเสธทั้งลัทธิคอมมิวนิสต์และลัทธิทุนนิยม-บริโภคนิยมที่เน้นการพัฒนาทางวัตถุ เพราะท่านเห็นว่าการเกิดมา “เพื่อกิน เพื่อกาม เพื่อเกียรติ” นั้นเกิดจากอวิชชา ท่านเสนอทางเลือกที่เป็น “วิชชา” คือ ธรรมะของพุทธศาสนา ซึ่งเห็นว่ามนุษย์นั้น “เกิดมาเพื่อจะได้หยุดเกิด” (หน้า ๓๘) ท่านชี้แจงว่า “พุทธศาสนามีได้มุ่งหมายให้พัฒนาทางวัตถุ แต่มุ่งหมายให้พัฒนาในทางจิต ...ให้พัฒนาด้วยความรู้สึกที่ถูกต้องในทางจิตใจ แล้วควบคุมวัตถุได้ และวัตถุก็ต้องไม่รกรุงรังเหมือนหยู๊วรก แต่ก็มีความเป็นอยู่ที่สบายที่เหมาะสมที่สุดสำหรับมนุษย์เรา” (หน้า ๓๖) และ ท่านได้วิพากษ์วิจารณ์วิถีชีวิตแบบบริโภคนิยม (ที่ขยายตัวขึ้นจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ) อยู่เสมอ เป็นต้นว่า

“การกินอาหาร การอยู่อาศัย ...แทนที่จะเคารพในความมุ่งหมายว่ากินเพื่ออยู่ประพฤติธรรม กลับเป็นว่าหมุนสิ่งเหล่านี้ให้เป็นความเอร็ดอร่อย หรือเป็นอุปกรณ์ของกิจกรรมระหว่างเพศไปหมด

ที่นี้แม้ที่สุดจนเครื่องบำบัดโรค คือยารักษาโรค ก็ถูกเปลี่ยนให้เป็นเครื่องสำอาง หรือว่าเป็นอุปกรณ์แก่กิจกรรมระหว่างเพศยิ่งขึ้นทุกที”

จะเห็นได้ว่า ทั้งแนวคิดเกี่ยวกับการปกครองและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ในกรอบของพุทธศาสนาแบบที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอในการ “วิวาทะ” กับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มิได้มีความหมายจำกัดเฉพาะในมิติทางศาสนาเท่านั้น แต่มีความหมายในมิติทางการเมือง อย่างชัดเจน ทศนะที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอ จึงเป็นอันตรายต่อระบอบการปกครองแบบ เผด็จการ ที่ใช้ทั้งชาตินิยม (คือการเรียกร้องให้ประชาชนยึดมั่นใน “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”) และการพัฒนา (ทางวัตถุ) มาเป็นเครื่องมือในการควบคุมความรู้สึกนึกคิดของ ผู้คน ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะทำการตอบโต้ท่านพุทธทาสภิกขุอย่างรุนแรง จนกลายเป็น “วิวาทะ” ทั้งๆ ที่ท่านพุทธทาสภิกขุตั้งใจจะให้การสนทนาธรรมในคราวนั้นเป็น “ธรรมสากัจฉา”^๓

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุว่า “พูดให้มันวากวนนอกกลุ่มนอกทาง” (หน้า ๑๒๖) และยืนยันว่า “ถ้าจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวแล้ว คนก็ไม่ทำงาน” (หน้า ๑๒๕) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เน้นด้วยว่า “ถ้ามันจำเป็นต้องยึด มันก็ต้องยึด เพราะเรายังเป็นฆราวาส ถ้าปล่อยหมดก็อย่า เป็นฆราวาส...เมื่อเป็นฆราวาสมันก็ต้องสุขบ้างทุกข์บ้าง มันไม่ว่าง” (หน้า ๑๓๑)

ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “ที่ว่าให้ทำงานด้วยจิตว่างนั้น หมายความว่าในขณะที่ ปล่อยให้ทำงานนั้นต้องมีจิตว่างไม่เห็นแก่ตัว ส่วนสติปัญญา ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีว่าเรามี ประเทศชาติศาสนา เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อประเทศชาติศาสนา ทำงานเพื่อหน้าที่นั้น มันมี แล้ว... แต่ให้พยายามให้สูงขึ้นๆ พอถึงที่สุดของทางฝ่ายดี มันก็เข้าเรื่องเหนือดี หรือ “ความว่าง” (สุญญตา) นี่เอง” (หน้า ๑๒๖-เน้นโดยผู้เขียน)

แม้ได้ฟังข้อโต้แย้งของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุก็ได้เปลี่ยนความคิด แม้แต่น้อย “... อาตมายังขอยืนยันอยู่ว่า หลักเกี่ยวกับดำรงสติให้รู้สึกเป็น “จิตว่าง” อยู่เสมอนี้ ขอให้นำไปใช้ในทุกระณី ทุกชั้น ทุกวัย และทุกเพศ เท่าที่สามารถจะทำได้” (หน้า ๑๓๖) ทั้งนี้ เพราะท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่า “ที่เรียกว่าทำงานด้วยจิตว่างนั้น ก็คือเราทำงานตามหน้าที่ ของเรา... ด้วยจิตที่ไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้สึกที่โน้มไปในทางที่มีตัวเราหรือของเรา... เพราะตัวเรานั้นมันไม่ใช่ตัวเราจริง มันเป็นเพียงมายา... เราต้องทำงานด้วยจิตที่มีความรู้สึก ไม่เห็นแก่ตัวอย่างนี้... แต่ในขณะเดียวกันนั้น จิตว่างนี้ก็เต็มไปด้วยสติสัมปชัญญะและ สติปัญญา...สติสัมปชัญญะมันทำให้รอบคอบในการกระทำ สติปัญญามันทำให้ฉลาดใน การกระทำ” (หน้า ๑๑๔)

^๓ ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายว่า “ธรรมสากัจฉา” คือการแสดงธรรมโดยมีการซักไซ้ในทุกแห่งทุกมุม เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง มิใช่เพื่อไต่ถาม (หน้า ๗๐)

ในฐานะพุทธศาสนิกชน เราควรสืบทอดปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้พยายามกระทำในทุกวิถีทาง ให้คนมองเห็น “พื้นที่” ใหม่ที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างขึ้น ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า “อาณัติจักรธรรม” (หน้า ๘) เป็น “พื้นที่” ที่ไม่ได้แบ่งแยกระหว่างบ้านกับวัด (คือมิได้แบ่งแยกว่ามีธรรมะที่เป็นของพระอย่างหนึ่ง และของชาวบ้านอย่างหนึ่ง) และได้แบ่งแยกโลกียธรรมออกจากโลกุตระธรรม แต่ทุกๆ คนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีโอกาสบรรลุสภาวะ “จิตว่าง” หรือ “นิพพาน” เช่นเดียวกัน เพราะการดำรงอยู่ใน “อาณัติจักรธรรม” จะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากระบอบอำนาจนิยมและวัฒนธรรมบริโภคนิยมไปพร้อมกัน

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้จะยึดมั่นในการมองพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุกับของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จะแตกต่างกันมาก แต่ทั้งสองท่านก็คล้ายคลึงกันในแง่ของการไม่เห็นด้วยกับลัทธิคอมมิวนิสต์ และในผลงานอื่นๆ ก็ล้วนแต่สะท้อนว่า อย่างมากที่สุดที่ท่านพุทธทาสภิกขุกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์อ้างอิงมาจากลัทธิมาร์กซ์ ก็คือคำว่า “สังคมนิยม” แต่ก็ตีความคำว่า “สังคมนิยม” ให้มีความหมายสอดคล้องกับจุดยืนเดิมของแต่ละท่านมีอยู่ ดังปรากฏในการอภิปรายหน้าพระที่นั่ง ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กับในนโยบายของพรรคกิจสังคม และในแนวคิด “ธรรมิกสังคมนิยม” ของท่านพุทธทาสภิกขุ แน่นอนว่าจากจุดยืนของท่านพุทธทาสภิกขุและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ย่อมไม่อาจก้าวไปถึงจุดที่จะยอมรับในทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคม บนฐานของความเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต รวมทั้งปฏิเสธระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของลัทธิสังคมนิยมด้วย

อนึ่ง คำอธิบายเรื่อง “การทำงานคือการทำหน้าที่” หรือ “ทำงานเพื่องาน” ของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นการอธิบายจากฐานคิดระดับโลกุตระธรรม ซึ่งเมื่อมองจากจุดยืนทางโลกย์แล้วก็จะเห็นได้ว่า มีนัยของการยอมรับความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ-สังคม โดยที่แต่ละคนต้องทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด “ถ้าชาวนาเขารู้ว่าการทำงานนั้นคือการปฏิบัติธรรมแล้ว เขาจะสนุกสนาน จะอึดอ้อมใจ จะพอใจในการทำ ไม่ใช้ทำด้วยความจำเป็น” (หน้า ๔๘) และด้วยทัศนะทางโลกย์ ก็อาจกล่าวได้ด้วยว่า ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ความไม่เป็นธรรมที่มีอยู่ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ไม่มีผลใดๆ ต่อความทุกข์-ความสุขของชาวนาหรือกรรมกร ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “หน้าที่คือธรรม ธรรมคือหน้าที่ เพราะฉะนั้นชาวนาจิตาม ชาวสวนก็ตาม ชาวราชการก็ตาม ผู้ปกครองก็ตาม ผู้ถูกปกครองก็ตาม แม้ที่สุดแต่อย่างจากเจตนาก็ตาม ทำหน้าที่ของตน นั่นคือการประพฤติธรรม” (หน้า ๔๙)

กล่าวได้ว่า วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กับท่านพุทธทาสภิกขุ มิใช่เรื่องของความคิดเห็นทางพุทธศาสนาที่แตกต่างกันตามธรรมดา แต่ลึกลงไปเป็นการถกเถียงเกี่ยวกับ “ทางเลือก” ของสังคมไทย ซึ่งแตกต่างอย่างตรงกันข้ามกับความคิดของ “ฝ่ายซ้าย” ที่ได้รับการเสนอเป็น “ทางเลือก” ของสังคมไทยเช่นเดียวกัน

การตีความพุทธศาสนาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทำให้ “ทางเลือก” ที่เป็นกระแสหลัก (คือการยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” ทางจิตใจ และการพัฒนาวัตถุให้เจริญแบบตะวันตก) เป็นทางเลือกที่ชอบธรรมและพึงปรารถนาสำหรับคนไทย เพราะ “ทางเลือก” กระแสหลักนี้ เป็นการ “สร้างชาติ” ทำให้ “ชาติไทย” หรือ “เมืองไทยนี้ดี” ตลอดไป ส่วนการทำงานด้วยจิตว่างนั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ดังที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวว่า

“ถ้าอยู่ในภิกขุภาวะ ก็คงได้... จิตว่าง...มันเป็นสภาพจิตของ
อรหันต์ ชาวบ้านสามัญ...การที่จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวนั้น
กระผมยังนึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไร คือ ถ้าทำงานแล้วไม่ถือว่างานนั้น
เป็นงาน ไม่ถือว่าตัวเราเป็นผู้รับประโยชน์ของงาน หรือไม่ถือว่าผู้อื่น
ได้รับประโยชน์ของงาน ไม่ถือว่าชาติบ้านเมืองเป็นผู้ได้รับประโยชน์
ของงานแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำไมเหมือนกัน...

(หน้า ๑๒๒-๑๒๓-เน้นโดยผู้เขียน)

ส่วนท่านพุทธทาสฯ เสนอ “ทางเลือกทวนกระแส” โดยมีจุดมุ่งหมายให้คนมีความทุกข์ทางใจน้อยลง ในเบื้องต้นของ “ทางเลือก” นี้�าจยังมี “ชาติ” ให้ยึดถือ แต่ในบั้นปลายของ “ทางเลือก” นี้ มิใช่การ “สร้างชาติ” แต่เป็นการ “สละชาติ” เพราะ “ชาติไทย” นั้น มิใช่สิ่งใดเลย นอกเสียจาก “ความว่าง” หรือ “สุญญตา” เท่านั้น

วิพากษ์

ศาสตราจารย์ ดร.ธงชัย วินิจจะกุล

“ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม

จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่ หรือลัทธิเสด็จพ่อของระดมพีไทยในปัจจุบัน”

ศิลปวัฒนธรรม, ๒๓, ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๔๔) : ๕๖-๖๕.

สายชล สัตยานุรักษ์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้เขียนไม่เคยคิดจะวิจารณ์ผลงานของ ศ.ดร.ธงชัย มาก่อน จนกระทั่งได้อ่านบทวิจารณ์ที่ยกเอาผลงาน ๔ เล่มของอาจารย์ธีรยุทธ บุญมี ขึ้นมาเป็นกรณีตัวอย่าง*

ผู้เขียนขอชี้แจงเหตุผลที่ตัดสินใจวิพากษ์ผลงานของ ศ.ดร.ธงชัย และเหตุผลที่เลือกเอาเรื่อง “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระดมพีไทยในปัจจุบัน” ขึ้นมาวิพากษ์ ก่อนที่จะได้วิพากษ์โดยละเอียดต่อไป

ข้อแรก ผู้เขียนอยากแสดงให้เห็นว่างานวิชาการย่อมจะมีข้อบกพร่องเป็นเรื่องปรกติธรรมดา การวิจารณ์จึงควรกระทำอย่างสร้างสรรค์ เป็นประโยชน์ทั้งแก่ผู้ได้รับการวิจารณ์และแก่สังคม

ข้อสอง บทความเรื่องนี้ของ ศ.ดร.ธงชัยเป็นที่รู้จักและเป็นที่ชื่นชมกว้างขวางในวงวิชาการไทย และเป็นประเด็นที่ยังคงอยู่ในความสนใจของสังคม

และวงวิชาการ อีกทั้งยังมีพื้นฐานมาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลก^๑ จึงเป็นบทความที่มีความสำคัญ ควรได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างจริงจัง

ข้อสาม ผู้เขียนปรารถนาจะลดทอนการวิพากษ์วิจารณ์แบบตู่ถูกเหยียดหยามวงวิชาการไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่ ศ.ดร.ธงชัยกระทำอยู่เสมอ ทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย

ผู้เขียนจะขอวิพากษ์ประเด็นสำคัญๆ ไปทีละประเด็น เพื่อให้เห็นว่าบทความของ ศ.ดร.ธงชัยเสนอมโนทัศน์ที่ค่อนข้างหยาบและผิดพลาดมากจนน่าประหลาดใจ เพราะ ศ.ดร.ธงชัยศึกษาเรื่องทำนองนี้มาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานราว ๒๐ ปีแล้ว ข้อบกพร่องจำนวนมากที่มีอยู่ ทำให้บทความของ ศ.ดร.ธงชัยไม่ช่วยให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและรอบด้าน ว่าพลังของ “ราชาชาตินิยม” ทั้งเก่าและใหม่นั้น เกิดขึ้นได้อย่างไร และย่อมแน่นอนว่าจะไม่สามารถลดทอนพลังของอุดมการณ์นี้ได้ เพราะตัวอย่างทั้งหลายที่ ศ.ดร.ธงชัย

บทความของศาสตราจารย์ ดร.ธงชัย วินิจจะกุล ลงพิมพ์ในศิลปวัฒนธรรม ฉบับประจำเดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๔

ยกขึ้นมาชี้ให้เห็นนั้น นักประวัติศาสตร์ก็เคยยกขึ้นมาพูดกันมานานมาแล้ว แต่ก็ไม่สามารถจะเปลี่ยนมโนทัศน์และกระบวนทัศน์ที่คนไทยมีต่อสังคมและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งต่อสถาบันสำคัญของสังคมไทยได้มากนัก

และหาก ศ.ดร.ธงชัยหวังว่างานเขียนของท่านจะทำให้คนไทยศึกษาประวัติศาสตร์อย่างมีวิจารณญาณมากขึ้น ก็เป็นความหวังที่นักประวัติศาสตร์จำนวนมากในเมืองไทยได้หวังกันมานานกว่ายี่สิบปีแล้วเช่นกัน ว่าผลงานของตน รวมทั้งวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ที่ตนใช้ในการทำงาน จะช่วยให้บรรลุปเป้าหมายดังกล่าว คงจะจำกันได้ว่า ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ งานวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา^๑ ได้ช่วยกระตุ้นให้วงวิชาการตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างมีวิจารณญาณมากเพียงใด และหลังจากนั้นก็มียุคผลงานอีกมากทั้งของนักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ที่พยายามเปลี่ยนมโนทัศน์ต่ออดีต หรือทำให้เห็นวามโนทัศน์ต่ออดีตแบบเดิมนั้นใช้การไม่ได้แล้ว (ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงผลงานเหล่านั้นโดยสังเขปในตอนท้ายของบทวิจารณ์นี้) และการเขียนประวัติศาสตร์ก็เน้นความเคร่งครัดในการวิพากษ์หลักฐานด้วยการพิจารณาบริบทของหลักฐานมากขึ้น โดยเห็นว่าหลักฐานทั้งหลาย (รวมทั้งแผนที่และความรู้ทางภูมิศาสตร์) เป็นสิ่งที่จะเข้าใจความหมายระดับลึกได้ก็ต่อเมื่อรู้ว่าผู้สร้างหรือผู้ใช้หลักฐานนั้นเป็นใคร มีจุดมุ่งหมายอะไรในการสร้างหรือใช้หลักฐานนั้น บริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมมีผลต่อการสร้างหรือการใช้หลักฐานนั้นอย่างไร ฯลฯ

แต่การที่สังคมไทยโดยรวมยังยึดติดอยู่กับประวัติศาสตร์แบบ “ราชาชาตินิยม” ซึ่งทำให้ไม่สามารถศึกษาประวัติศาสตร์อย่างมีวิจารณญาณได้นั้น คงจะโทษไปที่นักประวัติศาสตร์ฝ่ายเดียวไม่ได้ แต่ต้องมองไปถึงรากฐานทางความคิดของสังคมการเมืองไทยที่สลับซับซ้อนกว่าเรื่อง “ราชาชาตินิยม” นั่นก็คือความคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” (ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) และจะต้องมองรวมไปถึงความล้มเหลวในการปฏิรูปการศึกษาซึ่งสืบเนื่องมาจากความล้มเหลวในการปฏิรูปการเมือง อันทำให้ประวัติศาสตร์แบบราชาชาติ

๑ ศาสตราจารย์ ดร.ธงชัย วินิจจะกูล

๒ หนังสือประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา ของนิธิ เอียวศรีวงศ์

นิยมและความคิดทางสังคมและการเมืองที่มีรากฐานอยู่” “ความเป็นไทย” กระแสหลัก ยังคงเป็นกรอบโครงหลักของแบบเรียนในการศึกษาทุกระดับตลอดมา

สาระสำคัญของบทความ “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม” ของ ศ.ดร.ธงชัย ก็คือการเสนอว่า ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม เกิดขึ้นเพราะการพ่ายแพ้ต่อฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒

ซึ่งทำให้เจ้ากรุงเพทฯ มีความทรงจำว่าสยามถูกคุกคามจากต่างชาติ แต่มีกษัตริย์เป็นวีรบุรุษแห่งชาติช่วยรักษาเอกราชของชาติไว้ได้เสมอมา ขณะที่ได้อำพรางเรื่องอื่นๆ เอาไว้ เช่น ความเป็นจักรวรรดินิยมของสยามเอง การสมยอมให้ความร่วมมือกับฝรั่ง และภาวะที่ถูกฝรั่งครอบงำการ คนไทยสมათานความทรงจำเช่นนี้ของเจ้ากรุงเพทฯ เอาไว้ตลอดมา จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา “ราชาชาตินิยม” ก็ได้กลายเป็น “ราชาชาตินิยมใหม่” คือราชาชาตินิยมที่เป็นประชาธิปไตยและรับใช้ประชาชน ซึ่งผู้ที่ถูกเบียด “ราชาชาตินิยมใหม่” นี้ มิใช่

เชื้อพระวงศ์หรือชาววังที่จงรักภักดี แต่เป็นกระฎุมพีนักวิชาการที่ต่อต้านเผด็จการทหาร อธิปไตยของ “ราชาชาตินิยมใหม่” ที่เกิดจาก ๑๔ ตุลา ทำให้กระฎุมพีไทยนับถือ “เสด็จพ่อ ร.๕” ส่วนนักวิชาการไทยก็ยังคงเขียนประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมทั้งเก่าและใหม่ เพียงแต่เล่าเรื่องด้วยภาษาสมัยใหม่สืบมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ความรู้ประวัติศาสตร์ในประเทศไทยจึงเป็นเพียงยากล่อมประสาท เพราะในระยะ ๒๐ กว่าปีที่ผ่านมา ไม่เคยเกิดประวัติศาสตร์ที่ท้าทายประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม การศึกษาประวัติศาสตร์จึงมิได้ช่วยสร้างปัจเจกชนที่สามารถคิดวิพากษ์วิจารณ์ขึ้นมาได้เลย

ข้อเสนอข้างต้นดูน่าสนใจและสมเหตุสมผล และโดยประสบการณ์ของสังคมไทยที่รับรู้ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมในแบบเรียน ที่ทุกคนถูกบังคับให้เรียนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๑ ก็ทำให้ข้อเสนอของ ศ.ดร.ธงชัยน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น แต่แท้ที่จริงแล้วข้อเสนอของ ศ.ดร.ธงชัยมีข้อบกพร่องมาก ซึ่งหากต้องการให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ช่วยสร้างวิจรรณญาณแก่ผู้อ่านแล้ว ประเด็นสำคัญแทบทุกประเด็นที่ ศ.ดร.ธงชัยเสนอ ก็จำเป็นต้องได้รับการตั้งคำถามและการตรวจสอบอย่างละเอียด ดังที่เขียนจะได้กระทำรวม ๑๐ ประเด็นดังต่อไปนี้

๑. ศ.ดร.ธงชัยเสนอว่า “การพ่ายแพ้ต่อฝรั่งเศส เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ให้กำเนิดความรู้ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม” (หน้า ๕๔)

ข้อเสนอของ ศ.ดร.ธงชัยเช่นนี้ มาจากการมีทัศนะว่าชาตินิยมไทยเกิดขึ้นจากการคุกคามของจักรวรรดินิยม แต่ผู้เขียนเห็นว่า การเขียนประวัติศาสตร์แบบที่ ศ.ดร.ธงชัยเรียกว่า “ราชาชาตินิยม” นั้น เกี่ยวข้องกับการพ่ายแพ้ใน ร.ศ. ๑๑๒ ไม่มากนัก แต่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในประเทศมากกว่า นั่นก็คือเกิดจากความต้องการของชนชั้นนำไทยที่จะจัดความสัมพันธ์ทางสังคมภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ เพื่อสร้างเอกภาพภายในรัฐที่ประกอบขึ้นด้วยกลุ่มคนหลากหลาย ที่มีทั้งความแตกต่างทางชนชั้นและทางชนชาติ เพื่อจะจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และเพื่อจะแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ดังนั้น “ราชาชาตินิยม” (และ “ความเป็นไทย”) จึงมิได้เป็นอุดมการณ์ที่เน้นการรักษาเอกราช มากเท่ากับเป็นอุดมการณ์ที่เน้นการจัดระเบียบและการจรรโลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐ อันได้แก่โครงสร้างการเมืองที่อำนาจรวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ และโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามชาติกำเนิดและหน้าที่ต่อรัฐ แม้แต่ภัยคุกคามจากต่างชาติหรือศัตรูของชาติที่ถูกเน้นในประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม ก็มิได้มุ่งให้คนในชาติจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่มุ่งให้ทุก

คนเสียสละเพื่อชาติ ด้วยการทำหน้าที่ตามสถานภาพของตนโดยไม่เรียกร้องสิทธิใดๆ ด้วย

การสร้าง “ราชาชาตินิยม” จึงเป็นส่วนหนึ่งของการนิยาม “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ครอบคลุมมิติต่างๆ ของระบบความสัมพันธ์ของคนทั้งหมดในรัฐ เช่น การปกครองแบบไทย พุทธศาสนา (แบบโลกีย์ธรรม) ภาษาไทย มารยาทไทย ศิลปะไทย ฯลฯ ซึ่ง “ความเป็นไทย” แต่ละอย่างล้วนมีส่วนอย่างสำคัญในการจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ และโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ดังนั้นจึงไม่สามารถแยกเอาเฉพาะ “ราชาชาตินิยม” ออกมาพิจารณาต่างหาก โดยไม่เชื่อมโยงกับการสร้างความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ได้ เพราะจะทำให้ไม่สามารถเข้าใจความหมายระดับลึกของ “ราชาชาตินิยม” ได้เลย

แม้ว่า “ราชาชาตินิยม” ที่เน้นการรักษาเอกราชของชาติ (รวมทั้งราชาชาตินิยมใหม่ที่เน้น “ราชาที่เป็นประชาธิปไตยและรับใช้ประชาชน”) จะมีผลต่อวิถีคิดของคนไทยอยู่ไม่น้อย แต่การสืบทอดกรอบโครงหลักของความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” แบบที่ผู้เขียนกล่าวมาข้างต้นต่างหาก ที่มีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีคิดของคนไทย และเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดโครงสร้างของความรู้แรงขึ้นในสังคมไทย เนื่องจากกรอบโครงหลักของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” นี้ มีผลตามมาหลายประการเป็นต้นว่า ทำให้คนไทยยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เสมอภาค และมองเสรีภาพว่าจะนำไปสู่ความวุ่นวายไร้ระเบียบ ทำให้สังคมไทยมี “ความเยียบทางการเมือง” เป็นอุดมคติ (ซึ่งทำให้ไม่สามารถจะยอมรับการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิต่างๆ ของคนชายขอบ) ทำให้คนไทยยอมรับ “การปกครองแบบไทย” ที่ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด โดยหวังพึ่งแต่เพียงศีลธรรมของพระพุทธศาสนาและพระบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในการควบคุมผู้ทำให้ทำการปกครองเพื่อให้เกิดระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า (เช่น การยอมรับระบบอุปถัมภ์ และระบบทักษิณ โดยไม่เห็นความสำคัญของกลไกในระบบประชาธิปไตยที่จะควบคุมและตรวจสอบการใช้อำนาจ) และทำให้คนไทยยอมรับสิ่งอื่นๆ อีกมาก เช่น ยอมรับพุทธศาสนาแบบโลกีย์ธรรมที่ปราศจากความเข้าใจในระบบความคิดทั้งระบบของพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน ซึ่งทำให้แต่ละคนไม่สามารถจะทำความเข้าใจพระพุทธศาสนาจากมุมมองของตน และไม่สามารถจะประยุกต์ใช้ความคิดหรือศีลธรรมของพระพุทธศาสนาในสถานการณ์ใหม่ๆ ที่หลากหลายและซับซ้อนได้ เป็นต้น ดังนั้นเมื่อสังคมไทยและโลกที่แวดล้อมสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปมากและรวดเร็ว “ความเป็นไทย” กระแส

หลักจึงกลายเป็นที่มาของปัญหาใหญ่ๆ มากมาย และเป็นอุปสรรคอันสำคัญต่อการปรับตัวของคนไทยทั้งในปัจจุบันและอนาคต แทนที่จะทำให้เกิดระเบียบ ความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าอันยั่งยืนตามความใฝ่ฝัน^๕

การที่ ศ.ดร.ธงชัยมุ่งแต่จะ “รื้อ” “ราชาชาตินิยม” โดยมอง “ราชาชาตินิยม” ว่าเกิดจากการคุกคามของจักรวรรดินิยม แต่ไม่สนใจศึกษาบริบททางสังคมอย่างเพียงพอ รวมทั้งไม่สนใจประเด็นการจัดระเบียบทางสังคมและการเมืองภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยนั้น ทำให้การ “รื้อ” ที่ ศ.ดร.ธงชัยกระทำ ทั้งแก่ “ราชาชาตินิยม” และแก่ “ตัวตนทางภูมิศาสตร์ของชาติ” (Geo-body) มีความหมายไม่ต่างไปจากการวิพากษ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญๆ โดยนักประวัติศาสตร์เท่านั้นเอง

ผู้เขียนขออย่าว่า แนวคิด “ชาตินิยม” และ “ความเป็นไทย” นับตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา มิได้เน้นในด้านความมั่นคงของชาติ หรือการปกป้องรักษาเอกราชของชาติเท่านั้น แต่ยังเน้นในด้านความมีระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าด้วย และ “ความเจริญก้าวหน้า” นี้ หมายรวมถึงการรับความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก และการรักษา “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมเอาไว้ (คำว่าวัฒนธรรมในที่นี้หมายถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทย ซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ที่การรู้จักที่ต่ำที่สูง โดยมีศีลธรรมของพระพุทธศาสนา เช่น ความเมตตา กรุณา ความซื่อสัตย์สุจริต ความกตัญญูต่อกัน ฯลฯ เป็นพื้นฐานรองรับระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ซึ่งจะช่วยให้เกิดระเบียบแบบแผนอันดีงาม เกิดความมั่นคงและความสงบสุขขึ้นในชีวิตของคนทุกชั้น และทำให้ชาติโดยรวมมีความมั่นคง มีเอกราช และมีความศิวิไลซ์ด้วย)

ผู้เขียนเห็นว่า “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมดังที่กล่าวข้างต้นนี้ ส่งผลให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคมอย่างรุนแรงเมื่อสังคมไทยเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมเข้มข้น เพราะระบบทุนนิยมทำให้โครงสร้างสังคมไทยซับซ้อนขึ้น การแย่งชิงทรัพยากรรุนแรงขึ้น ศีลธรรมของพุทธศาสนามีพลังน้อยลง และวัฒนธรรมบริโภคนิยมขยายตัว ฯลฯ แต่ “ความเป็นไทย” กลับจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ซึ่งทำให้คนในชั้นต่ำกว่าปราศจากสิทธิและอำนาจต่อรอง ในขณะที่คนในชั้นสูงกว่าไม่มีความเมตตา กรุณาแก่คนในชั้นต่ำกว่าอีกต่อไป กลับมุ่งแต่จะแสวงหาผลกำไร ดังนั้นแนวคิด “ชาตินิยม” และ “ความเป็นไทย” จึงมีผลกระทบลึกลงมากกว่าแค่การทำให้คนไทยเป็นปัจเจกชนที่ขาดวิจรรณญาณ ดังที่ ศ.ดร.ธงชัยเน้นไว้ในบทความ (หน้า ๖๔-๖๕)

กล่าวโดยสรุปสำหรับประเด็นนี้ก็คือ การที่ ศ.ดร.ธงชัย

มองอุดมการณ์ “ราชาชาตินิยม” (และ “ราชาชาตินิยมใหม่”) แยกออกจากระบบความคิดเกี่ยวกับ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ทั้งระบบ ที่ปัญญาชนของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สร้างขึ้นเพื่อจัดความสัมพันธ์ภายในรัฐ ทำให้ ศ.ดร.ธงชัยเข้าใจผิดว่า “ราชาชาตินิยม” เกิดจากการที่ไทยพ่ายแพ้ฝรั่งเศสในเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ และทำให้ ศ.ดร.ธงชัยไม่สามารถจะเข้าใจ “ราชาชาตินิยม” อย่างลึกซึ้งและรอบด้าน ซึ่งทำให้มองเห็นผลกระทบที่ตามมาอย่างจำกัด คือมองเห็นแต่ปัญหาการขาดวิจรรณญาณของคนไทย และความรุนแรงในเหตุการณ์ ๖ ตุลา แต่ไม่มองเห็นปัญหาความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่มาจาก “ชาตินิยม” และ “ความเป็นไทย” (อันรวม “ราชาชาตินิยม” อยู่ในนั้นด้วย) และ “ชาตินิยม” กับ “ความเป็นไทย” นี้ครอบงำคนไทยทุกกลุ่มทุกชนชั้น (มิได้ครอบงำแต่เฉพาะกระฎุมพีเท่านั้น) ผลกระทบจึงรุนแรงและกว้างขวางอย่างยิ่ง

๒. ศ.ดร.ธงชัยเสนอว่า “ราชาชาตินิยมใหม่” ทรงพลังขึ้น “นับจาก” ๑๔ ตุลา เป็นต้นมา (หน้า ๖๒)

ผู้เขียนเห็นว่า “ราชาชาตินิยมใหม่” ทรงพลังขึ้นก่อนหน้าเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เป็นเวลานาน เพราะราวกลางทศวรรษ ๒๕๑๐ เป็นต้นมา ได้มีการปรับเปลี่ยนและผลิตซ้ำความหมายของ “กษัตริย์” และ “ชาติ” และถ่ายทอดปลุกฝังผ่านสื่อมวลชนของรัฐ^๖ และด้วยพลังของ “ราชาชาตินิยมใหม่” ที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในทศวรรษ ๒๕๐๐-๒๕๑๐ นี้เอง ที่มีส่วนทำให้มวลชนเรือนแสนหนุนช่วยขบวนการนักศึกษาในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า “ราชาชาตินิยมใหม่” เป็นเหตุมากกว่าเป็นผลของ ๑๔ ตุลา (โดยมีเหตุอื่นๆ อีกหลายประการเป็นปัจจัยประกอบกัน)

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ความคิดที่ ศ.ดร.ธงชัยเรียกว่า “ราชาชาตินิยมใหม่” คือพระมหากษัตริย์ที่เป็น “ของประชาชน” และ “เพื่อประชาชน” นั้น มิได้เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ดังที่ ศ.ดร.ธงชัยวิเคราะห์ แต่ได้รับการเสนอโดยสมเด็จพระมหาปรมาธิบดีราชานุภาพ พระองค์ได้ทรงสร้างหรือทรงนิยาม “พระปิยมหาราช” ขึ้นมาเพื่อให้คนทั้งหลายเห็นว่าแม้ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์พระมหากษัตริย์ก็ทรง “เป็นของประชาชน” และทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่างๆ “เพื่อประชาชน” อยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องต้องเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองแต่อย่างใด ทรงยกตัวอย่างจำนวนมากเพื่อสนับสนุนในทัศนะข้างต้นของพระองค์ เช่น “พระปิยมหาราช” เสด็จประพาสต้นเพื่อทรงดูและทุกข์สุขของราษฎร ทรงปกป้องราษฎรจากข้าราชกาที่ประพฤติชั่ว และพระราชทานเสรีภาพแก่ราษฎรด้วยการเลิกทาส เป็นต้น^๗

แนวคิดเกี่ยวกับ “พระปิยมหาราช” ที่สมเด็จพระ
พระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้นนี้ ตรงกับแนวคิดที่
ศ.ดร.ธงชัยเรียกว่า “ราชาชาตินิยมใหม่” ส่วนแนวคิดที่ ศ.ดร.
ธงชัยเรียกว่า “ราชาชาตินิยม” ใกล้เคียงกับแนวคิดที่พระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นมา แต่
การนิยาม “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มีมิติที่กว้างขวางและลึก
ซึ้งกว่าการเน้นเฉพาะความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในการ
ปกป้องเอกราชของชาติ เพราะแม้ว่าสมเด็จพระยาดำ
รงราชานุภาพและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
..... จะทรงมีทัศนะแตกต่างกันมากใน
พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทย
ลาภฤทธิยากร การนิยาม “ชาติไทย” และ “ความ
เป็นไทย” แต่จุดมุ่งหมายของทั้ง

สองพระองค์ตรงกัน คือเน้นการจัดระเบียบภายในรัฐ และ
การสร้างความทรงจำเกี่ยวกับศัตรูที่คุกคามเอกราชของชาติ
ไทย ก็ไม่เพียงแต่จะมุ่งให้เกิดความกตัญญูและความจงรัก
ภักดีต่อพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ยังมุ่งให้คนทุกชั้นยอมรับ
สถานภาพทางสังคมและหน้าที่ของคนแต่ละชั้น (โดยไม่
ปรีปากบ่น และไม่ต่อสู้เรียกร้อง) ในนามของความสามัคคี
และความเสียสละเพื่อชาติอีกด้วย

หลังจากปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สถาปนา
ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ขึ้นแล้ว ใน
ทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นต้นมา ปัญญาชนที่เรียกกันว่า “พวก
กษัตริย์นิยม” ได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการสืบทอดฟื้นฟู
ความคิดที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สร้างขึ้น
เช่น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กรมหมื่น
พิทยลาภฤทธิยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประ
พันธ์ พระยาศรัยสารวาจา ฯลฯ ปัญญาชน
เหล่านี้ได้ทำให้ “ราชาชาตินิยมใหม่” ทรง
พลังขึ้นอย่างมากก่อนหน้า ๑๔ ตุลา ดัง
ปรากฏว่าในปลายทศวรรษ ๒๔๙๐ จอมพล
ป. พิบูลสงคราม ก็ถึงกับอ้างว่ารัฐบาลของตน
เป็น “รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่
หัว”^๔

ศ.ดร.ธงชัยระบุว่า “พระบิดาแห่ง
ประวัติศาสตร์ทรงสร้างแม่บทของประวั
ติศาสตร์แห่งชาติ แต่ฝ่ายตรงข้ามกับพระ
องค์กลับเป็นผู้เผยแพร่กว้างขวาง” (หน้า
๖๒) และ “ผู้นำทางปัญญาที่บุกเบิกราชา
ชาตินิยมใหม่ ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์หรือชาว
วังผู้จงรักภักดีต่อราชาชาตินิยมแต่แรก
เริ่ม แต่กลับเป็นกระฎุมพีนักวิชาการที่ต่อ
ต้านระบอบเผด็จการทหาร” (หน้า ๖๒)

ทั้งสองประเด็นนี้ผุดผลดอย่างชัดเจน
เพราะงานเขียนของ “พวกกษัตริย์นิยม” ใน
ทศวรรษ ๒๔๙๐-๒๕๑๐ ได้พยายามแสดงให้เห็นว่าในระบอบราชาธิปไตยรวมทั้งระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยนั้น มีความเป็น
ประชาธิปไตยอยู่แล้ว^๕ เป็นการสืบทอดพระ
คำริในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ที่ทรงเสนอไว้ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ เมื่อเสด็จเรียก
ร้องให้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบ
รัฐธรรมนูญหนาแน่นขึ้น^๖ จุดมุ่งหมายของ
ปัญญาชนเหล่านี้ซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงไป
ตามสถานการณ์แวดล้อมจนไม่อาจวิเคราะห์
ไว้ ณ ที่นี้ได้ ที่พอจะนำมากล่าวได้อย่างรวบ

วัดก็คือปัญญาชนเหล่านี้เสนอว่า ในระบอบราชาธิปไตยนั้นมีความเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้ว เช่น มีรัฐธรรมนูญ อันได้แก่พระธรรมนูญและศิลาจารึกหลักที่ ๑ มีการเลือกตั้งตามหลักอเนกชนนิกธรรมาธิปไตย มีเสรีภาพ เช่น เสรีภาพในการค้า มีการเลิกทาส ฯลฯ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ซึ่งเป็นปัญญาชนที่ทรงอิทธิพลมากที่สุด ในบรรดาปัญญาชนเหล่านี้ ให้ตัวละครในนวนิยายสี่แผ่นดิน (ซึ่งแต่งระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๔-๒๔๙๕) กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ทรงเป็นประชาธิปไตยมากกว่าใคร”^{๑๐} และเมื่อพระองค์ทรงสละราชสมบัติ ตัวละครในสี่แผ่นดินก็พูดว่า “เมืองไทยเปลี่ยนมาเป็นระบอบประชาธิปไตยยังไม่ทันไร เราก็คงต้องมาเสียคนสำคัญที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุดไปคนหนึ่ง”^{๑๑} ในเวลาต่อมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แสดงปาฐกถาที่มีความว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลง กล่าวคือ “ในรัชกาลที่ ๗...ทรงเสียเงินรัชชูปการปีละ ๖ บาท เช่นเดียวกับชายฉกรรจ์ทั่วไป...ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของประเทศไทยนั้นสิ้นสุดลงด้วยพระราชกรณียกิจแห่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง หาได้สิ้นสุดด้วยการกระทำของบุคคลอื่นใดไม่”^{๑๒}

ส่วนกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงพระนิพนธ์ว่า พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทุกพระองค์ทรงผ่านผ่านเข้าหาปัจจุบันสมัย โดยมากผ่านไปในทางที่จะจำกัดพระราชอำนาจโดยลำดับ โดยพระองค์ทรงริเริ่มขึ้นเองทุกเรื่อง เช่น การเลิกทาส การแยกเงินแผ่นดินให้เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก การสละสิทธิยกเว้นภาษีอากรแก่พระคลังข้างที่ ส่วนการสืบราชสมบัตินั้นถึงแม้ว่าจะได้อนุโลมเข้าหาธรรมเนียมฝรั่งที่ว่าให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ทรงมีสิทธิสืบสันตติวงศ์ แต่ก็ยังต้องมีการรับรองกันในที่ประชุมเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่^{๑๓} และที่สำคัญ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงเน้นไว้ในอีกบทความหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสรับสั่งให้ร่างรัฐธรรมนูญขึ้น เพื่อเตรียมที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว แต่คณะราษฎรชิงขอพระราชทานรัฐธรรมนูญเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชกรุณาพระราชทานให้^{๑๔}

จึงเห็นได้ว่า “กระบวนพิณวชาการที่ต่อต้านระบอบเผด็จการทหาร” มิได้เป็นผู้นำบุกเบิกเสนอ “ราชาชาตินิยมใหม่” แต่อย่างใด แต่คงจะได้ความคิดไปจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นปัญญาชนที่มีอิทธิพลมากที่สุดในทศวรรษ ๒๕๐๐-๒๕๑๐ ส่วนชุมนุมพระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรก็ได้รับการตีพิมพ์โดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

ใน พ.ศ. ๒๕๐๘ ซึ่งผู้ที่จัดการให้ชุมนุมพระนิพนธ์ฯ นี้ได้รับการตีพิมพ์ก็เห็นจะได้แก่อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งในทศวรรษ ๒๕๐๐ นี้ ย่อมต้องถูกนับรวมเข้าใน “พวกกษัตริย์นิยม” ด้วยอย่างไม่ต้องสงสัย

การสืบทอด “ราชาชาตินิยม” ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็มีอาจอธิบายง่ายๆ ดังที่ ศ.ดร.ธงชัยอธิบาย คือ ศ.ดร.ธงชัยอธิบายว่า “ดูเหมือนว่าพวกเขาไม่เข้าใจพลานุภาพของความรู้ประวัติศาสตร์” (หน้า ๖๒) ที่จริงแล้ว รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และหลวงวิจิตรวาทการ ได้เลือกที่จะสืบทอดหลายสิ่งหลายอย่างจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็ได้เปลี่ยนแปลงหลายสิ่งหลายอย่างตามที่เห็นว่าจำเป็นและเท่าที่เงื่อนไขแวดล้อมจะเอื้ออำนวยให้ทำได้^{๑๕}

ถ้าปัญญาชนของระบอบใหม่ไม่มีความเข้าใจในพลานุภาพของความรู้ประวัติศาสตร์ดังที่ ศ.ดร.ธงชัยกล่าว เหตุใดจึงใช้ประวัติศาสตร์เพื่อสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ทั้งในรูปงานเขียนทางประวัติศาสตร์ บทละคร และเพลง และยังมีการตั้งคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ขึ้นมา ผู้เขียนคิดว่าเหตุที่พวกเขาสืบทอดประวัติศาสตร์แบบ “ราชาชาตินิยม” ก็เพราะด้านหนึ่งพวกเขาเห็นว่ายังจำเป็นต้องอาศัยพระมหากษัตริย์ในการยึดโยงคนทั้งประเทศเข้าหากัน อีกด้านหนึ่งบทบาทของพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ (ในฐานะบุคคล มิใช่สถาบัน) จะช่วยยืนยันความสำคัญของ “ผู้นำแห่งชาติ” ตามคติ “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย” ขณะเดียวกันพวกเขาก็ได้สร้างประวัติศาสตร์เกี่ยวกับวีรบุรุษสามัญชนที่ต่อสู้เพื่อเอกราชของชาติอันเนื่องมาจากความรักชาติ มิใช่เพราะความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เป้าหมายในการเขียนก็เพื่อให้คนไทยรักชาติและเสียสละเพื่อชาติ มิใช่เพื่อให้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แต่อย่างใด

ควรกล่าวด้วยว่า “ชาติไทย” ที่ปัญญาชนนักชาตินิยมในระบอบใหม่ (เช่น หลวงวิจิตรวาทการ) นิยาม เป็นชาติในความหมายที่ประกอบขึ้นด้วยสามัญชนที่มีศักยภาพทางจิตใจและทางปัญญาที่จะทำประโยชน์ให้แก่ชาติ^{๑๖} มิใช่ชาติที่เห็นปัจเจกชนเป็นเพียงผงธุลีที่ลอยไปตามลมอย่างปราศจากความหมาย เว้นแต่จะได้รวมตัวกันเข้าเป็น “ชาติ” ภายใต้พระบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม^{๑๗} หรือมิใช่ชาติที่ประชาชนเปรียบเสมือนผมหรือหนอน ซึ่งถ้าหลุดร่วงไปบางเส้นก็ไม่เป็นไร แต่ถ้าหลุดร่วงไปมากก็ดูน่าเกลียด ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิยาม^{๑๘}

การที่จอมพล ป. มิได้มีอำนาจอยู่ในมืออย่างแท้จริง และการที่หลวงวิจิตรวาทการหมดอำนาจทางการเมืองในกลางทศวรรษ ๒๕๑๐ เป็นต้นมา ในขณะที่จอมพลสฤษดิ์

เข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ “ชาตินิยม” แบบหลวงวิจิตรวาทการตกเป็นรอง “ราชาชาตินิยมใหม่” ที่ “พวกกษัตริย์นิยม” ฟันฟุขึ้น และเมื่อถึงทศวรรษ ๒๕๐๐ และ ๒๕๑๐ “ชาตินิยม” แบบหลวงวิจิตรวาทการก็กลายเป็นกระแสความคิดที่ท่อนุเสริมให้ “ราชาชาตินิยมใหม่” แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

ผู้เขียนเห็นว่าการนิยามความหมายของ “ชาติไทย” เป็นเรื่องที่เต็มไปด้วยความละเอียดอ่อนซับซ้อน และสัมพันธ์กับบริบทที่เปลี่ยนไป การที่ ศ.ดร.ธงชัยขึ้นป้ายว่า “ราชาชาตินิยม” และ “ราชาชาตินิยมใหม่” ทำให้ความหมายของ “ชาติ” ยุคหนึ่งไม่มีพลวัต เห็นแต่ความหมายที่เปลี่ยนไปของ “ราชา” แต่ ศ.ดร.ธงชัยก็ได้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงความหมายของ “ราชา” อย่างละเอียดอ่อน พอใจที่จะแบ่งเป็น “แบบเก่า” กับ “แบบใหม่” เท่านั้น ซึ่งทำให้ขาดความเข้าใจอย่างลุ่มลึกต่อความรู้สึกของคนไทยต่อองค์ราชา และมองไม่เห็นรากฐานทางอุดมการณ์ที่รองรับพระราชกรณียกิจทั้งหลายของ “ราชา” ในสังคมไทย เช่น พระราชกรณียกิจในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา รวมทั้งการที่ทรงละเว้นไม่ปฏิบัติพระราชกรณียกิจบางประการ ตลอดจนการที่ไม่ทรงปรากฏพระองค์ใน

งานเขียนทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเหตุการณ์บางเหตุการณ์ด้วย

การที่ ศ.ดร.ธงชัยมอง “ชาติ” เป็นภาพนิ่ง และมอง “ราชา” เป็นภาพที่เปลี่ยนแปลงอย่างหยาบๆ มิได้เป็นผลมาจากความโง่งอย่างแน่นอน แต่เป็นผลมาจาก Genealogy ที่ครอบงำวิธีคิดของ ศ.ดร.ธงชัยอยู่ ซึ่งผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ในตอนท้ายของบทวิพากษ์นี้

กล่าวโดยสรุปสำหรับประเด็นนี้ก็คือ ชัยชนะของ “ราชาชาตินิยม” มิใช่ผลงานของ “ฝ่ายตรงข้าม” ของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ หากแต่เกิดจากผลงานของพวก “กษัตริย์นิยม” ตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และบทบาทขององค์ราชาเอง ซึ่งอาจารย์ทักษ์ เจลิมนเดียรณวิเคราะห์ว่า “ฐานะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมั่นคงขึ้นตามกาลเวลา...ราวๆ ปลายสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ และยิ่งตอนที่จอมพลสฤษดิ์ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว...ทรงมีพระราชอำนาจมากพอที่จะทรงมีบทบาทเป็นอิสระ” พระองค์ทรงขยายความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับทหาร นักศึกษา ภาคเอกชน และชนชั้นกลาง และเสด็จไป

ทรงเยี่ยมเยียนประชาชนในชนบทอยู่เสมอ๑๔

ด้วยเหตุนี้ในยุคสงครามเย็น ซึ่งเชื่อกันว่าคอมมิวนิสต์เป็นภัยคุกคามอันร้ายแรงที่สุดต่อความมั่นคงและเอกราชของชาติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ตามอุดมการณ์ “ราชาชาตินิยมใหม่” ที่ช่วยปกป้องเอกราชของชาติไทยจากภัยคอมมิวนิสต์ (ซึ่ง “คอมมิวนิสต์” ในทัศนะของคนไทยในบริบทของปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ย่อมหมายรวมถึงนักศึกษา “ฝ่ายซ้าย” ที่ขยายบทบาทและอิทธิพลมากขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๙ ด้วย) แต่

สมัยนั้นมิได้ใช้อำนาจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน แต่ประพาศิทธิธรรมของผู้นำแบบไทยหลายประการ เป็นเหตุให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน

ควรกล่าวด้วยว่า เฉพาะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เอง ก็หาได้นิยาม “พระมหากษัตริย์” ในกรอบเดิมที่ได้วางเอาไว้แต่แรกไม่ แต่ได้ปรับเปลี่ยนความหมายของ “พระมหากษัตริย์” เป็นระยะๆ เพื่อตอบสนองต่อบริบทที่เปลี่ยนไป เช่น เมื่อพบว่า “ระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า” ของชาติไทย ไม่อาจฝากความหวังไว้อย่างเต็มที่กับศีล

ธรรมของพระพุทธศาสนา ที่จะทำให้นำมาเป็น “คนดี” และทำให้คนทุกชั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างเกื้อกูล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ได้เน้นความหมายและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในแง่ที่พระองค์ทรงใกล้ชิดและทรงห่วงดีต่อพลนิกรอย่างแท้จริง ซึ่งทำให้ทรงทำหน้าที่แทนประชาชนในการควบคุมดูแลผู้บริหารประเทศให้มุ่งทำงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ผู้บริหารประเทศจะต้องเข้าเฝ้าฯ เพื่อกราบบังคมทูลเกี่ยวกับนโยบายและปัญหาวิกฤติต่างๆ เพื่อรับกระแสพระราชดำรัสใส่เกล้าใส่กระหม่อมแล้วนำไปปฏิบัติตาม ส่วนประชาชนก็มีสิทธิในการถวายฎีกาเมื่อได้รับความไม่เป็นธรรมจากผู้ปกครองประเทศ ฯลฯ นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังเน้นด้วยว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นแรง

๑ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

๒ พลตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงดูแลทุกชี้อของประชาชน และทรงช่วยพัฒนาชนบท

อย่างมากมายในฐานะที่ทรงเป็น “ราชาของประชาชนและเพื่อประชาชน” (เท่ากับทรงเป็นพระปิยมหาราชในยุคปัจจุบัน) ซึ่งทำให้ชาติไทยมีความมั่นคง มีเอกราช และมีความเจริญก้าวหน้าสืบมา อุดมการณ์ที่ ศ.ดร.ธงชัยเรียกว่า “ราชาชาตินิยมใหม่” จึงแข็งแกร่งก่อนเกิด ๑๔ ตุลา อย่างมีอาจปฏิเสธรได้

เป็นที่น่าสังเกตว่าบทบาทและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในการควบคุมดูแลการบริหารประเทศของรัฐบาล มิได้ให้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม แต่ให้อำนาจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ได้รับการเน้นโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ทำให้บทบาทของพระองค์ในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา เป็นบทบาทที่มีความชอบธรรมอย่างยิ่ง เพราะในสายตาของสังคมไทยในขณะนั้น ผู้นำทางการเมือง

บันดาลใจของทุกคนในชาติ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำประเทศ ข้าราชการ หรือประชาชน ให้กระทำแต่ความดี ซึ่งเท่ากับว่าพระองค์ทรงเป็นแหล่งที่มาของศีลธรรมในสังคมไทยนอกเหนือจากพระพุทธศาสนา ส่วนความหมายของ “ชาติไทย” ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ปรับเปลี่ยนเป็นระยะๆ เช่นกัน

จึงกล่าวได้ว่า การขึ้นป้ายว่า “ราชาชาตินิยม” โดยไม่ตระหนักถึงการปรับเปลี่ยนความหมายของ “ราชา” และ “ชาติ” อย่างละเอียดอ่อน จะไม่ช่วยให้เข้าใจความหมายและความสำคัญของ “ราชาชาตินิยม” อย่างลึกซึ้ง และนำไปสู่การด่วนสรุปว่าเหตุการณ์เพียงเหตุการณ์เดียวให้กำเนิดแก่ “ราชาชาตินิยม” (คือเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ให้กำเนิดแก่ “ราชาชาตินิยมเก่า” และเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ให้กำเนิดแก่ “ราชาชาตินิยมใหม่”) โดยมีได้พิจารณาบริบทอันซับซ้อนรวมทั้งการคลี่คลายของวัฒนธรรมทางความคิดในสังคมไทยที่มีผลต่อ “ราชาชาตินิยม” ในแต่ละช่วงเวลาอย่างเพียงพอ

เนื่องจาก ศ.ดร.ธงชัยแยก “ราชาชาตินิยม” ออกจาก

ความคิดเกี่ยวกับ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ทั้งระบบ จึงทำให้ยากจะเข้าใจได้อย่างแท้จริงว่าเพราะเหตุใดการสร้าง อนุสาวรีย์ ๑๔ ตุลา และการเขียนประวัติศาสตร์ ๑๔ ตุลา จึงคาราคาซัง (และถึงแม้ว่าอนุสาวรีย์จะได้รับการสร้างขึ้น แล้ว ก็ยังปราศจากพลังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งๆ ที่ใน ทศนะของ ศ.ดร.ธงชัยนั้น เหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ทำให้เกิด “ราชาชาตินิยมใหม่” ซึ่งทำให้การครอบงำของอุดมการณ์ ราชาชาตินิยมใหม่น่าจะเสริมพลังให้แก่อนุสาวรีย์ ๑๔ ตุลา เป็นอย่างมาก (เช่นเดียวกับการที่อุดมการณ์ราชาชาตินิยม ใหม่ทำให้เกิดลัทธิเสด็จพ่อ ร.๕ ตามที่ ศ.ดร.ธงชัยวิเคราะห์ ไว้) แต่ในความเป็นจริงกลับไม่เป็นเช่นนั้น ประเด็นนี้ผู้เขียน จะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

๓. ศ.ดร.ธงชัยอธิบายว่า สมัย ร.ศ. ๑๑๒ กับสมัย ปัจจุบันนั้น ในเมืองไทยมีความแตกต่างกันในแง่ “คุณสมบัติและความคิดทางภูมิศาสตร์คนละเรื่องคนละชุด ...ความคิดเรื่องอธิปไตยและบูรณภาพเหนือดินแดน คนละเรื่อง” ดังนั้น “สยามจึงไม่เคยเสียดินแดน” แต่ใน กระบวนการเปลี่ยนเป็นรัฐบาลสมัยใหม่ สยามพ่ายแพ้ ฝรั่งเศสในการช่วงชิงดินแดนลาวและเขมรมาเป็นของ ตน (หน้า ๕๙)

ประเด็นนี้เป็นประเด็นสำคัญในวิทยานิพนธ์ปริญญา เอกของ ศ.ดร.ธงชัย ซึ่งมาจากวิธีคิดที่ได้รับอิทธิพลจาก ทฤษฎีฝรั่ง คือคิดว่าความรู้ภูมิศาสตร์แบบใหม่ คือแบบ ตะวันตก จู่ๆ ก็เข้ามา “แทนที่” ภูมิศาสตร์แบบตำนาน ใน ขณะที่นักวิชาการไทยเคยเสนอไว้ว่ามีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางความคิดตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งทำให้มีความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับรัฐและ กษัตริย์มาเป็นลำดับ^{๒๐} ทฤษฎีฝรั่งนั้นเกิดขึ้นเพื่ออธิบาย ปรากฏการณ์ในสังคมฝรั่งซึ่งเข้าสู่ยุคหลังสมัยใหม่แล้ว ความ คิดหรือความรู้ชุดหนึ่งจึงอาจ “แทนที่” ความคิดหรือความรู้ อีกชุดหนึ่งได้รวดเร็ว แต่ประเทศสยามในช่วงสองร้อยปีนับ แต่ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕ จะเห็นความสับสนไม่น้อยไปกว่า ความเปลี่ยนแปลง ดังนั้นหากปฏิเสธเรื่องวิวัฒนาการของ สังคมและไม่พยายามศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่าง กว้างขวาง ก็จะไม่สามารถเข้าใจการคลี่คลายเปลี่ยนแปลง อย่างละเอียดอ่อนในมิติต่างๆ ของสังคมไทยอย่างลึกซึ้งเลย

ถ้าหาก ศ.ดร.ธงชัยมอง “การเสียดินแดน” ว่าเกิดขึ้น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับรัฐ กษัตริย์ และ “ความเป็นไทย” แทนที่จะมองด้วยทฤษฎี การแทนที่ ภูมิศาสตร์แบบตำนานโดยภูมิศาสตร์ตะวันตก กับ “ค้นหา ความอยาก ประโยชน์ส่วนตัว ความแค้นแค้นของชนชั้น นำสยาม” ที่นำไปสู่การอำพราง “ความจริง” บางประการ (หน้า ๕๙) ก็จะทำให้เข้าใจการสร้าง “ตัวตน” ของชาติ หรือ

การสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” อย่างซับซ้อน และละเอียดอ่อนขึ้น และจะเห็นได้ว่าแม้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงของความรู้ภูมิศาสตร์ครั้งใหญ่อีกเลยภายหลังรัชกาลที่ ๕ ก็ยังมีการปรับเปลี่ยน “ตัวตน” หรือความหมายของ “ชาติ ไทย” และ “ความเป็นไทย” ตลอดจนความหมายของพระ มหากษัตริย์ตลอดมา ซึ่งทำให้ “ราชาชาตินิยม” มีพลวัตอัน ซับซ้อนกว่าที่ ศ.ดร.ธงชัยเสนอเป็นอันมาก

สำหรับข้อสรุปของ ศ.ดร.ธงชัยว่า “สยามจึงไม่เคย เสียดินแดน” (หน้า ๕๙) เป็นการสรุปจากทัศนะของ ศ.ดร. ธงชัย ที่มองการ “เสีย” ลาวและเขมรในเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ว่าเกิดขึ้นในยุคที่สยามยังมีความรู้ทางภูมิศาสตร์แบบตำนาน เป็นฐานทางความคิด และรัฐสยามยังไม่มีอำนาจอธิปไตย เหนือดินแดนทุกส่วนแต่อย่างใด แต่เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ เกิดขึ้นในครึ่งหลังของทศวรรษ ๒๔๓๐ ซึ่งกรุงเทพฯ ได้เริ่ม กระบวนการปฏิรูปการปกครองไปแล้ว โดยมีข้าราชการ จำนวนไม่น้อยเป็นกลไกในการปฏิรูป ข้าราชการเหล่านี้อยู่ใน ช่วงเวลาที่ประเทศสยามมีแนวความคิดห่างไกลจากภูมิ ศาสตร์แบบตำนานมากขึ้นเป็นลำดับ และมีความคิดทาง ภูมิศาสตร์และความคิดเกี่ยวกับรัฐสมัยใหม่ชัดเจนขึ้นเป็น ลำดับ (อย่างน้อยตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ มาแล้ว) ทั้งเจ้าและ ข้าราชการย่อมรับรู้ว่าลาวและเขมรเคยเป็น “เมืองประเทศ ราช” ของไทย แม้จะมองลาวและเขมรต่างจากที่มองสุโขทัย หรือจันทบุรี แต่ก็เห็นลาวและเขมรเป็นส่วนหนึ่งที่จะต้อง ขยายอำนาจการปกครองเข้าไปทำนองเดียวกันกับสุโขทัย และจันทบุรี (เพราะกรุงเทพฯ ก็ไม่เคยมีอำนาจเด็ดขาดเหนือ สุโขทัยและจันทบุรีเช่นเดียวกัน) ดังนั้นเมื่อมองจากบริบท ของสยามในครึ่งหลังของทศวรรษ ๒๔๓๐ เป็นต้นมา ก็ไม่ อาจกล่าวได้อย่างเต็มปากว่า “สยามจึงไม่เคยเสียดินแดน” (เช่นเดียวกับที่ไม่อาจกล่าวได้อย่างเต็มปากเช่นกันว่า “สยาม เสียดินแดน”) เพราะในครึ่งหลังของทศวรรษ ๒๔๓๐ รัฐที่มี อำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนได้เริ่มเกิดขึ้นแล้ว อย่างน้อยก็ ในความคิดของชาวสยามจำนวนไม่น้อย

ประเด็นของผู้เขียนก็คือ ไม่รู้มีประโยชน์ที่จะบอกว่า แท้ที่จริงแล้วสยามเสียดินแดนหรือไม่ได้เสีย และการชี้ให้เห็น ว่าคนไทยสมานานประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมที่มอง การเสียดินแดนจากทัศนะเจ้ากรุงฯ โดยไม่อธิบายที่มาที่ ไปของการสมานานทัศนะดังกล่าว ก็ไม่รู้มีประโยชน์ ผู้เขียน คิดว่าทางที่ดีแล้วควรอธิบายว่าประวัติศาสตร์แบบราชาชา ตินิยมที่เน้นการเสียดินแดน ถูกสร้างขึ้นในเงื่อนไขแวดล้อมใด เพื่อวัตถุประสงค์ใด มีการถ่ายทอดปลูกฝังในบริบทต่างๆ ของสมัยหลังอย่างไร เพราะเหตุใดจึงมีการถ่ายทอด ใน กระบวนการถ่ายทอดนั้นมีการปรับเปลี่ยนความหมายของ “การเสียดินแดน” อย่างสัมพันธ์กับความคิดอื่นๆ อย่างไร

ในกรณีของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวและเขมร การศึกษาในแนวที่ผู้เขียนกล่าวมาข้างต้น ก็จะช่วยให้นักไทยสามารถมองความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศเหล่านั้นในบริบทของแต่ละยุค ซึ่งเมื่อบริบทเปลี่ยนความสัมพันธ์ก็ย่อมเปลี่ยนไปด้วย การศึกษาเช่นนี้ต่างหากที่จะทำให้เกิดความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างรอบด้าน และนำไปสู่การมองความสัมพันธ์ระหว่างกันในปัจจุบันและอนาคตอย่างมีวิจารณ์ญาณมากขึ้น แทนที่จะทำให้เห็นว่าเป็นความผิดและความโง่ของคนไทย ที่มองลาวและเขมรจากทัศนคติของจักรวรรดินิยมสยามซึ่งอำพรางการตกเป็นอาณานิคมฝรั่งของตนเองเอาไว้ แต่กลับเน้นความเป็นเมืองขึ้นของลาวและเขมร ที่หลุดจากเงื้อมมือสยามก็ตกเข้าไปอยู่ในเงื้อมมือของฝรั่งเศสแทน อันทำให้ไม่สามารถจะข้ามพ้นโครงเรื่องประวัติศาสตร์ที่สร้างความบาดหมางต่อกันได้อย่างแท้จริง

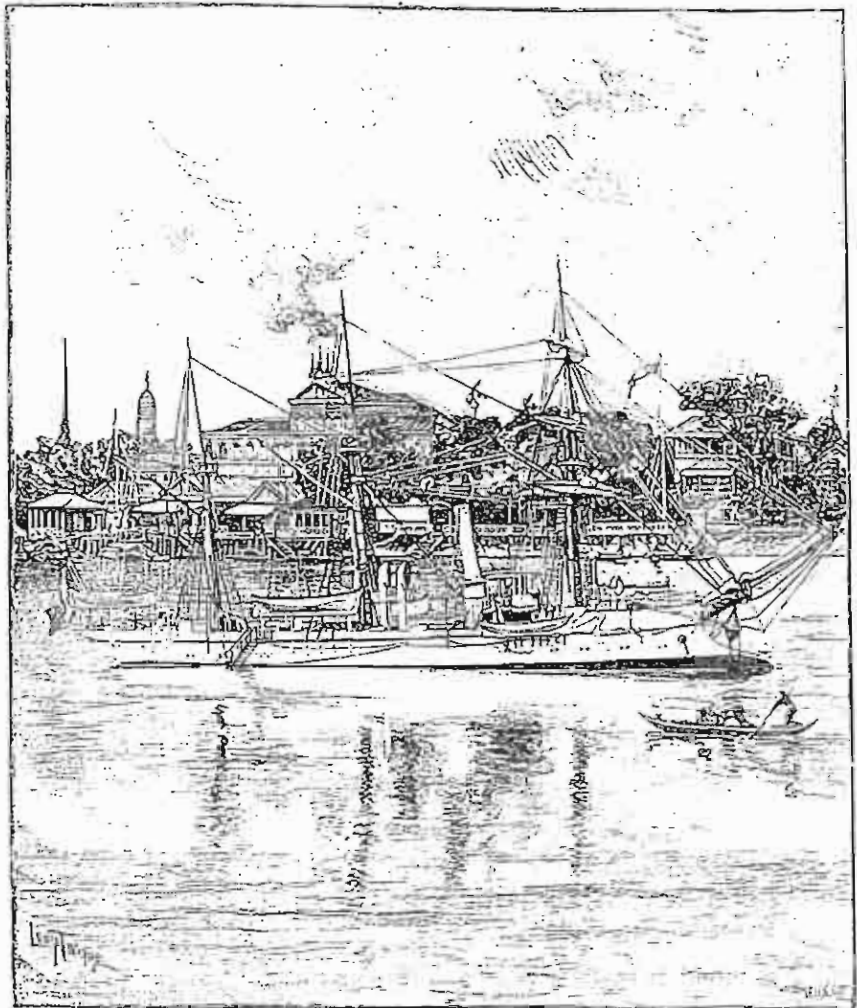
การเขียนเช่นนี้อาจทำให้เข้าใจผิดได้ว่าประวัติศาสตร์แบบ “ราชาชาตินิยม” เป็นความทรงจำอันแท้จริงที่เจ้ากรุงฯ มีอยู่ และเป็นทัศนะอันแท้จริงของเจ้ากรุงฯ แต่ผู้เขียนอยากเน้นว่าประวัติศาสตร์แบบ “ราชาชาตินิยม” นี้เป็น “ความทรงจำ” ที่ปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์หลายพระองค์ทรงตั้งพระทัยสร้างขึ้นมาเพื่อมุ่งปลูกฝังให้กลายเป็นความทรงจำของชาวสยามทั้งปวง เช่น

ส่วนความทรงจำอันแท้จริงของเจ้ากรุงเทพฯ ต่อภัยจากจักรวรรดินิยมนั้น น่าจะเต็มไปด้วยความเจ็บปวด แม้จะเจือ

JOURNAL HEBDOMADAIRE

37. *Дубов* — № 1591 — 92 июля 1892.

DICTIONARY OF ADVERTISEMENT, 13, QUAI VOLTAIRE

(D'après une photographie de M. L. ..., notre correspondant.)

ด้วยความภูมิใจที่ไม่เสียเอกราชอย่างสิ้นเชิงก็ตาม เพราะเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ มีส่วนทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนัก ถึงกับทรงปลงพระทัยว่าจะเสด็จสวรรคต สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ภายหลังทรงเขียนบทกวีถวายเพื่อให้ทรงเปลี่ยนพระราชหฤทัย มีใจความว่าถึงอย่างไรก็ควรพยายามแก้ปัญหาอย่างเต็มที่ หากจะจบลงด้วยความพ่ายแพ้ก็พอใจว่าได้พยายามจนถึงที่สุดแล้ว^{๒๑} จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๗ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ภายหลังทรงพระประชวรด้วยอาการอย่างร้ายแรงที่จะไม่เปิดช่องให้ชาติตะวันตกเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในจนถึงระดับที่สยามจะต้อง “เสียสิทธิ เสียอำนาจ เสียอิสระ เสียบ้านเมือง คือความล่มจม” โดยทรงเสนอว่าไม่ควรระงับเงินต่างประเทศเพิ่มขึ้น และเมื่อรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสขอให้รัฐบาลสยามส่งชาวเวียดนาม ๓๐ คน ที่เคลื่อนไหวกู้ชาติและหนีการจับกุมเข้ามาในเมืองไทยกลับไป พระองค์ก็ทรงแสดงความเห็นใจชาวเวียดนามเหล่านั้น และได้ทรงเสนอพระดำริว่าไม่ควรส่งชาวเวียดนามกู้ชาติกลับไปให้แกรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส และไม่ควรรยอมรับในการที่ฝ่ายฝรั่งเศสใช้ลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นข้ออ้างเพื่อให้รัฐบาลสยามส่งชาวเวียดนามเหล่านั้นกลับไป^{๒๒}

ศ.ดร.ธงชัยมิได้อธิบายเงื่อนไขแวดล้อมของ “เจ้ากรุงเทพฯ” ว่าเมื่อเผชิญปัญหาอันยุ่งยากและทำให้มีความวิตกกังวลต่อความปลอดภัยของบ้านเมืองอย่างสูงนั้น นำไปสู่การสร้าง “ราชาชาตินิยม” แบบใดขึ้นมาบ้าง ต้องตระหนักด้วยว่าในกลุ่ม “เจ้ากรุงเทพฯ” เอง ก็มีทัศนคติที่แตกต่างกันและขัดแย้งกันอย่างรุนแรงเนื่องมาจากความแตกต่างของภูมิหลังสถานภาพทางการเมือง และปัจเจกลักษณะอื่นๆ ของแต่ละพระองค์ จนไม่อาจเหมารวมอย่างง่าย ๆ ว่าเป็น “เจ้ากรุงเทพฯ” ที่มีเอกภาพทางความคิด อันนำไปสู่การร่วมมือกันสร้าง “ราชาชาตินิยม” เพียงแบบเดียวขึ้นมา เช่น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ภายหลังทรงพระประชวรด้วยอาการอย่างร้ายแรงที่จะไม่เปิดช่องให้ชาติตะวันตกเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในจนถึงระดับที่สยามจะต้อง “เสียสิทธิ เสียอำนาจ เสียอิสระ เสียบ้านเมือง คือความล่มจม” โดยทรงเสนอว่าไม่ควรระงับเงินต่างประเทศเพิ่มขึ้น และเมื่อรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสขอให้รัฐบาลสยามส่งชาวเวียดนาม ๓๐ คน ที่เคลื่อนไหวกู้ชาติและหนีการจับกุมเข้ามาในเมืองไทยกลับไป พระองค์ก็ทรงแสดงความเห็นใจชาวเวียดนามเหล่านั้น และได้ทรงเสนอพระดำริว่าไม่ควรส่งชาวเวียดนามกู้ชาติกลับไปให้แกรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส และไม่ควรรยอมรับในการที่ฝ่ายฝรั่งเศสใช้ลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นข้ออ้างเพื่อให้รัฐบาลสยามส่งชาวเวียดนามเหล่านั้นกลับไป^{๒๒}

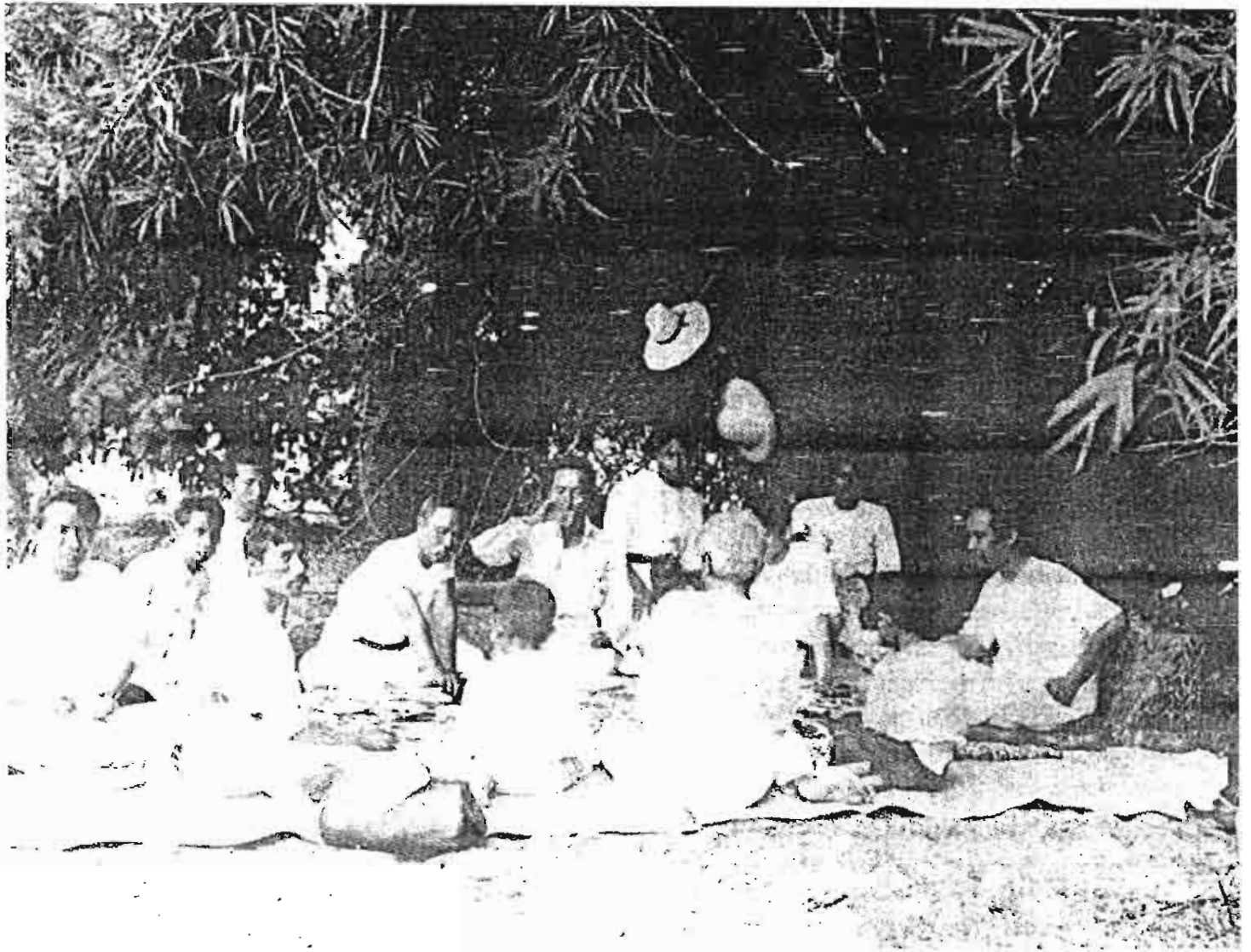
๕. ศ.ดร.ธงชัยเสนอว่า “ลัทธิเสด็จพ่อทั้งหลายคือราชาชาตินิยมใหม่ของระบอบไทย ไม่ใช่เป็นแค่การแสวงหาทางออกของสังคมในภาวะที่พึงระบอบการเมือง

ปัจจุบันไม่ได้” (หน้า ๖๔)

ถ้าอุดมการณ์ “ราชาชาตินิยมใหม่” ของระบอบไทยถือกำเนิดหรือทรงพลังขึ้นมาเพราะเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ดังที่ศ.ดร.ธงชัยเสนอแล้ว ภาพลักษณ์ในการเป็นผู้พระราชทานประชาธิปไตยก็น่าจะมีความสำคัญสูงสุดต่อความรู้สึกผูกพันกับ “ราชา” ของระบอบไทย แต่เพราะเหตุใดระบอบไทยจึงไม่เลือกรัชกาลที่ ๗ เป็น “เสด็จพ่อ” กลับเลือกรัชกาลที่ ๕ ทั้งๆ ที่รัชกาลที่ ๗ ทรงกลายเป็นบิดาแห่งประชาธิปไตยไปแล้ว แสดงว่าการเลือก “เสด็จพ่อ ร.๕” ของระบอบไทยเป็นผลมาจากปัจจัยอันซับซ้อน รวมทั้งเป็นผลมาจากภาพลักษณ์ของสมเด็จพระปิยมหาราชที่ทรงเป็น “Populist King” ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังอย่างเข้มข้นและอย่างต่อเนื่องผ่านพิธีกรรมและแบบเรียนมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงปัจจุบัน หาได้เป็นผลโดยตรงมาจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ไม่

การที่ระบอบไทยเลือก “เสด็จพ่อ ร.๕” แสดงว่า “ราชาชาตินิยมใหม่” ของระบอบไทยมิได้ผูกพันทั้งกับประชาธิปไตย (ที่ “ราชา” พระราชทานให้) ขณะเดียวกันในช่วงเวลาที่เกิดลัทธิเสด็จพ่อ ร.๕ คือในทศวรรษ ๒๕๒๐ ปัญหาเอกราชของชาติซึ่ง ศ.ดร.ธงชัยเน้นว่าเป็นสาระสำคัญของ “ราชาชาตินิยม” ก็มีปัญหาคำคัญในทัศนะของระบอบไทยเช่นกัน ดังนั้นการเลือก “เสด็จพ่อ ร.๕” จึงน่าจะสัมพันธ์กับ “ราชาชาตินิยม” ในแง่ที่ “ร.๕” ทรงเป็น “ราชา” ที่ระบอบไทยรับรู้ว่าจะทรงนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ชาติไทย และทรงเมตตากรุณาต่อคนไทยเป็นอย่างสูงจนพร้อมจะ “เสด็จประพาสดิน” ไปทรงช่วยเหลือคนไทยถึงบ้าน นับเป็นการเลือก “ที่พึ่ง” ในบริบทที่ระบอบไทยแสวงหาทางออกในภาวะที่ไม่สามารถจะพึ่งระบบการเมืองปัจจุบันได้ ดังที่อาจารย์นิธิเสนอไว้^{๒๓} หาใช่เป็นเพราะระบอบไทยให้คุณค่าแก่ประชาธิปไตยที่มีอยู่ใน “ราชาชาตินิยมใหม่” หรือให้คุณค่าแก่เอกราชของชาติที่เป็นส่วนสำคัญใน “ราชาชาตินิยมเก่า” แต่อย่างใด

ผู้เขียนจึงอยากสรุปว่า “ลัทธิเสด็จพ่อ ร.๕” ของระบอบไทย ผูกพันกับราชาชาตินิยมที่เน้นความเจริญก้าวหน้าของชาติไทยและความเมตตากรุณาของพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งเป็นแนวคิดที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และถูกทำให้ทรงพลังขึ้นตั้งแต่กลางทศวรรษ ๒๔๙๐ โดย “พวกกษัตริย์นิยม” ดังนั้นถึงแม้ว่าจะไม่เกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ขึ้นมา ระบอบไทยก็คงจะสร้างสรรค์ “ลัทธิเสด็จพ่อ ร.๕” ขึ้นมาจนได้ แม้ว่าการสำแดงออกทางวัฒนธรรมอาจจะยังไม่สามารถกระทำได้อย่างเปิดเผยและอิสระเต็มที่ก็ตาม ซึ่งแตกต่างกับภาวะที่ได้เกิด ๑๔ ตุลา ขึ้นมาแล้ว เพราะตัวเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา มีผลปลดปล่อยระบอบไทยใน

ทางการเมืองและวัฒนธรรมพหุควร จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการเปิดสถานะทางการเมืองและวัฒนธรรมของกระฎุมพีในสังคมไทย ที่เชื่อให้กระฎุมพีไทยสามารถดึงเอา “ราชาชาตินิยม” มาเป็นของตนเองได้เต็มที่ขึ้น ไม่ต้องห่วงกังวลถึงการผูกขาด “ราชาชาตินิยม” ของสถาบันราชการทหาร-พลเรือนอีกต่อไป เมื่อมองในแง่นี้เหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ก็มีส่วนช่วยเสริมพลังให้แก่การหล่อหลอมความคิดความเชื่อตลอดจนการแสดงออกในลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.๕ ของกระฎุมพี จนลัทธิพิธีนี้ปรากฏตัวในสังคมไทยได้อย่างราบรื่นและขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว^{๒๔}

อย่างไรก็ตามการอธิบายสาเหตุที่ทำให้กระฎุมพีจำนวนมากเข้าสู่ “ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.๕” ก็ต้องเข้าใจความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปัจจัยอันสลับซับซ้อนที่ผลักดันให้คนเข้าสู่ลัทธิพิธีใหม่นี้ รวมทั้งบริบทของวัฒนธรรมทางความคิดและความรู้สึก แทนที่จะอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมอันสำคัญนี้ด้วย

กรอบของ “ราชาชาตินิยมใหม่” ที่เป็นผลมาจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาอย่างง่าย ๆ ซึ่งไม่ช่วยให้เข้าใจชนชั้นกลางและปัญหาของชนชั้นกลางไทยได้เท่าที่ควร

๖. ศ.ดร.ธงชัยนำข้อความจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของอาจารย์เตช บุนนาค เรื่องการปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๔๘ มาชี้ให้เห็นว่าข้อความในผลงานของอาจารย์เตชแสดงถึงการสมานทักสินะของ “เจ้ากรุงเทพฯ” (ซึ่งได้รับอิทธิพลจากทักสินะของนักล่าอาณานิคมยุโรปที่เชื่อว่าพวกเขาช่วยให้ประเทศอาณานิคมพ้นจากความป่าเถื่อนสู่ความศิวิไลซ์ มาอีกต่อหนึ่ง) ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงทำให้ “ราษฎรต่างได้รับการปลดปล่อยให้พ้นจากการเป็นทาสกึ่งทาส และทำให้เกิดความริเริ่มในการปกครองตน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ รัชกาลเสด็จประพาสต้น

เอง” (หน้า ๖๑)

ผู้เขียนเห็นว่าการวิเคราะห์ของ ศ.ดร.ธงชัยน่าจะคลาดเคลื่อน เพราะไม่น่าเป็นไปได้ว่า “เจ้ากรุงเทพฯ” ซึ่งต้องการรักษาระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ให้วัฒนาถาวรที่สุดนั้น จะเสนอทัศนะว่า “ราษฎร...เกิดความริเริ่มในการปกครองตนเอง” “เจ้ากรุงเทพฯ” น่าจะพยายามยืนยันว่าราษฎรยังไม่พร้อมที่จะปกครองตนเองมากกว่า เพื่อเป็นเหตุผลว่ายังไม่สมควรจะมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองทำนองเดียวกันกับปัญหาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ หลายคน ที่ต้องการรักษาโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจเอาไว้ ก็มักอ้างว่าประชาชนยังไม่พร้อมหรือยังไม่มีความรู้พอที่จะปกครองตนเองได้ เช่น จนถึง พ.ศ. ๒๕๓๑ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังยืนยันว่า “คนไทยในชนบทส่วนใหญ่เวลานี้ยังอยู่ในฐานะยากจน เมื่อจนก็โง่ และจะพูดโดยกลับกันว่า เพราะความโง่จึงต้องจน”^{๒๕} ด้วยทัศนะเช่นนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเสนอความเห็นหลายครั้งว่าควรให้ข้าราชการเป็นนายของประชาชน เพราะประชาชนนั้น “ยังไม่รู้ลึกในหน้าที่...อ่อนด้อยโลก...ขาดความรับผิดชอบ...อยู่ห่างไกลความเจริญ...ยากจน...ไม่มีผลประโยชน์ใดๆ ที่จะต้องรักษา ไม่มีความหวังใดๆ ในชีวิต...ขาดการศึกษา ขาดความเจนจัดต่อโลก...ไม่รู้ว่าตนเองนั้นต้องการอะไร...ข้าราชการ...จะต้องสั่งการให้ราษฎรทำตาม...คือต้องวางตัวเป็นนายของประชาชน มิฉะนั้นก็ไม่สามารถจะทำให้ราชการดำเนินไปได้โดยเรียบร้อย”^{๒๖}

ทัศนะที่มองว่าคนไทยโง่เช่นนี้ กลายเป็นเหตุผลที่ทรงพลังสำหรับการจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวบศูนย์อำนาจเอาไว้ที่ผู้นำสืบมา

๗. ศ.ดร.ธงชัยเขียนว่า “๒๐ กว่าปีที่ผ่านมามีกระแสประวัติศาสตร์ใดๆ ทำลายประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมใหม่เลย” (หน้า ๖๔)

ผู้เขียนเห็นว่า ถ้ามองประวัติศาสตร์แบบ “ราชาชาตินิยมใหม่” ว่าเกิดมานานแล้วและได้รับการสืบทอดปรับเปลี่ยนอย่างมีชีวิตชีวา โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นต้นมา (มิใช่เกิดจาก ๑๔ ตุลา ดังที่ ศ.ดร.ธงชัยเสนอ) ก็ จะเห็นถึงการท้าทายอย่างชัดเจน เช่น โจมหน้้าศักดินาไทย ของจิตร ภูมิศักดิ์ ไทยกึ่งเมืองขึ้น ของอรรถยุทธพรหม ส่วนในช่วง ๒๐ กว่าปีที่ผ่านมามีการทำลายแบบ “subtle” ซึ่ง ศ.ดร.ธงชัยมองไม่เห็น หรือตั้งใจที่จะไม่มอง เช่น ประวัติศาสตร์แบบที่มุ่งจะทำให้วัฒนธรรมชาวบ้านเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมแห่งชาติ (ที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เขียน) ประวัติศาสตร์ที่เน้นศักยภาพในการปรับตัวของประชาชน (ที่อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ อาจารย์อำนันท์ กาญจนพันธุ์ ฯลฯ เขียน) ประวัติศาสตร์ที่มองพระมหากษัตริย์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม มิใช่

มองพระมหากษัตริย์แบบมหาบุรุษ และยังเน้นว่าชาวจีนเป็นปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งทำให้การปฏิรูปประเทศรวมทั้งการปรับเปลี่ยนทางความคิดในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น ตลอดจนการเสนอภาพการเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีจากมุมมองใหม่ (ที่อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียน) หรือประวัติศาสตร์ที่เสนอว่าพระเจ้าอู่ทองทรงเป็นคนจีน (ที่อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เขียน) ฯลฯ ทั้งหมดนี้ผู้เขียนเห็นว่าเป็นกระแสประวัติศาสตร์ที่ทำลายประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมใหม่อย่างไม่อาจปฏิเสธได้

อนึ่งอิทธิพลของแนวคิด “ราชาชาตินิยมใหม่” ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่พระราชทานประชาธิปไตยให้คนไทยนั้น อาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ก็ได้ “ทำทลาย” มานาน ด้วยการวิเคราะห์ร่างรัฐธรรมนูญที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่างขึ้น ว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่อำนาจสูงสุดยังคงเป็นของพระมหากษัตริย์ อาจารย์นครินทร์ชี้ให้เห็นด้วยว่าผู้นำคณะราษฎรคือหลวงประดิษฐมนูธรรมตลอดจนปัญญาชนอีกหลายท่านได้ตระหนักเป็นอย่างดีถึงความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ ในความหมายของรัฐธรรมนูญที่เกิดจากประมุขของรัฐเป็นผู้ให้ กับรัฐธรรมนูญที่เกิดจากการตกลงระหว่างประมุขแห่งรัฐกับราษฎร^{๒๗} นอกจากนี้อาจารย์นครินทร์ยังแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน (มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๗) ด้วยว่า ภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเตรียมการพระราชทานรัฐธรรมนูญแต่คณะราษฎรชิงสุกก่อนห่ามนั้น ได้ถูกสร้างขึ้นมาในบริบททางการเมืองอย่างไร และ “กบฏบวรเดช” หรือการเคลื่อนไหวของ “คณะกู้บ้านกู้เมือง” นั้น อาจารย์นครินทร์ก็แสดงให้เห็นอย่างละเอียดชัดเจนว่ามีได้มีรากฐานมาจากความต้องการของฝ่าย “คณะกู้บ้านกู้เมือง” ที่จะให้เกิดการปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง^{๒๘}

นอกจากนี้บทความเรื่อง “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” ของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในหนังสือชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์ (ซึ่ง ศ.ดร.ธงชัยเป็นผู้เขียนคำนำ) ก็ “ทำทลาย” “ราชาชาตินิยมใหม่” เช่นกัน เพราะอาจารย์นิธิเสนอว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงล้มเหลวที่จะนำประชาธิปไตยมาสู่ประเทศไทยอย่างราบรื่น “แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงประสบความล้มเหลวที่จะปฏิรูประบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างราบรื่นต่างหาก”^{๒๙}

อนึ่ง ศ.ดร.ธงชัยเคยแสดงความเห็นว่าบทความเรื่อง “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” ของอาจารย์นิธินี้แสดงให้เห็นถึง “ความขัดแย้งในตัวตนเอง เพราะในบท

อุดม สีสวรรณ หรือ “ทรัพย์” ก่อนหน้านิติเพ็งชี้ให้เห็นชัยชนะอันงดงามของอนุสาวรีย์
..... จากยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์
และอิทธิพลของมโนทัศน์แบบเรียน ซึ่งเริ่มกันมาตั้งแต่สมัยดังกล่าว. หรือเราจะแยกพลังความสำเร็จของมโนทัศน์และวัฒนธรรม ออกจากความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงของระบบการเมืองเดียวกัน?”^{๓๐}

ผู้เขียนเห็นว่า ถ้าได้ศึกษาการสืบทอดและการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ “ราชาชาตินิยม” ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในการสร้าง “ความเป็นไทย” ในสมัยหลังการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ เพื่อรองรับโครงสร้างการเมืองที่ยังคงรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่ยังคงแบ่งคนเป็นลำดับชั้น และศึกษาบทบาทของ “พวกกษัตริย์นิยม” ในทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นต้น

มา ที่นิยามความหมายของพระมหากษัตริย์ในบริบททางการเมืองของไทยซึ่งมีการต่อสู้กันระหว่างหลายฝ่าย ก็จะทำให้ได้ไม่ยากเลยว่าเพราะเหตุใดมโนทัศน์และวัฒนธรรมจากยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงยังคงมีความสำคัญอย่างสูง แม้ว่าระบบการเมืองนั้นจะมีอายุเพียงประมาณ ๔๐ ปีเท่านั้น (พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๗๕) และจะไม่เข้าใจผิดด้วยว่า “ฝ่ายตรงกันข้ามกับเจ้ากรุงเทพฯ” ที่ไม่ตระหนักในพลังของประวัติศาสตร์ เป็นผู้สืบทอดประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมมาทั้งดุ้น และจะไม่วิเคราะห์อย่างผิดพลาดว่าราชาชาตินิยมใหม่เป็นผลมาจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา เพียงเหตุการณ์เดียว

๘. ศ.ดร.ธงชัยเสนอว่า “อุดมการณ์ราชาชาตินิยมใหม่ไม่สามารถช่วงชิงยึดครองความทรงจำแบบ ๑๔ ตุลา ได้ เพราะ ๑๔ ตุลา เป็นกำเนิดของกระแสสังคมนิยมที่ต่อสู้ปะทะกับราชาชาตินิยมทั้งเก่าใหม่อย่างเด็ดขาดยิ่งกว่ากระแสอื่น...อนุสาวรีย์จึงคาราคาซังมาเกือบ ๓๐ ปี...” (หน้า ๖๔)

ผู้เขียนรู้สึกประหลาดใจที่ ศ.ดร.ธงชัยกล่าวถึงพลังของอุดมการณ์ “ราชาชาตินิยมใหม่” ที่ครอบงำความคิดของกระฎุมพีไทย แต่ไม่ได้อธิบายว่ากระฎุมพีไทยซึ่งบูชา “ราชาชาตินิยมใหม่” อย่างสูง ถึงกับให้กำเนิดลัทธิเสด็จพ่อ ร.๕ และสมათานประวัติศาสตร์แบบ “ราชาชาตินิยมใหม่” อย่างเต็มทีนั้น เพราะเหตุใดจึงไม่เขียนประวัติศาสตร์ ๑๔ ตุลา ฉบับราชาชาตินิยมใหม่ขึ้นมา ศ.ดร.ธงชัยกลับยกปรากฏการณ์อีกอย่างหนึ่งขึ้นมาเป็นเหตุผล คือ “๑๔ ตุลา เป็นกำเนิดของกระแสสังคมนิยม” ทั้งๆ ที่กระฎุมพีผู้ “เขียน” ประวัติศาสตร์ ย่อมสามารถจะเลือกเน้นเฉพาะบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการนำประชาธิปไตยมาสู่สังคมไทย โดยไม่ต้องกล่าวถึงการที่ ๑๔ ตุลา เป็นต้นกำเนิดของกระแสสังคมนิยมเลยก็ได้ แต่การ “เขียน” ประวัติศาสตร์ ๑๔ ตุลา โดยกระฎุมพีไทย (ทั้งด้วยอนุสาวรีย์และด้วยงานเขียน) ก็ยังคงคาราคาซังเป็นเวลานาน

ดังนั้นความคาราคาซังในการ “เขียน” ประวัติศาสตร์ ๑๔ ตุลา จึงน่าจะอธิบายจากแง่มุมอื่น มิใช่อธิบายว่าเป็นเพราะ “อุดมการณ์ราชาชาตินิยมใหม่ไม่สามารถช่วงชิงยึดครองความทรงจำแบบ ๑๔ ตุลา ได้ เพราะ ๑๔ ตุลา เป็นกำเนิดของกระแสสังคมนิยม” เท่านั้น และคงจะต้องตระหนักด้วยว่า ความทรงจำว่า “๑๔ ตุลา เป็นกำเนิดของกระแสสังคมนิยม” นี้เป็นความทรงจำของ ศ.ดร.ธงชัยเองกับกระฎุมพีอื่นๆ จำนวนไม่มากนัก คงไม่ใช่ความทรงจำของกระฎุมพีส่วนใหญ่ที่ได้สมათาน “ราชาชาตินิยมใหม่” เอาไว้ ความคาราคาซังในการ “เขียน” ประวัติศาสตร์ ๑๔ ตุลา จึงเป็นผลมาจากการต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างกระฎุมพีที่มีทัศนคติแตกต่างกัน ซึ่งแม้ว่าฝ่าย “ราชาชาตินิยมใหม่” จะมี

อิทธิพลมากกว่า แต่ก็เป็นฝ่ายที่ไม่เห็นความสำคัญของประชาธิปไตยมากพอที่จะพยายามสถาปนาประวัติศาสตร์ ๑๔ ตุลา ฉบับราชาชาตินิยมใหม่ให้แข็งแกร่ง ความทรงจำของกรรมพิส่วนใหญ่น่าจะเน้นไปที่บทบาทของพระมหากษัตริย์ในการที่ทรงช่วยให้เหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ยุติลงด้วยดี ซึ่งหมายถึงความสำเร็จในการขจัดผู้ปกครองที่ละเมิดศีลธรรมของผู้นำแบบไทย และการนำระเบียบกับความสงบสุขในสังคมไทยกลับคืนมา (สำหรับกรรมพิส่วนใหญ่นี้ ผู้เขียนสงสัยว่าความทรงจำเช่นนี้ อาจจะแจ่มชัดยิ่งกว่าความทรงจำเรื่อง “พระราชทานประชาธิปไตย” เสียอีก และกรรมพิเหล่านี้ย่อมจะกตัญญูต่อใครก็ตามที่ช่วยปราบปรามคอมมิวนิสต์ลงไป รวมทั้งยอมรับการใช้ความรุนแรงในการปราบปรามผู้ที่พวกเขาคือว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ในทุกกรณี นอกจากนี้กรรมพิส่วนใหญ่ยังนิยมชมชอบ “ผู้นำแบบไทย” เสมอมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันอีกด้วย)

ผู้เขียนอยากตั้งข้อสังเกตด้วยว่า “ฝ่ายซ้าย” ให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อบทบาทของพระมหากษัตริย์ในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา เช่น จรัส ดิษฐากิษย์ ยอมรับว่า “พระเจ้าอยู่หัวเป็นเหตุผลหนุนช่วยให้การต่อสู้ได้รับชัยชนะเนื่องจากเป็นขวัญให้แก่วัยรุ่นนักศึกษา และทำให้เผด็จการ ต้องยับยั้ง

ซึ่งใจในการปราบปราม โดยทำให้การขัดแย้งในคณะรัฐบาลและฝ่ายทหารถึงขั้นแตกหัก”^{๓๑} และในการสัมภาษณ์ ณ ฐานที่มั่นนานเหนือใน พ.ศ. ๒๕๒๑ ก็มีการวิเคราะห์ถึง “บทบาทกษัตริย์ในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม”^{๓๒} ทั้งนี้คงเป็นเพราะ “ฝ่ายซ้าย” เห็นว่า ความเข้าใจที่ “ถูกต้อง” ในเรื่องนี้มีความสำคัญต่อการกำหนดยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการปฏิบัติ แต่สำหรับสังคมทั่วไปแล้ว แม้ว่าในขณะเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา พระมหากษัตริย์จะทรงมีความชอบธรรมในการ “หนุนช่วย” ขบวนการนักศึกษา เพราะสังคมรับรู้ผู้นำประเทศละเมิด “ความเป็นไทย” แต่โดยทั่วไปแล้วเมื่อมองจากวิถีคิด “แบบไทย” การเกี่ยวข้องกับการเมืองเป็นเรื่องไม่ถูกต้อง แม้แต่ “ผู้นำแบบไทย” ที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยอุดมคติแล้วก็จะไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง แต่อยู่เหนือการเมือง การดำรงตำแหน่งผู้นำประเทศเป็นเรื่องของการเสียสละความสุขส่วนตัวมาทำหน้าที่รับใช้ชาติบ้านเมือง มิใช่การเล่นการเมืองเพื่อจะมีอำนาจ^{๓๓} ดังนั้นการที่จะเขียนประวัติศาสตร์ “การเมือง” (จะด้วยการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือด้วยอนุสาวรีย์ก็ตาม) โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเกี่ยวข้องด้วยนั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ สำหรับกรรมพิไทยที่สมათานอุดม ภาพนี้ของเหตุการณ์ การณ์ “ราชาชาตินิยม” ไม่ว่าจะแบบ “๑๔ ตุลาคม”

ใหม่หรือแบบเก่าก็ตาม

๙. ประเด็น “จักรวรรดินิยมสยาม” ของ ศ.ดร. ธงชัย

ประเด็น “จักรวรรดินิยมสยาม” ที่ ศ.ดร.ธงชัยเสนอ ผู้เขียนเห็นว่ามิใช่ประเด็นใหม่ แต่เป็นความรู้เก่าแก่ของวงวิชาการไทย เช่น อาจารย์สุเทพ สุนทรภัสส์ ได้พูดถึง “อาณานิคมภายใน” กรณีภาคอีสานมานานกว่า ๒๐ ปีแล้ว และวงการมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ก็พูดถึงการที่จักรวรรดินิยมสยามขยายอำนาจเข้ามาจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นต่างๆ และบางคนก็กล่าวครอบคลุมนไปถึงปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นมาในรูปของการเกิดกบฏ รวมทั้งกรณีของครูบาศรีวิชัย โดยมีนักวิชาการจำนวนไม่น้อยที่มีได้เน้นตามทัศนะของเจ้ากรุงเทพฯ ที่ว่า การขยายอำนาจของรัฐบาลสยามเข้ามามีการจัดการปัญหาภายในได้ช่วยนำระเบียบและความสงบสุขกลับคืนมา แม้แต่นักวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือบางท่านเมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้วก็มองวรรณกรรมพื้นบ้านในแง่ของการต่อต้านอำนาจของจักรวรรดินิยมสยาม เช่น อาจารย์สุริยสิงห์สำรวม จิมพะเนา ซึ่งศึกษาเพลงขอเก็บนกในล้านนา เป็นต้น ดังนั้นถึงแม้ว่า “เจ้ากรุงเทพฯ” จะได้ “อำพราง” ความเป็นจักรวรรดินิยมของตนเอาไว้ในประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม แต่ก็ได้นักวิชาการจำนวนไม่น้อยมองทะลุการอำพรางดังกล่าว ก่อนหน้าที่ ศ.ดร.ธงชัยจะเขียนวิทยานิพนธ์และบทความของท่านเป็นเวลานานหลายปี

๑๐. Genealogy ของ ศ.ดร.ธงชัย

ผู้เขียนนำเอาคำ Genealogy มาใช้แบบเล่นๆ เท่านั้น ที่จริงแล้วผู้เขียนอยากจะวิเคราะห์ที่มาของปัญหาที่มีอยู่ในบทความของ ศ.ดร.ธงชัย ซึ่งผู้เขียนประมวลว่าเกิดจากสาเหตุหลักๆ ๓-๔ ประการ ดังนี้

๑. ศ.ดร.ธงชัยอาศัยแนวคิดทฤษฎีฝรั่งในการสร้างคำถามและกรอบความคิด แล้วเลือกเหตุการณ์และข้อมูลที่เคยผ่านตามาในอดีตมาใส่ในกรอบความคิดที่สร้างขึ้น โดยละเลยการศึกษาข้อมูลอย่างละเอียด ซึ่งน่าจะเป็นเพราะไม่เห็นความสำคัญของการสังเคราะห์ “ความจริง” จากข้อมูลที่สำคัญก็คือ ศ.ดร.ธงชัยปฏิเสธการมองประวัติศาสตร์ในเชิงวิวัฒนาการ (อันเกิดจากอิทธิพลทางความคิดของมิเชล ฟูโก) แต่เชื่อในเรื่องความคิดหนึ่ง หรือความรู้หนึ่ง เข้าไป “แทนที่” ความคิดหรือความรู้ที่ชุดหนึ่งอย่างทันทีทันใด ทำให้มองไม่เห็นการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของความคิดหรือความรู้ในบริบททางสังคม และยังดูหมิ่นวิธีคิดแบบวิวัฒนาการอีกด้วย ทั้งๆ ที่ในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยนั้นยังคงมีความสืบเนื่องอย่างสูง เมื่อวกกลับมาที่ ศ.ดร.ธงชัยมีทัศนะ (เนื่องจากอิทธิพลฝรั่งเช่นกัน) ว่าประวัติศาสตร์เป็นกิจกรรมทางปัญญาและเป็นแรงของการสร้าง plot ทำให้ ศ.ดร.ธงชัย

“เล่น” กับการเขียนประวัติศาสตร์ เพราะถึงอย่างไร “ความจริง” ก็เป็นสิ่งที่ไม่ได้มีอยู่แล้ว การเคารพหรือเคร่งครัดในความถูกต้องของข้อมูลจึงเป็นเรื่องที่เกินความจำเป็น จุดมุ่งหมายหลักของประวัติศาสตร์ในทัศนะของ ศ.ดร.ธงชัยเป็นเรื่องของการลบล้างปัญหาให้แหลมคมหรือพัฒนาวิจรรณญาณของปัจเจกชนเท่านั้น ไม่รวมไปถึงการหาทางทำความเข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมอย่างลึกซึ้ง เพื่อจะนำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบแต่อย่างใด

๒. ศ.ดร.ธงชัยอาศัยลีลาการเขียนและสำนวนโวหารที่ทำให้ผู้อ่านสนุก เข้าใจ และสะใจ ในการปรุงแต่งประเด็นธรรมดาๆ ให้กลายเป็นงานเขียนที่เสนอแง่มุมอันสลับซับซ้อนขึ้นมา มีเสน่ห์แก่ผู้อ่านทุกคน รวมทั้งแก่ผู้เขียนบทวิพากษ์นี้ด้วย

๓. ศ.ดร.ธงชัยอาศัยสถานะศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยฝรั่งในการเขียนแบบวางตนเป็นผู้เดียวที่เข้าถึงสัจจะ และแสดงสัจจะให้ปรากฏ เพื่อจะปลดปล่อยคนไทยให้หลุดพ้นจากอวิชชา ทว่าที่เช่นนี้ปรากฏในการเขียนและการบรรยายแทบทุกเรื่อง (อาจจะโดยไม่รู้ตัวก็เป็นได้)

๔. เล่นกับบทความความหลายเรื่องของ ศ.ดร.ธงชัยอาจจะอยู่ที่การเสนอในทัศนะที่ชัดเจน แต่ไม่ได้พิสูจน์ในทัศนะที่เสนออย่างละเอียด เพราะผลงานที่เขียนอย่างละเอียดส่วนใหญ่มักจะน่าเบื่อ หลายข้อความในบทความถูกเสนอโดยปราศจากการขยายความว่าเป็นอย่างไร เช่น “ระเบียบสังคมแบบราชาชาตินิยม” ที่ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมทั้งเก่าใหม่ค้ำจุนอยู่ (หน้า ๖๔-๖๕) ศ.ดร.ธงชัยเขียนไว้โดยมิได้อธิบายว่าระเบียบสังคมแบบราชาชาตินิยมเป็นอย่างไร และราชาชาตินิยมค้ำจุนระเบียบสังคมนั้นอย่างไร หรือการวิจารณ์วงวิชาการไทยว่าใช้ประวัติศาสตร์ตอกย้ำ “สัจจะอันจริงแท้แน่นอน” ซึ่งทุกคนรู้อยู่แล้ว ซึ่งทำให้ประวัติศาสตร์เป็นเพียงยากล่อมประสาท (หน้า ๖๔) ก็เป็นการแสดงความดูหมิ่นนักประวัติศาสตร์โดยมิได้พิสูจน์อย่างเพียงพอ ซึ่งไม่เป็นธรรมแก่วงวิชาการไทยเป็นอย่างยิ่ง

อันที่จริงแม้แต่นักประวัติศาสตร์ชาตินิยมก็ประกาศว่าประวัติศาสตร์มิใช่ “สัจจะอันจริงแท้แน่นอน” กล่าวคือเป็นเวลาหลายสิบปีมาแล้วที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวว่า การเขียนประวัติศาสตร์เป็นการสร้างสมมุติสัจจะ (assumed truth) ซึ่งสามารถจะเลือกเหตุการณ์อะไรก็ได้มายืนยันความถูกต้องของประเด็นที่ผู้เขียนประวัติศาสตร์เสนอ เพราะในอดีตที่ผ่านมา มีเหตุการณ์เกิดขึ้นมากมายนับไม่ถ้วน (เช่น อยากจะบอกว่าความรักชาติเป็นสิ่งที่ดี ก็จะสามารถหาเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มายืนยันได้ หรือจะบอกว่าไม่ดีก็สามารถหาเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มายืนยันได้เช่นกัน) แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ชี้ให้เห็นว่าสำหรับปวงชนแล้ว สมมุติสัจจะนั้นมี

ความสำคัญทั้งแก่ปัจเจกบุคคลและส่วนรวม ส่วนหลวงวิจิตรวาทการก็กล่าวว่านักประวัติศาสตร์เป็นยิ่งกว่าพระเจ้า เพราะพระเจ้าเปลี่ยนอดีตไม่ได้ แต่นักประวัติศาสตร์สามารถเปลี่ยนอดีตได้

สำหรับนักวิชาการประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน ผู้เขียนสงสัยว่าจะมีใครบ้างหรือไม่ที่ไม่เคยถูกสอนว่าการเขียนประวัติศาสตร์มีอคติทั้งของบุคคลและของยุคสมัย และการอ่านงานเขียนทางประวัติศาสตร์จะต้องตระหนักถึงอคติ (หรือมุมมอง) ของผู้เขียนอยู่เสมอ (ทั้งนี้โดยที่ไม่จำเป็นจะต้องได้รับอิทธิพลจากวิธีคิดแบบหลังสมัยใหม่แม้แต่น้อย) ดูเหมือนว่า ศ.ดร.ธงชัยจะวิจารณ์ประวัติศาสตร์ฉบับทางการหรือประวัติศาสตร์ในแบบเรียนที่ถูกใช้เพื่อปลูกฝังอุดมการณ์รัฐ ซึ่งทำให้ประวัติศาสตร์แบบที่ ศ.ดร.ธงชัยเรียกว่า “ราชาชาตินิยม” ยังคงมีอิทธิพลอย่างสูงในสังคมไทย แต่ ศ.ดร.ธงชัยกลับเน้นว่าประวัติศาสตร์ที่นักวิชาการเขียนก็ยังคงตกอ่า “ล้าจะอันจริงแท้แน่นอน” ตามอุดมการณ์ราชาชาตินิยมใหม่ตลอดมา ซึ่งเป็นการวิพากษ์วิจารณ์ที่ผิดฝาผิดตัว

ผู้เขียนอยากจะเน้นว่า หากจะ “รื้อสร้าง” ความทรงจำของคนไทยแล้ว วิธีที่ดีที่สุดสำหรับนักวิชาการน่าจะเป็นการทำให้เห็นว่า ความทรงจำเดิมนั้น ถูกสร้างขึ้นมากในบริบทใด หรือเพื่อตอบสนองต่อปัญหาใดในอดีต ในปัจจุบันปัญหาลำคัญๆ ที่เราเผชิญอยู่คืออะไร (เช่น หากมอง “เอกราช” ในความหมายเชิงสัมบูรณ์ เหมือนที่ ศ.ดร.ธงชัยมอง มิใช่มองเชิงสัมพัทธ์แล้ว ก็จะได้เห็นได้ชัดว่าในยุคโลกาภิวัตน์นี้ ไทยสูญเสียเอกราชยิ่งกว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เสียอีก และความไม่เป็นธรรมในสังคมปัจจุบันก็มีอยู่อย่างสูง) ในภาวะเช่นนี้เราควรจะ “รู้จักตัวเอง” ในแง่ใด หรือนิยามตัวเองใหม่อย่างไร จึงจะทำให้เรามีศักยภาพที่จะเผชิญปัจจุบันและอนาคตได้ดีขึ้น และผู้เขียนใคร่ขอเน้นด้วยว่าในทัศนะของผู้เขียน การ “รื้อ” ความทรงจำเดิมนั้น ไม่ได้หมายถึงการรื้อเพื่อทำลายลงไปอย่างสิ้นเชิง แต่เพื่อจะสามารถเลือกเอาส่วนดีหรือส่วนที่ยังคงมีความสำคัญต่อสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคตมานิยามความหมายใหม่ เพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่เราจะร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นต่อไปด้วย

ผู้เขียนขอย้ำอีกครั้งว่า แม้ว่ากรณี ๖ ตุลา จะโทษอิทธิพลของแนวคิด “ราชาชาตินิยมใหม่” ได้มาก แต่การที่มีคนถูกฆ่าตาย ๒,๕๐๐ คน ในกรณียาบ้า กรณีความขัดแย้งรุนแรงในภาคใต้ปัจจุบัน และกรณีที่เกิดความรุนแรงในทุกระดับของสังคม รวมทั้งปัญหาความยากจนซึ่งทำร้ายคนไทยจำนวนมากอย่างรุนแรง จำเป็นจะต้องอธิบายด้วยประวัติศาสตร์การนิยาม “ความเป็นไทย” ที่ครอบคลุมกว้างขวาง

กว่าเรื่อง “ราชาชาตินิยมใหม่” เป็นอันมาก มิฉะนั้นก็จะไม่สามารถเข้าใจความซับซ้อนของ “โครงสร้างความรุนแรง” ได้เลย และแม้ว่าจะได้ “รื้อ” การครอบงำของประวัติศาสตร์ “ราชาชาตินิยมใหม่” ได้สำเร็จแล้ว ก็ไม่ผู้จะมีประโยชน์อะไรนัก เพราะรากฐานของ “ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง” มิได้อยู่ที่ประวัติศาสตร์ “ราชาชาตินิยมใหม่” โดยๆ แม้แต่วิจารณ์ญาณก็คงจะไม่เกิดสักเท่าใดนัก หากส่วนอื่นๆ ของ “ความเป็นไทย” ยังไม่ถูก “รื้อ” แล้วนิยามความหมายใหม่ พร้อมกันไปกับการปฏิรูประบบเศรษฐกิจให้เกิดความเสมอภาคมากขึ้น และปฏิรูปการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

ผู้เขียนหวังว่าบทวิพากษ์นี้คงทำให้เห็นได้ว่า มโนทัศน์ “ราชาชาตินิยม” ที่ ศ.ดร.ธงชัยเสนอ แม้ว่าดูน่าสนใจ เพราะคำหลายคำ วลีหลายวลี ประโยคหลายประโยค ที่ ศ.ดร.ธงชัยประดิษฐ์ขึ้นมา เช่น “ราชาชาตินิยม” “อาณานิคมอำพราง” “ความรู้ทางประวัติศาสตร์แบบคัมภีร์” หรือ “ทุกเหลี่ยมมุมของประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม...ที่ค้นพบ จะสร้างความตึงต่าปลาบปลื้มไม่รู้จัก” ฯลฯ ล้วนเป็นคำวลี และประโยคที่มีความงามทางภาษา และทำให้มโนทัศน์ที่ ศ.ดร.ธงชัยเสนอมีความอลังการ ในขณะที่ลีลาการเขียนทำให้รู้สึกว่าเป็นการเล่นความคิดที่สลับซับซ้อน แต่แท้ที่จริงแล้วสิ่งที่ ศ.ดร.ธงชัยกล่าวถึง ก็คือการครอบงำของแนวคิดชาตินิยมที่เน้นความสำคัญสูงสุดของพระมหากษัตริย์ต่อชาติไทย ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีผู้อื่นศึกษาไว้แล้วมากมายนั่นเอง ศ.ดร.ธงชัยเพียงแต่ทำให้แปลกใหม่ด้วยภาษา และด้วยการแบ่งออกเป็น “ราชาชาตินิยมเก่า” กับ “ราชาชาตินิยมใหม่” เท่านั้น ปัจจัยสำคัญแห่งความบกพร่องของมโนทัศน์ “ราชาชาตินิยม” ที่ ศ.ดร.ธงชัยเสนอ เกิดจากการที่ ศ.ดร.ธงชัยละเลยการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขปัจจัยอันซับซ้อนภายในสังคมไทย และมีได้ศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวางเพียงพอ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดในแทบทุกประเด็น

มโนทัศน์ “ราชาชาตินิยม” จึงไม่สามารถจะอธิบายอะไรได้อย่างลุ่มลึกเลย ซึ่งนับว่าน่าเสียดาย

เชิงอรรถ

๑. Thongchai Winichakul, “Asian Identities : A Post-Colonial Misnomer” Paper presented for the conference on “Asian Identities in the Age of Globalization” Waseda University : Tokyo, Japan, December 7-8 2003.

๒. Thongchai Winichakul, *Siam Mapped : A History of the Geobody of a Nation*. University of Hawaii Press, 1994.

๓. นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.

๔. โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์. สมเด็จพระมหาพรตราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๖. และ Saichol Sattayanurak. “Intellectual and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State” *Journal of the Siam Society*. 90, 1 & 2 (2002) : 101-124.

๕. ผู้เขียนวิเคราะห์ปัญหาเหล่านี้ รวมทั้งอธิบายปรากฏการณ์ระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๑๖ ถึงเดือนตุลาคม ๒๕๑๙ อย่างละเอียด โดยเน้นประเด็นความคับแค้นของความเป็นไทยกระแสหลัก, วิกฤติอัตลักษณ์ไทย, วิกฤติอัตลักษณ์ลูกจีน ฯลฯ ในรายงานการวิจัยเรื่อง “การเมืองไทยและการนิยาม ‘ความเป็นไทย’ โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช” ซึ่งอยู่ในระหว่างการปรับปรุงแก้ไขร่างแรก

๖. โปรดดู ทักษิณ เจริญเศียรณ. การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. แปลโดย พรรณี จักรพลกรัณ, ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖, หน้า ๓๖๐-๔๓๒. และสายชล สัตยานุรักษ์. การเมืองไทยและการนิยาม ‘ความเป็นไทย’ โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช.

๗. สายชล สัตยานุรักษ์. สมเด็จพระมหาพรตราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม. หน้า ๑๔๒-๑๔๕.

๘. คำปราศรัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในโอกาสปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. ๒๔๙๔. อ้างใน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. “คำปราศรัยที่น่าฟัง” (สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ๒๔ ตุลาคม ๒๔๙๔ ใน คึกฤทธิ์วิจารณ์. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๕, หน้า ๑๕๖-๑๕๗).

๙. เกรียงศักดิ์ เซชูพัฒน์วนิช. แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า ๔๖-๕๙ และหน้า ๑๐๘.

๑๐. ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. สี่แผ่นดิน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕, หน้า ๖๔๕.

๑๑. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๗.

๑๒. ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. “สังคมสมัยอยุธยา” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖, หน้า ๕๙. (บทความนี้เป็นปาฐกถาแสดง ณ หอสมุดแห่งชาติ ๑๖ เมษายน ๒๕๑๐)

๑๓. พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. “เรื่องบรมราชาภิเษก” ใน ชุมนุมพระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมนักเขียนแห่งประเทศไทย, ๒๕๐๗, หน้า ๒๗๑-๒๗๒.

๑๔. พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. “พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ใน ชุมนุมพระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. หน้า ๒๐.

๑๕. นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. “ระบอบรัฐธรรมนูญของจอมพล ป. พิบูลสงคราม : การก่อรูปของแนวความคิดและความหมายทางการเมือง” ใน ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม ๒๔๗๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ฟาเดียวกัน, ๒๕๔๖, หน้า ๓๖๒-๔๐๓. และสายชล สัตยานุรักษ์. ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยหลวงวิจิตรวาทการ. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.

๑๖. โปรดดูรายละเอียดใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงพุทธศักราช ๒๔๗๕. พิมพ์

ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

๑๗. Saichol Sattayanurak. “Intellectual and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State” *Journal of the Siam Society*. 90, 1 & 2 (2002) : 114.

๑๘. โปรดดูรายละเอียดใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงพุทธศักราช ๒๔๗๕. หน้า ๑๖๒.

๑๙. ทักษิณ เจริญเศียรณ. การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. หน้า ๔๔๒.

๒๐. โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๘. และอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงพุทธศักราช ๒๔๗๕.

๒๑. โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์. สมเด็จพระมหาพรตราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม. หน้า ๓๑.

๒๒. โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์. สมเด็จพระมหาพรตราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม. หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

๒๓. นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ลัทธิเสด็จพ่อ ร.๕” ศิลปวัฒนธรรม. ๑๔, ๑๐ (สิงหาคม ๒๕๓๖).

๒๔. ผู้เขียนขอขอบพระคุณอาจารย์เกษียร เตชะพีระ ที่ชี้ให้เห็นประเด็นอันสำคัญนี้

๒๕. ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. ชวนข้าพเจ้ามาอ่านใหม่. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, ๒๕๔๓, หน้า ๑๒๐.

๒๖. ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. “นายข้าราชการ” (รายการวิทยุเพื่อนนอน ๒๒ มกราคม ๒๕๐๖) ใน คึกฤทธิ์กับสังคมเมืองไทย. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๑๐, หน้า ๙๗-๑๐๐.

๒๗. นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ ๖๐ ปี ประชาธิปไตย, ๒๕๓๕, หน้า ๑๔๖-๑๔๗ และหน้า ๒๔๖-๒๔๗.

๒๘. นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. “กบฏบวรเดช : การเมืองของประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ของการเมือง” ใน ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม ๒๔๗๕. หน้า ๒๖๔-๓๑๗.

๒๙. นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” ใน ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๘, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

๓๐. ธงชัย วินิจจะกุล. “ชาติไทย, เมืองไทย และนิธิ เอียวศรีวงศ์” ใน ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์. หน้า (๒๖-๒๗).

๓๑. กองบรรณาธิการ. “การวิเคราะห์ ๑๔ ตุลา ในสถานการณ์สู้รบที่ปฏิวัติ” ฟาเดียวกัน. ๑, ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๖) : ๑๗๔.

๓๒. บันทึกรายงานสรุปผลการสัมมนา สรุป วิเคราะห์ และประเมินกรณี ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖. ฟาเดียวกัน. ๑, ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๖) : ๑๙๕.

๓๓. ผู้มีบทบาทสำคัญในการนิยาม “ผู้นำแบบไทย” และ “การปกครองแบบไทย” คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ส่วนผู้ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการแสดงบทบาทผู้นำแบบไทยคือพลเอกเปรม ติณสูลานนท์

“ความเป็นไทย” กับวิกฤตมนุษยศาสตร์

สายชล สัตยานุรักษ์

บทความนี้มองมนุษยศาสตร์ไทยในแง่ร้าย มิได้หมายความว่า ไม่มีความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น หรือผู้เขียนมองไม่เห็นด้านที่ดีขึ้น แต่ด้านที่ดีขึ้นนั้นเป็นผลงานของนักมนุษยศาสตร์ส่วนน้อย ทำให้ความรู้ทางมนุษยศาสตร์ไทยยังมีพลังไม่เพียงพอที่จะตอบสนองต่อชีวิตคนไทยและสังคมไทย ในมิติที่เกี่ยวข้องกับ “ปัญญา” “จิตใจ” และ “อารมณ์ความรู้สึก” ขณะเดียวกันความรู้ทางมนุษยศาสตร์จำนวนมากที่ได้รับการสร้างขึ้นในหลายทศวรรษที่ผ่านมา ยังเป็นส่วนหนึ่งที่จรรโลงโครงสร้างความรุนแรงในสังคมไทย เนื่องจากการสร้างขึ้นด้วยวิธีคิดที่มาจากมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กระแสหลัก¹ ผู้เขียนจึงเห็นว่า การสร้างความรู้ทางมนุษยศาสตร์มีปัญหามากในระดับที่สามารถเรียกได้ว่า “วิกฤตมนุษยศาสตร์”

ก่อนจะกล่าวถึง “ความเป็นไทย” กับวิกฤตมนุษยศาสตร์ ผู้เขียนขอสรุปที่มาและความหมายของ “ความเป็นไทย” กระแสหลัก โดยสังเขป

ที่มาของการนิยามหรือการสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก ก็คือความจำเป็นและความต้องการของชนชั้นนำตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่จะจรรโลงโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ และโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ให้คนแต่ละชั้นมีสิทธิและหน้าที่แตกต่างกัน ในสภาวะการณ์ที่อุดมการณ์แบบธรรมิกราชาธิราชเริ่มหมดพลัง ระบบไพร่และทาสที่เคยเป็นกลไกสำคัญในการจัดระเบียบสังคมกำลังสลายตัวลงจากการเข้ามาของทุนนิยม ในขณะที่เกิด “ชนชั้นกลาง” ทั้งในและนอกกระบวนการ ซึ่งเริ่มสำนึกและเผยแพร่ความคิด “ชาตินิยม” ที่เห็นว่า “ชาติ” เป็นของประชาชน²

¹ โปรดดู ประเด็น “ความเป็นไทย” ที่ทำให้เกิด “โครงสร้างความรุนแรง” ใน สายชล สัตยานุรักษ์, “การสร้าง ‘ความเป็นไทย’ กระแสหลัก และ ‘ความจริง’ ที่ ‘ความเป็นไทย’ สร้าง” ฟ้าเดียวกัน 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548): 40-67. และ เกษียร เตชะพีระ “บทวิจารณ์การสร้าง ‘ความเป็นไทย’ กระแสหลักฯ” ฟ้าเดียวกัน 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548): 68-81.

² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ” รัฐศาสตร์สาร 21, 3 (2542): 1-104.

การสร้าง “ความเป็นไทย” จึงเริ่มต้นในช่วงเวลาที่ชนชั้นนำพยายามสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็น “ชุมชนในจินตนาการ” ของชาวสยาม โดยทำให้มันในทัศนะที่ชนชั้นนำสถาปนาขึ้นมา มีอำนาจครอบงำเหนือความคิดที่เสนอโดยคนกลุ่มอื่น ๆ ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะทำให้ชาวสยามผูกพันกับ “ชาติไทย” แบบที่ชนชั้นนำนิยม แทน “ชุมชน” ทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมเล็ก ๆ ที่ชาวสยามได้เคยผูกพันใกล้ชิดมาก่อน เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การนำของ “พระมหากษัตริย์แห่งชาติ” และมี “วัฒนธรรมแห่งชาติ” ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นั่นคือ “วัฒนธรรมไทย” ที่จะช่วยจรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มีความมั่นคงและยั่งยืน และเพื่อให้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

“ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมที่ชนชั้นนำสร้างขึ้นนี้ เป็นผลมาจากการตัดสินใจว่าจะเลือกสรรและจัดการอย่างไรกับวัฒนธรรมเดิมของรัฐแบบราชาธิราชที่ตกทอดมา ในขณะที่วัฒนธรรมใหม่จากตะวันตกขยายอิทธิพลไปทั่วโลก ซึ่งปรากฏว่า ชนชั้นนำได้เลือกที่จะรับเอาความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีจากตะวันตก เพื่อใช้เป็นกลไกอำนาจรัฐ และเพื่อช่วยยืนยันในความสำเร็จ (คือความเจริญของบ้านเมือง) อันเกิดจากการปกครองแบบไทย ขณะเดียวกันก็เลือกรักษา “วัฒนธรรมไทย” หรือ “ความเป็นไทยทางจิตใจ” เอาไว้ เพราะจะช่วยจรรโลงสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ที่ “เจ้า” มีความชอบธรรมในการมีอำนาจเหนือคนชั้นอื่น ๆ ทั้งนี้โดยเลือกสรรบางส่วนจากศิลปะ พิธีกรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมเท่าที่จำเป็น แล้วนิยามความหมายใหม่ พร้อมกับสร้าง “วัฒนธรรมใหม่” บางอย่าง แล้วทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “ความเป็นไทย”

สาระสำคัญของวิถีคิดในกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สร้างขึ้น และปัญญาชนในยุคหลังทำการสืบทอดต่อมา ก็คือวิถีคิดที่ว่า “ความเป็นไทย” ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” คือก่อปรไปด้วยระเบียบ ความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า

หัวใจของ “ความเป็นไทย” ได้แก่ “พระมหากษัตริย์” และ “พุทธศาสนา” ซึ่งทั้งสองสถาบันได้รับการนิยามความหมายใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางการเมืองและทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเน้นให้ “พระมหากษัตริย์” มีความสำคัญเหนือ “พุทธศาสนา” นอกจากจะทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ “พุทธศาสนา” แล้ว “พุทธศาสนา” ยังได้รับการตีความใหม่และการจัดการใหม่เพื่อให้เป็นคุณประโยชน์ต่อ “ชาติไทย” ที่มี “พระมหากษัตริย์” ทรงเป็นผู้นำสูงสุด

จารึกหลักที่ 1 เป็นที่มาของมโนทัศน์ “ความเป็นไทย” ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” ไม่ว่าจารึกหลักนี้จะสร้างโดยใครและเมื่อใดก็ตาม แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้ความคิดที่อยู่ในจารึกนี้เป็นที่รับรู้แพร่หลาย และกลายเป็นมโนทัศน์ที่ปัญญาชนในยุคต่อมาจะใช้ในการสถาปนาความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” นั่นคือความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงทำการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ทรงยึดมั่นในธรรมะของพุทธศาสนา ทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชน ทรงรับรองกรรมสิทธิ์เอกชนและเปิดให้มีการค้าเสรี ทรงอำนวยความสะดวกแก่คนทุกชั้น ทรงดูแลและสั่งสอนให้ทุกคนประพฤติธรรม และทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาด้วยประการต่าง ๆ อันทำให้คนทุกชั้นมีศีลธรรม ส่งผลให้สังคมมีระเบียบ ความสงบ สุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า “การปกครองแบบไทย” จึงทำให้ “เมืองไทยนี้ดี”

มโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ได้รับการสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีการขยายความ ตีความใหม่ และปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายให้สอดคล้องกับบริบททางการเมือง-สังคม-วัฒนธรรมในหลายสมัย ทำให้มโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ยังคงมีพลังและมีชีวิตชีวาอยู่เสมอ แม้ว่าสังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงไปมากในระยะหลัง เพราะมโนทัศน์นี้กำหนดวิธีคิดของคนไทยตลอดมา คือเป็นกระบวนทัศน์ในการอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ การหาทางออกจากปัญหา ตลอดจนการเลือกแนวทางพัฒนาประเทศด้วย

ในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จนถึงสิ้นสงครามโลก กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์และหลวงวิจิตรวาทการ ได้พยายามปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ไปไม่น้อย แต่ในทศวรรษ 2490 เมื่อคณะราษฎรหมดอำนาจ อุดมการณ์จากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ได้รับการเลือกสรรเพื่อนำมาปรับใช้อย่างเข้มข้นอีกครั้ง ดังนั้น กรอบโครงหลักทางความคิดจึงดำรงอยู่อย่างมั่นคง แม้แต่อุดมการณ์ของฝ่ายซ้ายซึ่งท้าทายมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ดังกล่าวอย่างรุนแรง ก็ไม่อาจเอาชนะได้

ชัยชนะของมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เกิดจากหลายปัจจัย แต่ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความสามารถของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ได้สร้างผลงานจำนวนมากเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ให้มีพลวัตอย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง รวมทั้งสามารถตอบโต้ความคิดแบบ “ซ้ายเก่า” และ “ซ้ายใหม่” ได้อย่างมีพลัง ทำให้ความหมายของ “ความเป็นไทย” แบบที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยาม มีพลังสูงในรัฐไทยและสังคมไทยตลอดมา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ประสบความสำเร็จในการทำให้คนไทยเชื่อว่า หัวใจของ “ความเป็นไทย” คือพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาทำให้เมืองไทยนี้ดี เพราะเป็นแหล่งที่มาของ วัฒนธรรมไทยอันสูงส่ง ดั่งงาม เต็มไปด้วยคุณค่า ไม่ว่าจะเป็น วรรณคดีไทย ภาษาไทย ศิลปะไทย ศิลธรรมไทย มารยาทไทย การปกครองแบบไทย ฯลฯ ถึงแม้ว่าสังคมไทยจะมีการแบ่งชนชั้น แต่ก็มิได้แบ่งอย่างตายตัว และศีลธรรมของพุทธศาสนาส่งผลให้คนต่างชั้นกันมีความสัมพันธ์กันโดยปราศจากการกีดกัน ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา และรัฐไทยก็เป็นรัฐที่เมตตา

หลายทศวรรษที่ผ่านมา หากอ่านแบบเรียน หนังสือสารคดี หนังสือพิมพ์ คำให้สัมภาษณ์ ของนักการเมือง ข้าราชการ (รวมทั้งรัฐมนตรีกระทรวงวัฒนธรรมคนใหม่) หรือฟังวิทยุ และดูโทรทัศน์ ก็จะเห็นความคิดที่มาจากมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” อยู่เต็มไปหมด และมโนทัศน์นี้ยังนำไปสู่นโยบายทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมต่าง ๆ มากมาย

ภายใต้อิทธิพลของมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ได้มีการสร้างความเหมือนกันในทางวัฒนธรรม คือให้ “กลายเป็นไทย” ทั้งประเทศ เช่น การเน้นการใช้หนังสือ รวมทั้งพระไตรปิฎกที่ส่วนกลางสร้างขึ้นในการเผยแผ่คำสอนของพุทธศาสนา เพื่อทำลายลักษณะเฉพาะถิ่นของพุทธศาสนา ซึ่งพระสงฆ์แต่ละท้องถิ่นเคยมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดคำสอน และการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นนั้น ๆ ดังนั้น นับแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา ธรรมะที่คนไทยทั่วประเทศ ทั้งพระสงฆ์และประชาชน ได้เรียนรู้โดยทางตรงหรือทางอ้อมก็คือ “ความจริงและความดี อันเกี่ยวกับชีวิต สังคม และโลก” จากมุมมองของพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ขณะเดียวกันก็มีการรื้อฟื้น “ความงาม” ของศิลปะไทยแบบจารีต³ มีการปลูกฝังภาษาไทยมาตรฐาน⁴ มีการสอนวรรณคดีไทยโดยยึดมาตรฐานที่วรรณคดีสโมสรในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้วางเอาไว้ มีการสอนมารยาทไทยในโรงเรียน ให้นักเรียนมีมารยาทแบบ “รู้ที่ต่ำที่สูง” เช่น การไหว้ การหมอบคลาน และการใช้ภาษาอย่างเหมาะสมกับสถานภาพของบุคคล ฯลฯ

³ ชาตรี ปะกิตนพการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรมไทยประสูตชาตินิยม กรุงเทพฯ: มติชน, 2547. หน้า 201-241.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง” ใน โชน คาราวาน น้ำเน่า และหนังไทย กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. หน้า 136-171.

กล่าวได้ว่ารัฐพยายามปลูกฝังให้คนทั่วประเทศรู้จัก “ความจริง ความดี และความงาม” แบบไทย ให้มองภาษาไทย วรรณคดีไทย และศิลปะไทยในเชิงสุนทรียศาสตร์จากมุมมองที่ “เห็นสวยเห็นงามแบบไทย” ฯลฯ ทั้งนี้ รวมถึงการทำให้คนนิยม “การปกครองแบบไทย” ซึ่งผูกขาดกรรมไว้ในมือของผู้นำที่เป็น “คนดี” จากความเลื่อมใสในพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ไม่ต้องมีการควบคุมตรวจสอบใด ๆ จากประชาชน ในการปกครองแบบไทยนี้ ไม่มีการเมือง ซึ่งทำให้ผู้นำไม่ต้องเสียเวลาไปกับการเมือง สามารถเอาเวลาไปใช้ในการทำงานเพื่อบ้านเมืองได้อย่างเต็มที่ ซึ่งทำให้ประเทศไทยมีสมรรถภาพสูง ดึกว่าจะปกครองแบบประชาธิปไตยซึ่งคนไทยยังไม่พร้อม เพราะคนไทยส่วนใหญ่ยังคงอยู่ใน “วัฏจักรวัง-जन-เจ็บ”

มโนทัศน์ “เมืองไทยนี้ดี” จึงครอบงำวิถีคิดของคนไทยอย่างแน่นหนา ว่าอะไรคือ “ความจริง ความดี และความงาม” ซึ่งนำไปสู่การสร้างความรู้และศิลปะจำนวนมาก ที่จรรโลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบรวมศูนย์ และจรรโลงสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ภายใต้อิทธิพลของมโนทัศน์เช่นนี้ ความแตกต่างทางความคิด ความรู้ และวัฒนธรรม จะเกิดขึ้นไม่ได้ และถ้าปล่อยให้เกิดขึ้นก็จะเป็นอันตรายต่อโครงสร้างรัฐและโครงสร้างสังคมดังกล่าว ภายใต้ “การปกครองแบบไทย” ทุกคนควรมุ่งทำหน้าที่ของตนให้ดี “ไม่เอื้อมเอื้อมก่ายก่ายหน้าทีของคนอื่น” แม้แต่คำว่า “เสรีภาพ” ก็ได้รับการตีความว่าเป็นเสรีภาพทางใจที่มีอยู่แล้วในพุทธศาสนา มิใช่เสรีภาพในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทุกคนเสมอภาคกัน เสรีภาพในความหมายแบบตะวันตกจะนำไปสู่ความวุ่นวายและทำลายความมั่นคงของชาติ

“ความเป็นไทย” ทั้งหมด เป็นสิ่งที่คนไทยจะต้องยึดมั่นและรักษาไว้ตลอดไป ถ้ายึดมั่นและรักษา “ความเป็นไทย” เอาไว้ได้ เมืองไทยก็จะดีตลอดไป แต่ถ้าละทิ้ง “ความเป็นไทย” ก็จะทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตั้งแต่ปัญหาส่วนบุคคล เช่น “จน เครียด กินเหล้า” ไปจนถึงปัญหาสังคมและปัญหาระดับชาติ (เช่น ถ้าไม่รักในหลวง ก็จะไม่ร่วมกันต้านยาเสพติด ซึ่งจะทำให้ชาติขาดความมั่นคง เป็นต้น)

วิถีคิดข้างต้นนี้ ครอบงำวงวิชาการสังคมศาสตร์ละมนุษยศาสตร์อย่างเข้มข้น

ในวงวิชาการสังคมศาสตร์ ความหมายของ “ความเป็นไทย” “การปกครองแบบไทย” และ “ประชาธิปไตย” ที่ศึกษาถุณิยาม มีอิทธิพลต่อวงวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ ตลอดจนนิติศาสตร์เป็นอย่างมาก เช่น นักรัฐศาสตร์มองพัฒนาการทางการเมืองของไทย โดยเน้น

บทบาทของพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 ที่ทรงพระเมตตาและทรงเห็นการณ์ไกล จึงทรงพยายามวางรากฐานประชาธิปไตยอย่างค่อยเป็นค่อยไป คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยถึงกับยกย่องให้ปัญญาชนกระแสหลัก คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็น “เสาหลักของประชาธิปไตย” และหนังสือพิมพ์ก็ยิ่งสืบทอดอัตลักษณ์นี้ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มาในปัจจุบัน

นักนิติศาสตร์ส่วนใหญ่ ยอมรับกฎหมายที่ “ผู้ปกครองแบบไทย” ประกาศใช้ และเน้นให้คนเคารพกฎหมายโดยไม่ต้องตั้งคำถามว่ากฎหมายนั้น “ยุติธรรม” หรือไม่ ซึ่งเท่ากับยอมรับหลักการที่ว่า “ผู้นำแบบไทย” เป็นที่มาของความยุติธรรม ไม่สนใจปัญหาสิทธิมนุษยชน สิทธิพลเมือง หรือสิทธิชุมชน และไม่ได้สอนให้นักศึกษากฎหมายตีความกฎหมายโดยคำนึงถึงมิติทางสังคมวัฒนธรรม นักศึกษาคณะนิติศาสตร์ในหลายมหาวิทยาลัยได้รับการยกเว้นไม่ต้องเรียนวิชาในหมวดการศึกษาทั่วไปและไม่ต้องให้ความสนใจความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาในสมัยหนึ่ง ก็มองว่า “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” เช่นกัน ในแง่ที่สังคมไทยไม่มีการแบ่งชนชั้นอย่างตายตัว เพราะพุทธศาสนาทำให้เกิดการเลื่อนชั้นทางสังคมได้ง่าย⁵ อันเป็นการมองที่สอดคล้องกับ “เอกลักษณ์ของสังคมไทย” ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สร้างขึ้น เพื่อตอบโต้การวิเคราะห์สังคมไทยของปัญญาชนฝ่ายซ้าย และเป็นมุมมองสังคมไทยที่สอดคล้องกับ “ทฤษฎีสังคมไทยมีโครงสร้างหลวม” ของนักวิชาการอเมริกันด้วย เป็นไปได้ว่า การที่งานวิจัยด้านไทยศึกษาในวงวิชาการตะวันตก มีลักษณะดังที่ศาสตราจารย์เบนเนดิกส์ แอนเดอร์สันวิเคราะห์ในบทความ “ศึกษารัฐไทย วิพากษ์ไทยศึกษา” นั้น⁶ เป็นเพราะนักวิชาการตะวันตกที่ทำวิจัยเกี่ยวกับเมืองไทย ได้รับอิทธิพลจากมโนทัศน์ “เมืองไทยนี้ดี” โดยตรงหรือโดยอ้อม เช่นเดียวกับนักวิชาการไทย⁷

อย่างไรก็ตาม วงวิชาการสังคมศาสตร์ของไทย หลุดพ้นจากกรอบมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” (รวมทั้งมโนทัศน์ที่ว่าเมืองไทยจะพัฒนาประเทศได้ดีก็ต่อเมื่อ “ไม่มีการเมือง” ตามทฤษฎี “การปกครองแบบไทยไม่มีการเมือง”) มานานพอสมควรแล้ว เพราะนักสังคมศาสตร์ศึกษาทฤษฎีตะวันตกที่พัฒนาไปไกลจากเดิมมาก และเมื่อศึกษาสังคมไทยก็ศึกษา

⁵ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นเอกลักษณ์ของสังคมไทยเช่นนี้ตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา จนถึงทศวรรษ 2510 เพื่อตอบโต้การวิเคราะห์สังคมไทยด้วยทฤษฎีความขัดแย้งระหว่างชนชั้นของปัญญาชนฝ่ายซ้าย

⁶ เบนเนดิกส์ อาร์. โอ. จี. แอนเดอร์สัน “ศึกษารัฐไทย วิพากษ์ไทยศึกษา” แปลโดย คาริน อินทร์เหมือน บรรณาธิการแปล มุกหอม วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 1, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 98-147.

⁷ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เคยกล่าวว่านักวิชาการฝรั่งที่มาทำวิจัยในเมืองไทยชอบมาคุยกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

เกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์-ชนกลุ่มน้อย-คนด้อยโอกาส ฯลฯ ซึ่งทำให้มองเห็นปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และมองเห็นความขัดแย้งในสังคมได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อศึกษาปรากฏการณ์และปัญหาพร้อมสมัย ซึ่งความขัดแย้งหลายด้านได้ปะทุขึ้นมาให้เห็นอย่างชัดเจนนับตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มีความเปลี่ยนแปลงในวงวิชาการมากพอสมควร เนื่องจากวิธีคิดแบบฝ่ายซ้ายสันตะเทือนวิธีคิดในกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ของนักวิชาการเป็นอย่างมาก และ คำอธิบายปัญหาและปรากฏการณ์ทางสังคมในกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เริ่มจืดชืด เพราะเมื่อกลายเป็นวิธีคิดของคนทั่วไปเสียแล้ว ใคร ๆ ก็อธิบายได้คล้าย ๆ กัน ในจังหวะนี้เอง ที่เริ่มมีคำอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองไทยจากนักวิชาการที่หลุดจากกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เช่น อาจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอวิธีคิดใหม่ในการเข้าใจการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ทั้งอดีตและปัจจุบัน ซึ่งอาจเรียกว่า “วิธีคิดที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับบริบท” ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยหลากหลายที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม อาจารย์อำนาจ กัญจนพันธุ์ เริ่มเสนอ “วิธีคิดเชิงซ้อน” อาจารย์ชัยวัฒน์ สถาอานันท์เสนอ “รัฐศาสตร์มนุษย์-รัฐศาสตร์ทวนกระแส” อาจารย์เกษียร เตชะพีระ อธิบายการเมืองจากแง่มุมการเมืองวัฒนธรรม อาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ อธิบาย การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 โดยพิจารณาความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ความคิดของกลุ่มสังคมตั้งแต่เจ้านายจนถึงราษฎร ส่วนนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำก็อธิบายความเปลี่ยนแปลงหรือปัญหาทางเศรษฐกิจด้วยทฤษฎีเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกซึ่งอยู่นอกกรอบวิธีคิดเรื่อง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” มาแต่แรก เช่น อาจารย์ธัมมาร์ สยามวาลาอธิบายปัญหาในระบบเศรษฐกิจไทยโดยเห็นว่าทุนไม่มีสัญชาติ เป็นต้น อย่างไรก็ตามความรู้ที่ก้าวหน้าขึ้นนี้ เป็นที่รับรู้ในวงการมนุษยศาสตร์ค่อนข้างน้อย

เมื่อมองเฉพาะเรื่องวัฒนธรรมซึ่งนักมนุษยศาสตร์น่าจะมีความสนใจเป็นพิเศษ แต่นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ยังคงมองวัฒนธรรมในความหมายของแบบแผนการดำเนินชีวิตที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง มองเห็นการรู้ที่ต่ำที่สุดเป็นเรื่องดี กลัวที่จะคิดเรื่องอำนาจ แม้ว่านักมานุษยวิทยาจะมองวัฒนธรรมในความหมายอันมานานแล้ว และงานของอาจารย์นิธิวิเคราะห์และอธิบายวัฒนธรรมไทยนอกกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” มาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 คือมองวัฒนธรรมว่าหมายถึงระบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับอำนาจ^๑ และ “อำนาจที่ซึม

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ใน ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์ กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

สิ่งที่สุดท้ายก็คืออำนาจที่มาจากถ้อยคำความหมาย” แต่วิชามนุษยศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการถ้อยคำความหมาย หรือการตีความ กลับหันกลับที่จะคิดเรื่องอำนาจ แต่อยากให้นักมนุษยศาสตร์ และ “ความเป็นมนุษย์” มีแต่ความบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีเรื่องอำนาจมาแปดเปื้อน โดยหาว่าไม่ใช่มนุษยศาสตร์เป็นตัวแทนของ “soft power” ที่ซึ่มลึกและน่ากลัวยิ่งกว่า “hard power” เสียอีก เพราะกำหนดและควบคุมชีวิตผู้คนและสังคมมากกว่าอย่างเทียบกันไม่ได้เลย

กล่าวได้ว่าวงวิชาการมนุษยศาสตร์ ถูกมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ครอบงำแน่นอนหนาและยาวนานกว่าวงวิชาการสังคมศาสตร์เป็นอันมาก และตราบจนกระทั่งปัจจุบัน นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ก็ยังคงสร้างความรู้ด้วยวิธีคิดที่มาจากมโนทัศน์ดังกล่าวนี้

“ความเป็นไทย” กระแสหลักกับวิกฤตมนุษยศาสตร์

หลายทศวรรษที่ผ่านมา การวิจัยและการสอนวิชาด้านมนุษยศาสตร์ เช่น ภาษาไทย วรรณคดีไทย ประวัติศาสตร์ไทย ปรัชญาความคิดไทย ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวิธีคิด “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” อย่างเห็นได้ชัด เพราะการสร้างความรู้ทางมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่แล้วยังคงเป็นไปเพื่อค้นหา “ความจริง ความดี ความงาม” ที่มีอยู่ในศิลปะและวัฒนธรรมไทย ตามมุมมองของปัญญาชนกระแสหลัก และยึดเอาปัญญาชนกระแสหลักเป็นปรมาจารย์

ในปัจจุบันนักมนุษยศาสตร์เริ่มพูดว่าสังคมมีปัญหาเพราะคนเราแข็งกระด้าง เนื่องจาก “เราคิดมากเกินไป และรู้สึกน้อยเกินไป” และที่เรารู้สึกน้อยก็เพราะสังคมของเรามองไม่เห็นคุณค่าของมนุษยศาสตร์ ข้อความข้างต้นนี้อาจนำมาดัดแปลงเสียใหม่ว่า วิธีคิดในกรอบมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ทำให้นักมนุษยศาสตร์ไทย “คิดน้อยเกินไป และรู้สึกน้อยเกินไปด้วย” ผู้เขียนขอยกตัวอย่างอย่างเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

1. มโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ไม่เพียงแต่ทำให้เกิด “มนุษยศาสตร์ต้องห้าม” คือห้ามศึกษาเรื่องที่กระทบต่อความมั่นคงของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ที่สำคัญกว่าคือทำให้เกิด “มนุษยศาสตร์ไร้จินตนาการ” ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญยิ่งกว่า “มนุษยศาสตร์ต้องห้าม” เสียอีก เพราะถ้าเรารู้ว่าเขาห้าม ก็หมายความว่าเรารู้ว่าเรื่องนั้นมีอยู่

⁹ เป็นสำนวนที่ใช้เป็นหัวข้อการอภิปรายในการสัมมนาทางวิชาการ “เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ ครั้งที่ 2” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ณ โรงแรมปางสวนแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ 10-11 สิงหาคม 2548.

ซึ่งเราสามารถฝ่าฝืนได้ถ้ามีความกล้าหาญ แต่การครอบงำของมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ทำให้เราไม่สามารถจินตนาการไปสู่เรื่องต่าง ๆ จำนวนมาก ที่มีความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และการเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเองและผู้อื่น

“มนุษยศาสตร์ไร้จินตนาการ” ทำให้นักมนุษยศาสตร์ไม่เกิดคำถาม และไม่ตระหนักว่า จะต้องหาทางเข้าใจหรือหาคำตอบ เช่น นักมนุษยศาสตร์ไม่สนใจว่าอะไรคือ “ความจริง ความดี ความงาม” ตามทัศนะของคนหลายกลุ่มที่อยู่ในประเทศเดียวกับเรา แต่เราไม่ถือว่าคนเหล่านั้นเป็น “คนไทย” เป็นต้นว่า ชาวมลายูมุสลิมในภาคใต้มอง “ความงาม” อย่างไร ชาวกระเหรี่ยง ชาวม้ง ชาวเย้า ฯลฯ คิดและรู้สึกอย่างไรในเรื่อง “ความจริง” และ “ความดี” คนยากจนในที่ต่าง ๆ มีความรู้สึกอย่างไรต่อความยากจนของตนเอง และความร่ำรวยของคนจำนวนเพียงหยิบมือเดียว (ซึ่งเป็น “ความจริง” ที่เขาเผชิญอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน) ฯลฯ นักมนุษยศาสตร์ (และนักสังคมศาสตร์บางท่าน) กลับสนใจ “คนโต” หรือ “คนไท” นอกประเทศมากกว่า เพราะคิดว่าเป็นคนเชื้อชาติเดียวกันกับคนไทยปัจจุบัน อันเป็นอิทธิพลจากการนิยาม “ชาติไทย” ตามคติเชื้อชาตินิยม

นักมนุษยศาสตร์ไม่ตระหนักว่า ความรู้ที่ตนสร้างขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางอำนาจ ที่บีบบังคับให้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในรัฐไทย ต้องเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับ “ความจริง ความดี ความงาม” ที่พวกเขาเคยมีอยู่ หันมามอง “ความจริง ความดี ความงาม” จากมุมมอง “แบบไทย” หากใครไม่ต้องการเปลี่ยน หรือไม่สามารถที่จะเปลี่ยนวัฒนธรรมมาอยู่ในกรอบของ “ความเป็นไทย” ได้ เขาก็จะถูกพิจารณาว่าเป็นภัยต่อความมั่นคง หรืออย่างน้อยก็ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม

2. อำนาจอรัฐที่รวมศูนย์ รวมทั้ง “พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์” ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน ทำให้จินตนาการ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เป็นแหล่งที่มาของจินตนาการเกี่ยวกับ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” ของคนไทย

คนไทยไม่ได้จินตนาการ “สังคมไทย” ที่แยกออกมาจาก “ชาติไทย” และความหมายของ “วัฒนธรรมไทย” ก็ผูกติดกับ “ความเป็นไทย” ที่ปัญญาชนนิยาม เช่น “วัฒนธรรมไทย” ได้แก่ การใช้ราชาศัพท์อย่างถูกต้อง การนับถือพุทธศาสนาแบบทางการ การพูดและเขียนภาษาไทยที่ถูกต้องตามมาตรฐาน การยึดมั่นในมารยาทไทย เช่น การกราบ การไหว้ การหมอบคลานอย่างถูกต้องตามแบบแผน เป็นต้น

ดังนั้น เมื่อมีโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ได้รับการสืบทอดโดยแทบจะไม่มี ความเปลี่ยนแปลงในกรอบความคิดหลัก จินตนาการ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” จึงพลอยหยุดนิ่ง ตามไปด้วย โดยเฉพาะในหมู่นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ไม่สนใจอ่านผลงานของนักสังคมศาสตร์ และไม่อ่านประวัติศาสตร์ของอาจารย์นิธิ หรืออ่านแล้วไม่เข้าใจ¹⁰ ก็จะไม่สามารถจะเข้าใจความ เปลี่ยนแปลง ความหลากหลาย และความซับซ้อนของสังคมและวัฒนธรรมไทยได้ ทำให้ใช้จินต ภาพ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” กระแสหลัก มาเป็นฐานในการอธิบายหรือการวิจารณ์ศิลปะและ วรรณกรรมไทย

ในการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ไทย วรรณกรรมไทย และปรัชญาความคิดของไทยนั้น หากปราศจากความเข้าใจอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ในความเปลี่ยนแปลงอันหลากหลายและ ซับซ้อนของสังคมและวัฒนธรรมไทยแล้ว ก็ยากที่จะศึกษาให้เข้าใจอย่างลุ่มลึกได้

แม้แต่คำว่า “วัฒนธรรม” นักมนุษยศาสตร์จำนวนไม่น้อยก็ยังมองในความหมายที่กรม หนึ่นในราชบัณฑิตยสถานทรงบัญญัติเอาไว้ คือหมายถึงสิ่งที่แสดงความเจริญงอกงาม สิ่งเจริญตา เจริญใจ หรือ “ภูมิธรรมแห่งความเจริญงอกงาม”¹¹ เมื่อนักมนุษยศาสตร์มอง “วัฒนธรรม” ใน ความหมายเช่นนี้ ก็ย่อมจะมีอคติว่าชนชั้นสูงเท่านั้นที่มีวัฒนธรรม และเชื่อว่าศิลปะและวัฒนธรรม ของชนชั้นสูงเป็นตัวแทนของศิลปะและวัฒนธรรมไทยอันดีเลิศของไทย แต่ชาวบ้านนั้นไม่มีศิลปะ และวัฒนธรรม ส่งผลให้มีนักมนุษยศาสตร์น้อยคนที่สนใจศึกษาศิลปะ ปรัชญา และวัฒนธรรมของ ชาวบ้าน

3. “ความเป็นไทย” กับ “ความเป็นสากล” ดูเผิน ๆ จะขัดแย้งกัน แต่ในวงวิชาการ มนุษยศาสตร์กลับไม่ขัดแย้งกันเลย เพราะสิ่งที่นักมนุษยศาสตร์พยายามจะพิสูจน์ ก็คือ “ความเป็นไทย” ที่แสดงออกในปรัชญา วรรณคดี ภาษา ศาสนา ฯลฯ ของไทย มีลักษณะ และคุณค่าที่เป็น “สากล”

¹⁰ งานวิจัย พลังการวิจารณ์ วรรณศิลป์ (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น 2547) กล่าวว่า อาจารย์นิธิเขียนเรื่อง “มาลัยภูทิจา เหตุผลของความรักกับนวนิยายไทย” โดยใช้ “การวิเคราะห์วิจารณ์แบบเอาแนวคิดเชิงสังคม มานุษยวิทยาเข้าจับ” (หน้า 396) ทำให้สงสัยว่านักมนุษยศาสตร์จำนวนหนึ่งไม่เข้าใจวิชาประวัติศาสตร์ สังคม วิทยา และมานุษยวิทยา

¹¹ กรมหนึ่นในราชบัณฑิตยสถาน, วิทยุทัศน์พระองค์วรรณฯ กรุงเทพฯ: มูลนิธิราชบัณฑิตยวรรณ, 2544. หน้า 287-288.

การศึกษาปรัชญา วรรณคดี ภาษา ศาสนา และประวัติศาสตร์ ฯลฯ ของชาติอื่น ก็เพื่อจะภูมิใจใน “ความเป็นไทย” ได้มากขึ้น เพราะของไทยก็มีดีเทียบได้กับชาติอื่น หรือมีดียิ่งกว่าชาติอื่นเสียอีก

วิธีคิดเช่นนี้ ปรากฏในผลงานของปัญญาชนไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา และมีผลอย่างมากต่อการนิยาม “ความเป็นไทย” ในรัชกาลที่ 6 กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเผชิญปัญหาเรื่อง “คนสมัยใหม่” ที่มักคิดว่าชาติตะวันตกมีอะไรดีกว่าไทยมาก รวมทั้งเชื่อในความคิดแบบตะวันตกว่า ชาติที่ถือว่าเจริญนั้น “ต้องมีอิสรภาพแก่บุคคลทุกคนโดยบริบูรณ์” ซึ่งเป็นความเชื่อที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระองค์จึงทรงยืนยันอยู่เสมอว่า “เมืองไทยนี้ดี” มาแต่โบราณ และภายใต้การปกครองของพระองค์นั้น “ชาติไทย” ดียิ่งกว่าเดิม ทรงชี้ให้เห็นว่า “ความเป็นไทย” ทั้งหลายนั้น แม้ว่าจะมีลักษณะเฉพาะ แต่ก็มี “วิญญาณ” หรือ “ภูมิธรรม” ที่เป็นสากล และ “ประเพณีประเพณีธรรมจรรยาอย่างแบบไทย” นั้น ไม่ต่างจากของฝรั่ง “เพราะหลักแห่งธรรมย่อมเหมือนกันหมดทั้งโลก”¹² ภูมิธรรมบางอย่างของไทยยังเหนือกว่าชาติตะวันตกเสียอีก เช่น พุทธศาสนาซึ่ง “เป็นของไทย” นั้น “เป็นศาสนาที่ควรผู้มีสติปัญญามิ่บถือยิ่งกว่าศาสนาอื่น ๆ...นำเอาแต่ความที่เป็นจริง, ที่จริง, ที่เห็นจริง มาแสดง...พระพุทธเจ้าของเราได้เป็นผู้มีกานีตดี สมควรเป็นที่นับถือของเราทั้งหลาย...”¹³

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นด้วยว่า “ความเห็นของข้าพเจ้านั้น มีหลักที่อ้างได้ในพวกนักปราชญ์ ทั้งในทางรัฐศาสตร์และในทางกฎหมายที่เลื่องลือที่สุดในยุโรป” และหลักการที่ทรงเสนอนั้น “ปราชญ์ทุกชาติย่อมยกย่อง”¹⁴

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 วิธีคิดที่ว่า ใน “ความเป็นไทย” มีอะไรดีเท่ากับ “สากล” หรือดียิ่งกว่า ยังคงได้รับการสืบทอดอย่างเข้มข้น เช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นอยู่เสมอว่า ประชาธิปไตยและเสรีภาพซึ่งมีอยู่แล้วในพุทธศาสนาของไทยนั้นดีกว่าของตะวันตก เพราะระบอบประชาธิปไตยตะวันตกนั้น ผู้นำมักจะไม่สามารถกระทำในสิ่งที่เห็นสมควรเนื่องจากกลัวเสียคะแนนเสียง และเสรีภาพแบบตะวันตกก็ทำให้คนโดดเดี่ยว ว้าเหว ในบางกรณีก็ทำให้สังคมปั่นป่วนวุ่นวาย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่า “ชาติไทย” เป็นชาติที่น่าภาคภูมิใจ เพราะสามารถ “รักษาชนบประเพณีตลอดจน

¹² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ไม่ปรากฏปีพิมพ์, หน้า 107.

¹³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ไม่ปรากฏปีพิมพ์, หน้า 22-41.

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปกิณกคดี กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2515, หน้า 39.

ศิลปวิทยาการของตนตั้งแต่โบราณเอาไว้ได้จนถึงวันนี้¹⁵ และการที่ “คนไทยรักษาเอกราชไว้ได้ตลอดมา” ก็ทำให้ “วัฒนธรรม วรรณคดี ตลอดจนศิลปะทุกแขนง จึงมีแต่พัฒนาการมาตามแบบไทย...” ซึ่งน่าภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง¹⁶ ในนวนิยาย สี่แผ่นดิน นั้น เมื่อลูกชายของแม่พลอยไปเรียนต่อในยุโรป “มารยาทไทย” ที่แม่พลอยอบรมสั่งสอนก็ช่วยให้เข้าสังคมฝรั่งได้โดยไม่เคอะเขิน

วิธีคิดที่ว่า ใน “ความเป็นไทย” มีอะไรดีเท่ากับ “สากล” นี้ ไม่เคยหายไปจากวงการมนุษยศาสตร์เลย มีความพยายามจะเปรียบเทียบให้เห็นความคล้ายคลึงระหว่างวรรณกรรมไทยกับวรรณกรรมตะวันตกในแง่ต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ เพื่อที่จะภาคภูมิใจใน “ความเป็นไทย”

การที่วงการศึกษาวรรณคดีหรือวรรณกรรมไทยและภาษาไทย สร้างความรู้ภายใต้วิธีคิด “เมืองไทยนี้ดี” ตลอดมา¹⁷ ยังทำให้การศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์หรือ “สุนทรียภาพ” เป็นการศึกษากระแสหลักสืบมาจนถึงปัจจุบัน เพราะการศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรมในเชิงสุนทรียศาสตร์ ทำให้เห็นความสูงส่งหรือเห็นคุณค่าของผลงานทางวรรณคดีและศิลปะของไทย ที่ช่วยยืนยันว่า “เมืองไทยนี้ดี” รวมทั้งช่วยให้เกิดทุนพระอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์ที่ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีอันสูงค่าไว้ให้คนไทยด้วย ส่วนการศึกษาวรรณกรรมไทยร่วมสมัยในแนวสุนทรียศาสตร์ ก็ช่วยยืนยันให้มั่นใจมากยิ่งขึ้นว่า การสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ของไทยที่เคยรุ่งเรืองมาแต่โบราณนั้น ยังคงรุ่งเรืองอยู่ในปัจจุบัน เราจึงยังคงภูมิใจได้ว่า “เมืองไทยนี้ดี”

ใน พ.ศ.2530 ไพฑูรย์ ัญญา เคยวิจารณ์ว่า “สายตาของนักวิชาการทางภาษาที่มาจากอักษรศาสตร์ ส่วนมากก็มักจะมองในเชิงสุนทรีย์กันมากกว่า แต่ถ้ามาจากสาขาอื่น การมองก็จะแตกต่างกันออกไป”¹⁸ แต่นักมนุษยศาสตร์ก็มีความพยายามจะชี้แจงความหมายและคุณค่าของการศึกษาในแนวนี้นี้เพื่อให้สามารถศึกษาในแนวสุนทรียศาสตร์ได้อย่างมั่นใจต่อไป เช่น มีการให้ความหมายการศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์ หรือที่เรียกว่า “สุนทรียภาพ” ให้กว้างกว่าการศึกษารองคประกอบทางวรรณศิลป์หรือภาษา รูปแบบ หรือกลวิธีการเขียน แต่ให้ครอบคลุม “พลังทางศิลปะ” ที่มีประสิทธิผลในการสื่อสาร หรือเน้นว่าเป็นการศึกษา “ความหมายทั้งหมดของบท

¹⁵ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, พระราชพิธีแรมนาชวัญ, (เพื่อนอน 16 พฤษภาคม 2506) ใน โลกกับคน กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2509. หน้า 209-210.

¹⁶ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ฝรั่งมองไทย” ใน เมืองไทยกับคึกฤทธิ์ กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2510. หน้า 11.

¹⁷ เช่น ดวงมณี จิตร์จำนง “สุนทรียภาพในภาษาไทย” 2527.

¹⁸ ไพฑูรย์ ัญญา บทสัมภาษณ์ ใน ถนนหนังสือ (กันยายน 2530).

ประพันธ์ (หรือศิลปะ) ว่าเป็นผลมาจากส่วนประกอบย่อยอย่างไรบ้าง” ซึ่งทำให้ “การศึกษาสุนทรียภาพ...เป็นกิจกรรมที่กระตุ้นทั้งอารมณ์และปัญญาผู้อ่าน”¹⁹

อย่างไรก็ตาม “อารมณ์และปัญญา” ประการหนึ่งที่เกิดจากการศึกษาวรรณคดีและภาษาไทยในแนวสุนทรียศาสตร์ ก็น่าจะได้แก่ความรักใน “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” อย่างซาบซึ้งยิ่งขึ้น แต่คงไม่ช่วยกระตุ้นอารมณ์และปัญญาที่จะเข้าใจชีวิต ตลอดจนความนึกคิด และอารมณ์ความรู้สึกของคนไทยส่วนใหญ่เท่าใดนัก

ตัวอย่างของการวิเคราะห์ศิลปะและวัฒนธรรมของไทย อันมาจากความรักและภาคภูมิใจใน “ความเป็นไทย” ก็คือบทความเรื่อง “จากการวิจารณ์ศิลปะสู่การวิจารณ์ชีวิตและสังคม” ซึ่งผู้เขียนวิเคราะห์ว่า “ในส่วนของเกี่ยวกับสถานะอันสูงส่งของศิลปะในชีวิตไทยนั้น เรามีตัวอย่างมากมายในศิลปะไทย... ศิลปะชั้นสูง...ความคิดแบบไทยซึ่งอาจเดินไปในทางเดียวกับความคิดเรื่องความเป็นอิสระของศิลปะ (autonomy of the arts) แต่แสดงออกต่างออกไป”²⁰ และ “ศิลปะชั้นสูงของไทย” นั้น “เป็นพลังที่หนุนเนื่องการสร้างสรรคมาตลอด” ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการวิจารณ์ เพื่อชี้ให้เห็นความหมายและคุณค่าของศิลปะชั้นสูงที่มีมาแล้วในอดีตที่ผ่านมาของไทย²¹

แน่นอนว่า เมื่อทำการศึกษาในกรอบความคิดข้างต้น ก็ย่อมไม่เห็น “พลังครอบงำ” ของศิลปะและวรรณกรรมไทย ที่ทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างการเมือง สังคม และวัฒนธรรมที่ไม่เป็นธรรม หรืออาจทำให้ผู้ศึกษาถึงกับมอง “พลังครอบงำ” ว่าเป็น “พลังสร้างสรรค์” ที่จรรโลงชีวิตของคนไทยและ “ชาติไทย” ให้ดำรงก็เป็นได้

อนึ่ง ในระยะหลายปีที่ผ่านมา วงการวรรณคดีไทยเริ่มดำเนินการศึกษาวรรณกรรมในเชิงวิจารณ์ ภายใต้แนวคิดที่ว่าศิลปะและและสังคมมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน โดยมุ่งพัฒนาศักยภาพ

¹⁹ แจ่มใจ จิระจันทร์ (นามแฝง) “อะไรคือการวิจารณ์เชิงสุนทรียภาพ ถอนหนังสือ (พฤศจิกายน 2530).

²⁰ เจตนา นาควัชระ, “จากการวิจารณ์ศิลปะสู่การวิจารณ์ชีวิตและสังคม” เสนอในการประชุมหลายครั้ง (เสนอครั้งแรกใน การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการวิจารณ์สัญจร ครั้งที่ 3 มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง เชียงราย 21-22 สิงหาคม 2547) หน้า 11.

²¹ เจตนา นาควัชระ, “จากการวิจารณ์ศิลปะสู่การวิจารณ์ชีวิตและสังคม” เสนอในการประชุมหลายครั้ง (เสนอครั้งแรกใน การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการวิจารณ์สัญจร ครั้งที่ 3 มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง เชียงราย 21-22 สิงหาคม 2547) หน้า 8.

ในการวิจารณ์ชีวิตและสังคม²² ซึ่งน่าสนใจอย่างมาก แต่การวิจัยในแนวนี้นี้ก็ยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร เพราะยังไม่ได้ทำการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทยอย่างเพียงพอ เคยมีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการเมืองอยู่บ้าง แต่เป็นการมอง “การเมือง” ที่เน้นไปที่เหตุการณ์สำคัญทางการเมืองที่มีผลกระทบต่อวรรณกรรม แต่ยังไม่มีการศึกษาว่า พลังทางศิลปะ ภาษา และความคิดในวรรณกรรม มีผลอย่างไรต่อ “วาทกรรม” และ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ในสังคมไทย

ในด้านการศึกษารัฐภาษาไทย เมื่ออยู่ภายใต้กรอบมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ก็ทำให้นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่มุ่งอนุรักษ์ภาษาไทยให้ถูกต้องตามแบบแผน โดยมีแนวโน้มที่จะมองความเปลี่ยนแปลงของภาษาไปในแง่ที่เห็นว่า “ภาษาวิบัติ” อีกทั้งไม่สนใจที่จะศึกษาความเปลี่ยนแปลงของภาษามากนัก ทำให้ไม่ประสบความสำเร็จในการทำให้การศึกษารัฐภาษาไทยมีเสน่ห์แก่ผู้เรียน หรือในการเสริมสร้างศักยภาพทางภาษาของคนไทย ให้สามารถสื่อสารความคิดและความรู้สึกที่ลึกซึ้ง เพื่อพัฒนาความเข้าใจซึ่งกันและกัน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างกันให้ดียิ่งขึ้น ในขณะที่ความสัมพันธ์ทางสังคมและความรู้สึกนึกคิดของคนไทยล้วนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากแล้ว นอกจากนี้ การให้ความสำคัญแก่ภาษาไทยมาตรฐาน ยังทำให้นักภาษาไทยหรือนักภาษาศาสตร์ส่วนใหญ่ ไม่สนใจวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของภาษาที่คนไทยกลุ่มต่าง ๆ ใช้ หรือประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจจิตใจหรืออารมณ์ความรู้สึกของคนกลุ่มนั้น ๆ อย่างละเอียดอ่อนขึ้น เช่น ภาษาของวัยรุ่นในพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ เป็นต้น

ผลงานที่ศึกษาเกี่ยวกับภาษาไทยอย่างมีพลวัตและมีมิติทางสังคมวัฒนธรรม ส่วนใหญ่กลับเป็นของนักวิชาการที่อยู่นอกแวดวงของนักภาษา เช่น อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์²³ อาจารย์สมบัติ จันทรวงศ์²⁴ เป็นต้น เป็นไปได้ว่านักภาษาเองไม่ต้องการและต้องความหมายทางการเมืองหรือความสัมพันธ์ทางชนชั้นอันซับซ้อน ที่แฝงอยู่ในการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องตามมาตรฐาน เพราะจะกระทบต่อจินตภาพ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” เพราะตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาแล้ว ที่ชนชั้นนายปายามทำให้เห็นว่า ในเมืองไทยไม่มีการกดขี่เบียดเบียน และนับตั้งแต่เกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เป็นต้นมา “ความเสมอภาคและประชาธิปไตย”

²² รายงานการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย บทสังเคราะห์” กรุงเทพฯ: คมบาง, 2546.

²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง” ใน โชน คาราบาว นำหน้า และหมิงไทย กรุงเทพฯ: มติชน, 2538, หน้า 136-171.

²⁴ สมบัติ จันทรวงศ์, ภาษาทางการเมือง กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

ก็ได้กลายเป็นอุดมคติของสังคมไทย จนแม้แต่ผู้นำที่ใช้อำนาจเผด็จการอย่างมาก ก็ต้องอ้างอิง “ประชาธิปไตยแบบไทย” ดังนั้น หากนักภาษายอมรับ “ความไม่เสมอภาค” ที่ “ภาษาไทยมาตรฐาน” ช่วยจรรโลงเอาไว้ ก็หมายถึงการตั้งข้อสงสัยต่อมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยดี” นั่นเอง

ดังนั้น นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่จึงมุ่งหาแต่ “สุนทรียภาพ” และ “อัจฉริยลักษณ์” ของภาษาไทย เมื่อได้พบ “คุณค่า” อย่างใดอย่างหนึ่งของภาษาไทย ก็จะเต็มไปด้วยความยินดีปรีดา เพราะเท่ากับได้ยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่า “ความเป็นไทย” ทำให้เมืองไทยดี และด้วยความเชื่อมั่นใน “สุนทรียภาพ” “อัจฉริยลักษณ์” และ “คุณค่า” อันสูงส่งของภาษาไทย เมื่อประกอบกับมองความเปลี่ยนแปลงของภาษาไทยจากทัศนคติที่เห็นว่าเป็น “ภาษาวิบัติ” ก็ทำให้การเรียนการสอนภาษาไทยทุกระดับชั้น เน้นไปที่การถ่ายทอดแบบแผนและกฎเกณฑ์อันถูกต้อง แต่ไม่สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษาไทยกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย

อนึ่ง ความเคยชินที่มีต่อการเรียนภาษาไทยในแนวทางที่กล่าวข้างต้น ได้ทำให้การสอนภาษาต่างประเทศในเมืองไทย เน้นไปที่การถ่ายทอดกฎเกณฑ์อันถูกต้องของภาษาต่างประเทศ เช่นเดียวกัน นักมนุษยศาสตร์น้อยคนที่สนใจเรียนรู้วัฒนธรรม (หรือระบบความสัมพันธ์) ของเจ้าของภาษาต่างประเทศเหล่านั้น ดังนั้น การสอนภาษาต่างประเทศในเมืองไทยจึงมักไม่สัมพันธ์กับการสอนวรรณคดี ส่วนใหญ่มุ่งให้ผู้เรียนสามารถจะใช้ภาษาเพื่อทำงานเป็นเลขานุการหรือเป็นล่าม มิใช่ใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงวัฒนธรรมอันซับซ้อนและศิลปะวิทยาการอันลุ่มลึกที่มีอยู่ในภาษาที่ตนได้เรียนรู้ การศึกษาภาษาต่างประเทศจึงไม่ช่วยพัฒนาศักยภาพในการมองชีวิตและสังคมจากมุมมองอื่น ๆ นอกเหนือไปจากมุมมองที่ตนเคยชิน และไม่เป็นรากฐานให้แก่การสร้างความสัมพันธ์อย่างสร้างสรรค์ระหว่างคนที่มาจากต่างวัฒนธรรมเท่าที่ควร

4. นักมนุษยศาสตร์ส่วนหนึ่งคิดว่า การศึกษามนุษยศาสตร์นั้น ไม่ต้องมีวิธีวิทยา เพราะ “สำคัญที่ใจ” หาก “ใจ” ของผู้ศึกษาสัมผัส “ความจริง ความดี ความงาม” ได้แค่นั้น ก็วิเคราะห์หรือออกมาเท่าที่ “ใจ” ได้สัมผัสไปถึง แต่นักมนุษยศาสตร์ไม่ตระหนักว่า ในฐานะที่เติบโตขึ้นมาในรัฐไทยนั้น “ใจ” ของตนได้ถูกหล่อหลอมกล่อมเกลามาโดยรัฐไทยอย่างเข้มข้นตั้งแต่ยังเล็ก จนเชื่ออย่างปราศจากข้อสงสัย ว่า “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ความไม่ตระหนักเช่นนี้ ทำให้ “ใจ” ของนักมนุษยศาสตร์ มักจะพุ่งชนไปในแง่ที่ยากเห็น “เมืองไทยนี้ดี” อยู่ร่ำไป จนพยายามมองหา “ความจริง ความดี ความงาม” ของศิลปะและวัฒนธรรมไทย เพื่อจะภาคภูมิใจใน “ความเป็นไทย” ต่อไป แต่นักมนุษยศาสตร์มองไม่เห็น หรือไม่สนใจจะมอง มิติที่ศิลปะและ

วัฒนธรรมเหล่านั้นมีส่วนในการสถาปนาและสืบทอดมาตรฐานของ “ความจริง ความดี ความงาม” ที่เอื้อประโยชน์ต่อรัฐและต่อคนส่วนน้อยในสังคม แต่ทำให้คนส่วนใหญ่ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ และมองไม่เห็นความขัดแย้งหรือความตึงเครียด ที่มีอยู่ทั้งในความรู้สึกนึกคิดและในความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งหากศึกษาโดยไม่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ก็จะมองเห็นได้ไม่ยาก และจะช่วยสร้างทางเลือกให้แก่การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและความตึงเครียดในชีวิตและในสังคมได้มากทีเดียว

แม้แต่เมื่อสลัดพ้นจากการครอบงำของมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” แล้ว นักมนุษยศาสตร์ก็ยังคงพัฒนาศักยภาพของ “ใจ” ตนเอง ให้มี “วิสัยทัศน์” และความอ่อนไหว ในการเข้าใจมนุษย์และสังคม และมีความสามารถที่จะมองชีวิตและมองโลกจากหลากหลายแง่มุม เพื่อที่ “ใจ” จะสามารถสัมผัสถึง “ความจริง ความดี ความงาม” อันหลากหลายและซับซ้อนลุ่มลึกได้ มิฉะนั้นก็อาจเสี่ยงต่อการมองหรือการประเมินคุณค่าวรรณกรรมและศิลปะอย่างตื้นเขินหรือผิดพลาด แต่นักมนุษยศาสตร์มักเคยชินที่จะใช้ “ใจ” ในการมองหา “ความจริง ความดี ความงาม” ในงานวรรณกรรมและศิลปะที่ตนศึกษา โดยนำระบบคุณค่าที่ตนยึดถือเข้าไปค้นหา และมักจะไม่นำไปถึงระบบคุณค่าในยุคที่วรรณกรรมหรือศิลปะถูกสร้าง

จนถึงปัจจุบัน นักวรรณคดีวิจารณ์บางท่าน ก็ยังมุ่งสร้างความตระหนักในคุณค่าของวรรณกรรมไทย ในแง่ที่วรรณกรรมช่วยเสริมสร้าง “คุณธรรมดี ๆ” หรือ “ความศรัทธาดี ๆ” ให้เกิดขึ้น ซึ่งแม้ไม่ใช่จุดมุ่งหมายที่ผิด แต่ปัญหาก็คือ “คุณธรรมดี ๆ” หรือ “ความศรัทธาดี ๆ” ที่ได้ “ค้นพบ” นั้น “นักมนุษยศาสตร์ผู้ค้นพบ” ตระหนักหรือไม่ว่า ใครเป็นผู้สร้างความหมายของ “ความดี” ดังกล่าว และ “คุณธรรมดี ๆ” กับ “ความศรัทธาดี ๆ” เหล่านั้น สร้างความได้เปรียบและเสียเปรียบให้แก่ใครในสังคมไทยอย่างไรบ้าง

นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่มิได้ตระหนักว่า “คุณธรรมดี ๆ” หรือ “ความศรัทธาดี ๆ” หลายประการในกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กระแสหลัก ก่อให้เกิดความอยุติธรรมทางสังคมมาแล้วนับไม่ถ้วน เช่น ความเป็นคนที่ “รู้ที่ต่ำที่สูง” ความมีศรัทธาในความสูงส่งดั้งเดิมที่มีอยู่ในศิลปะไทยและวัฒนธรรมไทยแบบชนชั้นสูง (และเหยียดหยามศิลปะ วรรณกรรม และวัฒนธรรมของชาวบ้าน) ความสามัคคีที่ไม่ยอมให้มีการแตกต่างทางความคิด ฯลฯ ความไม่เป็นธรรมและความอยุติธรรมที่เกิดจาก “คุณธรรมดี ๆ” และ “ความศรัทธาดี ๆ” เหล่านี้ ไม่เพียงแต่จะทำให้คนต่างชั้นกันและต่างชาติพันธุ์กัน เข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ไม่เท่าเทียมกันเท่านั้น แต่ยังทำให้คนมีสิทธิที่จะนิยามและเข้าถึง “ความจริง ความดี ความงาม” ไม่เท่าเทียมกันอีกด้วย

เนื่องจากนักมนุษยศาสตร์เชื่อว่า “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” จึงมักไม่สนใจปัญหาความไม่เป็นธรรมหรือความอยุติธรรมในสังคม และไม่ค่อยมีการศึกษาวรรณกรรม ภาษา และ ศิลปะ ในแง่มุมของปัญหาชีวิตและสังคมที่มาจาก “คุณค่า” ต่าง ๆ เหล่านั้น สิ่งที่ค้นพบมักได้แก่ “ภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในวัฒนธรรมไทย” ซึ่งตอกย้ำว่า “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี”

ความสามารถในการวิเคราะห์วรรณกรรมที่นักมนุษยศาสตร์มีอยู่ หากนำไปใช้ในการวิเคราะห์ในแง่มุมอื่น ๆ ด้วยคำถามอื่น ก็คงเป็นประโยชน์แก่สังคมมากทีเดียว เช่น หากวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างอิเหนากับ วิหยาสะก้า และจรรกา และความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครเหล่านี้กับตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องอิเหนา ก็จะมองเห็นถึงความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาค ทั้งระหว่างชนชั้น ชชาติพันธุ์ เพศ และวัย ได้ชัดเจน และจะช่วยให้เข้าใจต่อไปด้วยว่า เมื่อวรรณคดีเรื่องนี้กลายเป็นหนังสือบังคับอ่านสำหรับนักเรียนนักศึกษา ที่ผู้สอนพากันเน้นเฉพาะการวิเคราะห์เชิงสุนทรียศาสตร์ และเน้นการปลูกฝัง “คุณธรรมดี ๆ” ที่มีอยู่ในวรรณคดีเรื่องนี้ ตามที่ “ใจ” ของผู้สอนได้สัมผัส โดยไม่ชี้แจงให้ผู้เรียนเข้าใจว่าทั้งหมดนั้นเป็น “ความงาม” และ “คุณธรรม” ในระบอบราชาธิปไตย มิใช่ประชาธิปไตย ผลที่จะตามมาก็คือ การทำให้ “คุณธรรมของสังคมที่ไม่เสมอภาค” ยังคงมีพลังสืบต่อไปนั่นเอง

ตรงกันข้าม หากนักมนุษยศาสตร์ตระหนักว่า “คุณธรรม” ในวรรณคดีเรื่องอิเหนา เป็น “คุณธรรมของสังคมที่ไม่เสมอภาค” ก็จะนำไปสู่การตั้งคำถามและการหาคำตอบว่า เมื่อสังคมเปลี่ยนไปแล้ว ควรจะนำ “คุณธรรมดี ๆ” ที่เป็นมรดกตกทอดมาสู่ปัจจุบันนี้ มาปรับเปลี่ยนหรือสร้างความหมายใหม่หรือไม่อย่างไร และมีคุณธรรมอะไรอีกบ้าง ที่จำเป็นสำหรับชีวิตคนไทยในสังคมปัจจุบันและอนาคต รวมทั้งจำเป็นต่อระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งยังไม่มีพลังอยู่ในสังคมไทย และจะต้องหาทางพัฒนาขึ้นมาในความรู้สึกรักใคร่ของคนไทย ซึ่งการสร้างศิลปะและวรรณกรรมตลอดจนการวิจารณ์ศิลปะและวรรณกรรม น่าจะมีส่วนอย่างสำคัญในการพัฒนาพลังทางจิตใจและทางปัญญาของคนไทย ให้ก้าวต่อไปด้วย “คุณธรรมดี ๆ” แบบใหม่นี้ เพื่อแทนที่พลังทางจิตใจและทางปัญญานบนรากฐานของ “คุณธรรมดี ๆ” จากอดีต ที่บางอย่างอาจไม่มีประโยชน์อีกแล้วในสังคมปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของ “โครงสร้างความรุนแรง” ในสังคมไทยเสียด้วยซ้ำ

ควรกล่าวด้วยว่า การมุ่งค้นหา “คุณค่าในเชิงบวก” ของวรรณกรรมและศิลปะไทย โดยไม่สนใจบริบททางสังคมนั้น นอกจากจะทำให้ตัดสินคุณค่าของวรรณกรรมและศิลปะไทยจาก “ใจ”

หรือจากจุดยืนที่ตนเคยชินแล้ว ยังมีแนวโน้มที่จะตัดสินผลงานบางเรื่องที่ไม่เป็นไปตามมาตรฐานที่ตนยึดถือ ว่าเป็นผลงานที่ “ขาดศิลปะ” และทำให้ขาดความใส่ใจที่จะวิเคราะห์วรรณกรรมหรือศิลปะที่ “ขาดศิลปะ” เหล่านั้น ซึ่งแม้ว่าจะ “ขาดศิลปะ” จริง แต่ก็อาจสะท้อนความคิดหรืออารมณ์ความรู้สึกของคนบางกลุ่มในสังคมได้ดี หากทำการศึกษางานวรรณกรรมและศิลปะดังกล่าวด้วยมุมมองใหม่ และด้วยคำถามที่ดี ก็น่าจะช่วยให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของคนหลายกลุ่มในสังคมไทยได้ดีขึ้น ซึ่งความรู้เช่นนี้จำเป็นต่อการปรับตัวของคนไทยเหล่านั้นตลอดจนจำเป็นต่อการปรับตัวของสังคมไทยโดยรวม นอกจากนี้ ยังเป็นประโยชน์ในแง่ที่ทำให้คนไทยต่างกลุ่มกัน ได้มีโอกาสเรียนรู้และเข้าใจซึ่งกันและกันมากขึ้นด้วย

ที่สำคัญ มุมมองใหม่และคำถามใหม่ของนักมนุษยศาสตร์ อาจจะช่วยให้เข้าใจปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมในมิติที่แตกต่างออกจากความรู้ที่นักสังคมศาสตร์แขนงต่าง ๆ ได้สร้างมาแล้ว เพราะจะเป็นองค์ความรู้ที่มาจากวิธีคิดและวิธีวิทยาแบบมนุษยศาสตร์ ซึ่งหากนักมนุษยศาสตร์หลุดพ้นจากการครอบงำของมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ไปแล้ว และได้พัฒนา “ใจ” ของตนให้เปิดกว้างและรอบรู้แล้ว ก็จะมีโอกาสสร้างความรู้ด้วยจินตนาการอันไร้ขีดจำกัด โดยไม่ถูกจำกัดเอาไว้ด้วยกรอบทฤษฎีใด ๆ เพราะสำหรับนักมนุษยศาสตร์แล้ว ทฤษฎีจะเป็นเพียงเครื่องมือในการตั้งคำถามต่อข้อมูลหรือต่อ “ตัวบท” ส่วนคำตอบนั้นย่อมจะมาจากจินตนาการของนักมนุษยศาสตร์เอง ที่จะใช้ “ใจ” หรือสติปัญญาและอารมณ์ความรู้สึกของตน ในการสนทนากับข้อมูลหรือ “ตัวบท” ที่อยู่ในมือ

5. นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่รังเกียจการเมือง เห็นการเมืองสกปรก เน้น “คุณค่าความเป็นมนุษย์” แบบที่ไม่ได้มองว่า “มนุษย์เป็นสัตว์การเมือง” ไม่ต้องการให้การเมืองมาแปลเปลี่ยนความรู้ทางมนุษยศาสตร์ นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ต้องการให้สร้างและศึกษาค้นคว้าความรู้ทางมนุษยศาสตร์แบบปลอดจากการเมือง หรือ “ไม่มีการเมือง” โดยเชื่อว่าจะสามารถสร้างสรรค์ “ความจริง ความดี ความงาม” อันสูงส่งขึ้นมา และเชื่อว่ายิ่งเข้าถึง “ความจริง ความดี ความงาม” อันสูงส่งแบบ “ไม่มีการเมือง” ได้มากเท่าใด ก็จะทำให้ “ความเป็นมนุษย์” สูงส่งขึ้นเท่านั้น นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ไม่คิดว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีอยู่ในทุก ๆ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์

นักมนุษยศาสตร์ทั่วไปเข้าใจผิดว่า การสร้างความรู้เกี่ยวกับ “ความจริง ความดี ความงาม” ของตน ไม่มีอะไรเกี่ยวกับการเมือง หรือสามารถศึกษามนุษยศาสตร์โดยไม่เกี่ยวกับการเมือง และคิดว่าตนสามารถศึกษาอย่าง “เป็นกลาง” นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่มองศิลปะและ

วรรณกรรมโดยไม่เคยตั้งคำถามว่า ผลงานเหล่านั้นเกิดขึ้นภายใต้การมอง “ความจริง ความดี ความงาม” จากมุมมองแบบไหน และมุมมองนั้น ๆ จรรโลงโครงสร้างการเมืองและสังคมเช่นใด โครงสร้างการเมืองและสังคมเช่นนั้นส่งผลร้ายต่อมนุษย์ สังคม และธรรมชาติอย่างไรบ้าง จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องมอง “ความจริง ความดี ความงาม” จากมุมมองใหม่ เพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้เกิดความเสมอภาคและเป็นธรรมมากขึ้น

ตราบไต่ที่นักมนุษยศาสตร์ยังคงสร้างความรู้ภายใต้กรอบมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ก็เท่ากับนักมนุษยศาสตร์กำลังต้องการจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ซึ่งส่งผลให้คนไทยเข้าถึงทรัพยากรทั้งปวงอย่างไม่เสมอภาค รวมทั้งเข้าถึงความรู้เกี่ยวกับ “ความจริง ความดี และความงาม” อย่างไม่เสมอภาคกัน และชาตโลกาสที่จะนิยามความหมายของ “ความจริง ความดี และความงาม” อย่างเสมอภาคกันด้วย

6. เป็นที่น่าสังเกตว่า การมีความคิดแบบอนุรักษนิยมที่ยึดมั่นเชิดทูน “ความเป็นไทย” แบบกระแสหลัก ก็อาจสร้างความรู้ที่ลึกลับได้ โดยมีความกล้าหาญทางจริยธรรมและมีปัญญาญาณมากเพียงพอที่จะต่อสู้เพื่อสิ่งที่ตนต้องการอนุรักษอย่างเต็มที่ เพราะหากนักมนุษยศาสตร์ส่วนหนึ่งสามารถสร้างความรู้แบบกระแสหลักให้ลึกลับ ก็จะช่วยสร้างความก้าวหน้าทางวิชาการ และเพิ่มความหลากหลายและความมั่นคงทางความคิดและความรู้ให้แก่สังคมไทยได้มาก

อย่างไรก็ตาม นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ของไทยเป็นคนชั้นกลาง ที่มีได้มีความรักในความรู้มากเพียงพอที่จะติดตามความก้าวหน้าทางวิชาการอย่างจริงจัง ดังที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้เป็นนัยว่า

ผู้ที่ไม่มีภูมิศึกษาก็มักชอบเรื่องโศกนาฏกรรม เพราะเขาได้ใช้ความรู้สึกของเขา ผู้ที่มีภูมิศึกษาแล้ว ก็ชอบเรื่องโศกนาฏกรรม เพราะได้รับคติข้อความรู้และความนึกคิด แต่ผู้ที่มีภูมิศึกษาเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ นั้นแหละ ไม่ชอบโศกนาฏกรรม เพราะมักจะพอใจในทำนองชีวิตประจำวันว่าเป็นสิ่งมั่นคงและดีอยู่แล้ว²⁵

²⁵ พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, “โศกนาฏกรรม” ใน ชุมชนพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ กรุงเทพฯ: ผลิตศึกษา, 2508. หน้า 85.

เป็นไปได้ว่า การครอบงำของมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ซึ่งทำให้คำถามต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตและสังคม มีคำตอบที่ค่อนข้างชัดเจนและแน่นอนตายตัวอยู่แล้ว เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนชั้นกลางที่เป็นนักวิชาการมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ ไม่ชอบหรือไม่พยายามที่จะใช้ทั้งปัญญาและความรู้สึกในระดับลึก และเมื่อพูดถึงจิตใจและความรู้สึกของตัวละครในวรรณกรรม ก็มักมองในแง่ความรู้สึกที่เป็นสากล หรือที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ไม่นึกถึงความสลับซับซ้อนของจิตใจและความรู้สึกในแง่ที่เป็นเรื่องของวัฒนธรรม ซึ่งจะต้องทำการศึกษาอย่างจริงจัง เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมและวัฒนธรรมอย่างชัดเจน

ถึงแม้ว่านักมนุษยศาสตร์บางกลุ่มจะเชื่อว่า “ตัวบท” ที่ตนศึกษานั้น สามารถมองอย่างเป็นอิสระทั้งจากผู้สร้างและบริบททางสังคมของผู้สร้าง โดยผู้เสพย์และผู้วิจารณ์มีอิสระเต็มที่ในการสัมผัสกับศิลปะจากมุมมองของตน แต่ผู้เสพย์และผู้วิจารณ์ศิลปะ ก็ควรตระหนักด้วยว่า ความคิดและอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ในศิลปะที่ตนเสพย์นั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็น “วัฒนธรรม” มิใช่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ เช่น เมื่อวรรณกรรมหนึ่ง ๆ มีเรื่องราวเกี่ยวกับ “ความรัก” ก็ต้องเข้าใจ “ความรัก” ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมด้วย แทนที่จะศึกษา “ความรัก” เฉพาะในฐานะที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์เพียงอย่างเดียว ซึ่งจะทำให้เข้าใจความรู้สึก “รัก” ของตัวละครผิดพลาดหรือไม่ลึกซึ้งเพียงพอที่จะเข้าใจความซับซ้อนของมนุษย์หรือปัญหาของมนุษย์

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า การตกอยู่ภายใต้กรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ทำให้คนชั้นกลางพอใจโครงสร้างสังคมที่มีอยู่แล้ว ความมั่นคงในชีวิตตามทัศนะชนชั้นกลางขึ้นอยู่กับการทำบุญและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ (รวมทั้งการเข้าสู่ “ลัทธิเศรษกิจพอ ร.5”) กับความสามัคคีภายในชาติ ตลอดจนการยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” ทั้งหมด คนชั้นกลางไม่มีจินตนาการว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดา และไม่ให้ความสำคัญแก่กระบวนการในระบอบประชาธิปไตยที่จะช่วยจัดการกับความขัดแย้งให้เกิดความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย นอกจากนี้ยังมองการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movements) ว่าเป็นการแตกสามัคคีและการสร้างความวุ่นวายไร้ระเบียบ คนชั้นกลางต้องการ “ผู้นำแบบไทย” และ “พระมหากษัตริย์” ที่จะช่วยแก้ปัญหา ไม่คิดว่าทุก ๆ คนในสังคมต้องมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น และนักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ก็ไม่คิดว่าตนเองมีหน้าที่โดยตรงในการสร้างความรู้ทางมนุษยศาสตร์ ที่จะใช้เป็นฐานสำหรับการแก้ปัญหาเกี่ยวกับความคิด จิตใจ และอารมณ์ความรู้สึก ที่มีผลต่อปัญหาชีวิตและปัญหาสังคม หรือสร้างความรู้เพื่อเปิดทางเลือกใหม่ ๆ ให้แก่คนไทยและสังคมไทย

7. ถึงแม้ว่าการศึกษาวรรณคดีแบบหลังสมัยใหม่จะเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในวงวิชาการมนุษยศาสตร์ แต่นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ยังไม่ได้นำเอาความคิดแบบหลังสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการตั้งคำถามกับ “ตัวบท” ที่ตนศึกษา ขณะเดียวกันการศึกษาในแนวเดิมที่ต้องการเชื่อมโยง “ตัวบท” เข้ากับสังคมและวัฒนธรรม ผู้ศึกษาก็ยังไม่ได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทของ “ตัวบท” และบริบทของ “ผู้สร้างตัวบท” อย่างเพียงพอ

แน่นอนว่า การศึกษาหรือวิจารณ์ศิลปะและวรรณกรรมไทยโดยไม่เชื่อมโยง “ตัวบท” เข้ากับ “บริบท” เป็นเรื่องที่สามารถกระทำได้ แต่ผู้วิจารณ์จะต้องพัฒนา “ใจ” หรือวิสัยทัศน์และญาณทัศนะของตนให้แหลมคมเพียงพอ จนสามารถมองเรื่องหนึ่ง ๆ ได้ทะลุปรุโปร่ง หรือมองได้จากหลากหลายมุมมอง จนเห็นสิ่งที่คนทั่วไปมองไม่เห็น ขณะเดียวกันก็ต้องมีความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมไทยนอกกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” “ความเป็นไทย” และจะต้องเข้าใจความแตกต่างหลากหลายและความซับซ้อนของมนุษย์ให้มากพอด้วย จึงจะสามารถเข้าใจ “สาร” ที่สื่อผ่านศิลปะและวรรณกรรมได้อย่างลึกซึ้งและรอบด้านกว่าคนอื่น ๆ จนผลการศึกษาศึกษาสามารถเสริมสร้างวิจารณ์ญาณให้แก่ผู้อื่นได้อย่างแท้จริง

ความผิดพลาดในการวิจารณ์วรรณกรรมนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการตั้งคำถาม เป็นต้นว่า ตั้งคำถามต่อนักเขียนวรรณกรรมว่า “ถ้าความยากจนเป็นศัตรูของประชาชน ความยากจนก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยน้ำมือมนุษย์ที่กระทำต่อมนุษย์ด้วยกัน...แล้วมนุษย์คนนั้นอยู่ที่ไหน”²⁶ คำถามเช่นนี้แสดงว่าผู้วิจารณ์ไม่ได้นึกถึงปัญหาเชิงโครงสร้าง ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง หรือวัฒนธรรม หรือการวิจารณ์เรื่องสั้น “แล้วหญ้าแพรกก็แหลกลาญ” ของอัศศิริ ธรรมโชติ โดยตีความว่าตัวละครเอกทั้งสองตัวในเรื่องนี้ว่า มีความจงรักภักดีต่อกัน “อย่างไรเหตุมล” อันสะท้อนให้เห็นว่า ศัตรูของประชาชนก็คือ “ความคิดความเชื่อที่โง่งมมาย” ซึ่งมีนัยว่าการแก้ปัญหาของประชาชนอยู่ที่การให้การศึกษา เพื่อให้ประชาชนหลุดพ้นจาก “ความคิดความเชื่อที่โง่งมมาย” นั้นเอง²⁷ การวิจารณ์เช่นนี้ เท่ากับว่าผู้วิจารณ์กำลังสืบทอดอดีตลักษณะของ

²⁶ เจตนา นาควิริยะ, ศัตรูที่ล้นไหล: แง่มุมหนึ่งของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย” ใน พลังการวิจารณ์วรรณศิลป์ กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2547. หน้า 355. (บทความนี้ตีพิมพ์ซ้ำอย่างน้อย 4 ครั้ง และใน พ.ศ.2547 ได้รับการคัดเลือกมาตีพิมพ์โดยคณะนักวิจัยชั้นนำในวงวิชาการมนุษยศาสตร์ เพื่อเป็นตัวอย่างหนึ่งของ การวิจารณ์ที่ดี” ดังที่นักวิจัยระบุว่า “บทวิจารณ์นี้ก่อพลังทางปัญญาแก่วงวรรณกรรมในช่วงนั้นมาก และยังคงมีพลังต่อเนื่องสู่นักเขียนและนักวิจารณ์รุ่นใหม่อยู่จนทุกวันนี้”) (หน้า 363).

²⁷ เจตนา นาควิริยะ, ศัตรูที่ล้นไหล: แง่มุมหนึ่งของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย” ใน พลังการวิจารณ์วรรณศิลป์ กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2547. หน้า 359-360.

ประชาชนที่ปัญญาชนกระแสหลักได้สถาปนาเอาไว้ นั่นก็คือประชาชนตกอยู่ในวัฏจักร “โง่-จน-เจ็บ” ซึ่งทำให้ประชาชนสมควรจะอยู่ในฐานะของคนไร้อำนาจใน “ชาติไทย” และจะต้องฝากชะตากรรมเอาไว้ในมือ “ผู้นำแบบไทย” กับ “พระมหากษัตริย์ไทย” ตลอดไป จนกว่าประชาชนจะมีการศึกษาดีขึ้นและฉลาดขึ้น

หากผู้วิจารณ์สนใจความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ซึ่งเคยเป็นความสัมพันธ์หลักในสังคมไทยมาช้านาน ก็อาจมองเห็นได้ว่า วรรณกรรม “แล้วหนุ้าแพรกกั้เหลกลลาญ” กำลังวิพากษ์อุดมการณ์ของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ที่ทำให้ความขัดแย้งในระหว่างผู้อุปถัมภ์ (หรือความขัดแย้งในกลุ่มชนชั้นนำด้วยกัน) ส่งผลกระทบต่อผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ถึงระดับ “เหลกลลาญ” โดยที่ “ผู้อุปถัมภ์”ทั้งหลาย ต่างยังคงมีชีวิตอยู่อย่างสุขสบาย (คล้าย ๆ กรณีรัฐประหาร 19 กันยาน 2549 ???) และหากผู้วิจารณ์เข้าใจ “ความเป็นไทย” กระแสหลักมากพอ ก็จะเห็นได้ไม่ยากว่า “ความเป็นไทย” นั้นเอง ที่มีบทบาทสำคัญในการปลุกฝังอุดมการณ์หรือศีลธรรมของระบบอุปถัมภ์ โดยเฉพาะวรรณกรรมไทยและพุทธศาสนาแบบโลกีย์ธรรม ดังนั้น คนที่ปฏิบัติตามคุณธรรมของระบบอุปถัมภ์ จึงมิใช่คนที่ “โง่งมง่าย” แต่คือคนที่ถูกรอบงำทางความคิด ซึ่งความรู้ทางมนุษยศาสตร์ควรทำหน้าที่ทำลายการครอบงำทางความคิด เพื่อให้คนมีอิสรภาพอย่างแท้จริง

8. การศึกษาวิชาสังคม วรรณคดี และภาษาไทยในโรงเรียน ซึ่งตกอยู่ภายใต้การครอบงำของมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” อย่างลึกซึ้งยาวนาน มีผลทำให้นักเรียนที่มีปัญญา มีความอ่อนไหว และมีจินตนาการสูง พากันปฏิเสธวิชามนุษยศาสตร์ ซึ่งทำให้วงวิชาการมนุษยศาสตร์มี “คนเก่ง” เข้ามาเป็นนักวิชาการน้อยกว่าสาขาวิชาอื่น ซึ่งอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดวิกฤตมนุษยศาสตร์

อนึ่ง ในระยะหลังมีนักมนุษยศาสตร์รุ่นใหม่นำเสนอแนวความคิดแบบหลังสมัยใหม่มาใช้ในการวิเคราะห์และวิจารณ์วรรณกรรมมากขึ้น ซึ่งช่วยสร้างความก้าวหน้าให้แก่ความรู้ทางมนุษยศาสตร์มากทีเดียว แม้ว่าส่วนหนึ่งจะยังมีลักษณะที่วิเคราะห์ตามกรอบทฤษฎี หรือเป็นการพิสูจน์ทฤษฎี แต่คาดว่าจะมีการ “ทะลวงกรอบทะลายกรง” มากขึ้นเรื่อย ๆ

9. ประเด็นสุดท้ายที่จะกล่าวในที่นี้ ก็คือ มีบางคนได้วิเคราะห์ (ลับหลังเฟมินิสต์) ว่าเหตุที่ความรู้ทางมนุษยศาสตร์อ่อนแอและไร้จินตนาการ ก็เนื่องจากนักวิชาการ

มนุษยศาสตร์เต็มไปด้วยผู้หญิง แต่การวิเคราะห์เช่นนี้จะฟังไม่ขึ้นเลย หากมองไปที่วงการสงฆ์ ซึ่งมีแต่ผู้ชาย แต่ก็ตกอยู่ในสภาพ “วิกฤต” ไม่น้อยไปกว่ามนุษยศาสตร์²⁸

เป็นไปได้ว่า ทั้งปัญหาวิกฤตมนุษยศาสตร์และวิกฤตพุทธศาสนา มิใช่ปัญหาเรื่องเพศชาย หรือเพศหญิง แต่ทั้งผู้หญิงและพระสงฆ์ในวัฒนธรรมไทย ต่างถูกกระแสความคิด “ชาติไทย” “ความเป็นไทย” กำหนดให้เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมกระแสหลัก คือวัฒนธรรมแบบรัฐที่ต่ำที่สูง วัฒนธรรมแบบอำนาจนิยม วัฒนธรรมที่เน้นความอ่อนช้อยแบบชนชั้นสูงและดูหมิ่นวัฒนธรรมชาวบ้าน ดังนั้น ผู้หญิงและพระสงฆ์ส่วนใหญ่ในสังคมไทยจึงยากที่จะเป็นนักมนุษยศาสตร์และนักคิดทางศาสนาที่ก้าวหน้าได้ หากนักมนุษยศาสตร์คิดอะไร “นอกกรอบ” ก็จะกลายเป็น “คนอื่น” (the other) ไปในทันที ซึ่งแน่นอนว่าทำให้มีชีวิตอยู่ในวงวิชาการมนุษยศาสตร์อย่างเจ็บปวด

ดังนั้น การปลดปล่อยมนุษยศาสตร์และพุทธศาสนา จึงต้องปลดปล่อยสังคมไทย ปลดปล่อยผู้หญิง และปลดปล่อยพระสงฆ์ทั้งหลาย ให้นหลุดพ้นจากมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กระแสหลัก ไปพร้อมกัน

มองอดีตเพื่อก้าวไปข้างหน้าและหาทางออกจากวิกฤต

เท่าที่กล่าวมาแล้ว อาจสรุปได้ว่า วิกฤตของมนุษยศาสตร์เป็นวิกฤตของวิธีคิด ซึ่งส่วนสำคัญส่วนหนึ่งมาจากวิธีคิดและมุมมองที่อยู่ในกรอบมโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” อันเป็นวิธีคิดและมุมมองที่คับแคบเกินกว่าจะเข้าใจมนุษย์และสังคมไทย ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว จนชีวิตและสังคมเต็มไปด้วยความหลากหลายซับซ้อน (รวมทั้งปัญหาของชีวิตและสังคม ก็มีความหลากหลายและซับซ้อนตามไปด้วย) นักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่มุ่งแต่จะเข้าถึง “ความจริง ความดี ความงาม” แบบไทย หรือแบบสากล (ที่ “ความเป็นไทย” ก็มี “ความเป็นสากล” หรือมีสิ่งดี ๆ “เทียบเท่ากับสากล—อย่างน่าภาคภูมิใจ”) ดังนั้น นักมนุษยศาสตร์จึงมักศึกษาวรรณกรรมและศิลปะไทย เพื่อค้นหาคุณค่าของ “ความเป็นไทย” ที่ตกทอดมาแต่โบราณ (ซึ่งหยุดนิ่งตายตัว) หรืออาจจะพยายามแสดงให้เห็นว่า “ความเป็นไทย” นั้นมี “ความเป็นสากล” ก็ได้ แต่ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในแบบใดก็ตาม ก็ล้วนแล้วแต่เป็นไปเพื่อยืนยันว่า “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ทั้งสิ้น

²⁸ โปรดดูรายละเอียดใน พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546.

ผลงานวิจัยแบบที่ช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้เรียน ได้พัฒนาความรู้สึกนึกคิดให้แหลมคมและละเอียดอ่อนจึงมีอยู่น้อย แม้ในระยะหลังจะมีการมองวรรณกรรมจากแง่มุมใหม่ ๆ มากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ยังอยู่ในระดับการมองตามกรอบทฤษฎี หรือการพิสูจน์ทฤษฎี หากมีความยึดหยุ่นหรือการพลิกแพลงในการวิเคราะห์และอธิบาย ผลงานของนักมนุษยศาสตร์ก็จะมีเสน่ห์ขึ้นมากทีเดียว

มโนทัศน์ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ทำให้นักมนุษยศาสตร์ไทยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดอยู่ที่การจรรโลงจิตใจที่เข้าถึง “ความจริง ความดี ความงาม” โดยปราศจากจินตนาการที่จะตั้งคำถามว่า ใครคือผู้นิยาม “ความจริง ความดี ความงาม” นั้น ๆ จึงสร้างความรู้เพื่ออนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทยในฐานะ “ความดีและความงามแห่งชาติไทย” หากนักมนุษยศาสตร์ไทยพยายามสร้างความรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไทย วัฒนธรรมไทย และศิลปะไทย ให้ตอบสนองต่อพลวัตทางเศรษฐกิจและการเมือง ในวิถีทางที่เอื้อให้คนไทยมีความเสมอภาคมากขึ้น และทำให้คนทุกคนมีโอกาสกับเสรีภาพในการเข้าถึง “ความจริง ความดี ความงาม” ตามความไม่ฝันของแต่ละคน จนสามารถบรรลุความสงบสุขในชีวิตพร้อมไปกับการมีชีวิตที่มีคุณค่าต่อสังคมอย่างเต็มตามศักยภาพ ก็จะส่งผลดีเป็นอย่างยิ่ง

หากทวนวิชาการมนุษยศาสตร์ไม่เปลี่ยนแปลงตนเองมากขึ้นและรวดเร็วขึ้น โดยปรับเปลี่ยน “ความเป็นไทย” ให้มีพลวัตเพียงพอที่จะตอบสนองคนทุกกลุ่มที่ประกอบกันขึ้นเป็น “สังคมไทย” อย่างทันทั่วทั้งที่แล้ว กระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งส่งผลให้สำนักปัจเจกชนของคนไทยเพิ่มสูงขึ้น จะทำให้คนไทยขาดความสำนึกในความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับคนอื่น กับสังคมไทย และกับมนุษยชาติ ซึ่งหากเป็นเช่นนั้น คนไทยแต่ละคนก็จะทำทุกอย่างให้ตัวเองอยู่รอดโดยมีอัตลักษณ์ที่ลื่นไหลไปตามความจำเป็นเฉพาะหน้า เมื่อถึงตอนนั้น “ความเป็นไทย” ที่วงการมนุษยศาสตร์มอบให้ ก็จะเป็นเพียง “ความจริง ความดี ความงาม” ที่น่าเบื่อหน่ายที่ถูกบังคับให้เรียน ให้ภาควิชา และให้ยึดมั่นหวงแหนโดยที่ไม่รู้ว่าอะไร “ความเป็นไทย” ไปวางไว้ตรงไหน ในวิถีชีวิตที่แทบจะไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับ “ความเป็นไทย” อีกแล้ว นอกจากเอาไว้ขายนักท่องเที่ยว หรือขายให้แก่คนไทยที่ยังมีความต้องการที่จะบริโภค “ความเป็นไทย” เป็นครั้งคราว ซึ่งในปัจจุบันเวลาเช่นนั้นก็เริ่มปรากฏให้เห็นมากแล้ว อันทำให้ “ความเป็นไทย” มีลักษณะดังที่อาจารย์เกษียร เตชะพีระได้วิเคราะห์ไว้ในบทความ “บริโภคความเป็นไทย” อย่างน่าสนใจว่า “ความเป็นไทย....ได้ถูกลดทอนลงให้เหลือเป็นเพียงเครื่องหมายหรือเปลือกปลอกสัญลักษณ์ที่ตายซาก กลวงเปล่า และล่องลอยอิสระ ซึ่งสินค้าชนิดใด ๆ ก็สามารถเข้ามาสวมเสียบได้อย่างเสรี ไม่ว่าจะไทยหรือไม่ไทย”²⁹

²⁹ เกษียร เตชะพีระ, “บริโภคความเป็นไทย” ใน ชัยวัฒน์ สดอานันท์ (บรรณาธิการ) จินตนาการสู่ปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนการทัศน์ด้านไทยศึกษา กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539. หน้า 85.

จำเป็นอย่างยิ่งที่นักมนุษยศาสตร์จะต้องปรับเปลี่ยนความหมายของ “ความเป็นไทย” ให้ตอบสนองปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมปัจจุบัน และยุติการใช้วิธีคิด “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” แบบเดิม อันจะส่งผลให้ความรู้ทางมนุษยศาสตร์สามารถกระตุ้นให้คนกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ เพราะ “ความจริง ความดี ความงาม” มิได้มีความหมายเดียวและมีได้หยุดนิ่งตายตัว ที่ทุกคนต้องท่องจำให้ขึ้นใจ แต่มีความหมายที่แตกต่างหลากหลาย จนแต่ละคนต้องครุ่นคิดอย่างจริงจัง ต้องรู้สึกอย่างลึกซึ้งละเอียดอ่อน และต้องแสวงหาอย่างไม่สิ้นสุด

ขณะเดียวกัน การคิดนอกกรอบ “ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี” ที่ทำให้ตระหนกอย่างเพียงพอว่า “มิติด้านพื้นที่ เวลา และความเป็นจริงเปลี่ยนแปลงไป เมื่อเราเปลี่ยนจากภาษาหนึ่งไปยังอีกภาษาหนึ่ง”³⁰ ก็จะทำให้เรามีความเคารพต่อคนในวัฒนธรรมอื่น วิธีคิดที่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายนี้ สำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ ที่จะเกิดสังคมแยกย่อย (fragmented societies) ขึ้นมากมาย และคนไทยจะมีจิตสำนึกปัจเจกชนเข้มข้นขึ้น ซึ่งความแตกต่างหลากหลายทางความคิดย่อมจะตามมาอย่างไพศาล

หากไม่สามารถสร้าง “ความรู้ทางมนุษยศาสตร์” ที่ช่วยให้เราคิดได้มากขึ้นและรู้สึกได้มากขึ้น จนทำให้เรามีขันติธรรมและสันติธรรมอย่างมีปัญญาและจิตใจที่เคารพในความแตกต่าง และไม่สามารถเสริมสร้างวิธีคิดและวิธีรู้สึก ที่เชื้อให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมและมนุษย์ วิชามนุษยศาสตร์ก็ไม่มี ความชอบธรรมที่จะดำรงอยู่อีกต่อไป

ในขณะที่วิกฤตมนุษยศาสตร์เป็นวิกฤตของวิธีคิดและวิธีรู้สึก พลังของมนุษยศาสตร์ก็อยู่ที่วิธีคิดและวิธีรู้สึกเช่นเดียวกัน มนุษยศาสตร์จะต้องพัฒนาวิธีคิดและวิธีรู้สึกเพื่อจะสร้างความรู้ที่ส่งเสริมให้ทุกคนมีอิสรภาพและมีความสามารถที่จะเลือกสิ่งที่ “ถูกต้องที่สุด ดีที่สุด และงามที่สุด” ด้วยตนเองตลอดไป

³⁰ Paul Feyerabend, “Knowledge and the Role of Theories” *Philosophy of the Social Science*, 18, 1988: 158. อ้างใน ธีระ นุชเปี่ยม, “ภาษา ความหมาย และการตีความในการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์” ใน *ปริทัศน์ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม พงศ์ศรีเพียร* (บก.) กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, 2544. หน้า 4.